

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

**KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE BİRLİĞİN TÜRKİYE
ÜZERİNDEKİ
BEKLENEN ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

CEMAIL ŞENGÜL

İstanbul, 2009

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

**KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE BİRLİĞİN TÜRKİYE
ÜZERİNDEKİ
BEKLENEN ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

CEMAİL ŞENGÜL

Danışmanı: YRD. DOÇ. DR. SUAT YAVUZ

İstanbul, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

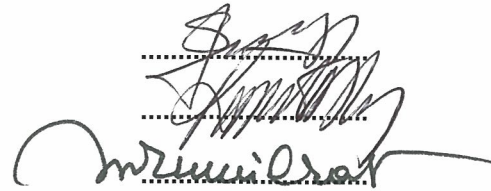
Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TEORİSİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi CEMİL ŞENGÜL'ün KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE BİRLİĞİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ BEKLENEN ETKİLERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.07.2009 tarih ve 2009-12/34 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 25.10.2009
- 1) Tez Danışmanı : YRD. DOÇ.DR. SUAT YAVUZ
- 2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. KAMİL USLU
- 3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET EMİN ARAT

ÖZET

II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok sayıda işbirliği hareketinin meydana geldiği görülmektedir. Bu hareketlerin gelişmesinde, Avrupa Topluluğu'nun başarısı ve 1980'li yıllardaki büyük değişimler etkili olmuştur. Sovyet Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlardaki köklü değişimler, gelişmiş ülkelerin sanayi ve teknoloji toplumundan bilgi toplumuna yönelmeleri, savaştan sonraki dengeleri değiştirmiş ve dünyada yeniden yapılanma süreci başlamıştır.

Değişen dünya düzenindeki yeni oluşumların dışında kalmamak için Türkiye, kendi girişimi ile 1990 yılı Ocak ayında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi Projesi'ni ortaya atmıştır. 3 Şubat 1992 tarihinde Türkiye, Romanya, Bulgaristan, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Moldova, Ukrayna ve Rusya Federasyonu olmak üzere dokuz ülkenin katılımı ile parafe edilen KEİB Anlaşması, 25 Haziran 1992'de Yunanistan ve Arnavutluk'unda kurucu üye olarak katılımlarıyla on bir ülkenin devlet ve hükümet başkanları düzeyinde imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Uluslararası bir ekonomik bütünleşme girişimi olan KEİB, Türkiye'yi bölgede önemli bir konuma getirmiş ve özel bir sorumluluk yüklemiştir.

KEİB Projesi ile üye ülkelerin coğrafi yakınlıklarından ve ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliğinden yararlanarak, aralarındaki ticari, ekonomik, bilimsel ve teknolojik işbirliğini geliştirmeleri ve bölgenin barış ve refah bölgesi haline gelmesi öngörülmektedir. Bu temel ilke doğrultusunda KEİB'nin amacı; kısa dönemde bölge ülkelerinin işbirliğine gidebilmeleri için uygun ortamın yaratılması ve taraflar arasında mal ve hizmet ticaretinin arttırılması, uzun dönemde ise, üye ülkeler arasında ekonomik ilişkileri daha fazla geliştirebilmek maksadıyla kişilerin, malların, sermayenin ve hizmetlerin serbestçe dolaşımını sağlayarak, aşamalı olarak bir serbest ticaret bölgesi kurulmasıdır.

KEİB Projesi'nin, üye ülkelerin üretim, tüketim, istihdam ve yatırım düzeylerinin olumlu yönde değişmesine ve kalkınma çabalarına büyük katkısı olacaktır. Bölgedeki ekonomik potansiyelin harekete geçirilmesiyle, ülkeler arasındaki ticari ve ekonomik işbirliği artabileceği gibi, Batı açısından da önemli bir pazar ortaya

çıkacaktır. Ayrıca, bölgede ekonomik ve sosyal patlamaları önleyerek barış ve güvenliğin oluşturulmasına katkı sağlayabilir. Ancak, üye ülkelerin içinde buldukları koşullar itibarı ile kısa zamanda giderilmesi gereken birçok sorunlarla karşı karşıya bulunduğu unutulmamalıdır.

KEİB'nin gelişmesi ve başarılı bir bütünleşme modeli oluşturulması her şeyden önce üye ülkelerin girişime inanmaları, geçici olarak bakmamaları ve mevcut sorunların çözümlenmesine bağlıdır. Sonuç olarak, KEİB'nin sadece Türkiye için değil tüm üye ülkeler için yeni bir ufuk açarak dünya ülkeleriyle entegrasyonu kolaylaştırıcı nitelikte bölgesel bir işbirliği hareketi olduğu söylenebilir.

ABSTRACT

It can be observed that numerous cooperation movements occurred after the World War II. In the development of such movements the success of the European Community and the big changes in the 1980's played an important role. Radical changes in economical, political, social and cultural areas in the Soviet Union and Eastern Europe, and the trend of developed countries from an industrial and technological community towards an information community changed the post-war balances; thus a restructuring process launched on the World.

Turkey introduced the Black Sea Economical Cooperation Project, in January 1990 with its own efforts, in order to catch the new changes in the changing world order. The BSEC Agreement was initiated by nine participant countries including Turkey, Romania, Bulgaria, Azerbaijan, Georgia, Armenia, Moldavia, Ukraine and Russian Federation in 3 February 1992, and was signed by Presidents and Prime-ministers of eleven member countries, with the participation of Greece and Albania as founding members, and came into force in 25 June 1992. BSEC, as an international integration enterprise, brought Turkey to an important situation in the Area, and gave it a special responsibility.

It is planned by the BSEC Project, to develop the commercial, economical, scientific and technological cooperation between member states and to create a region of wealth in the Area, by making use of their geographical relationship and the integrational feature of their economies. The main objective of BSEC, considering this essential principle is; in short term to create an appropriate climate for cooperation among member states and to increase the volume of goods and service trade among them, and in long term to build a free trade region, by providing free circulation of people, goods, capital and services, in order to develop the economical relation among these countries.

The BSEC Project will play an important role in development efforts and provide a positive change in the production, consumption, employment and investment levels of the member states. By stimulating the economical potential of the region, an

important market will come into existence for the West, as well as an increase in the commercial and economical cooperation among countries. The BSEC can also contribute the peace and security in the region, by preventing economical and social explosions. However, it has to be taken into consideration that the member states are faced with many problems, which have to be solved in the shortest time, because of the conditions.

The development of BSEC and the creation of an integration model depends first on the belief of the states in this subject, on consideration of the project as a long term project and solving the present problems. As a result, the BSEC can be observed as a regional cooperation movement, facilitating the integration with other countries, by creating a new horizon for all members, including Turkey.

ÖNSÖZ

Uluslararası ekonomik ilişkilerin artmasına ve gelişmesine bağlı olarak hiçbir ülkenin tek başına yaşamasının mümkün görünmediği içinde bulunduğumuz yüzyılda, uluslararası ekonomik bütünleşmeler ve bölgesel entegrasyonlar önem kazanmıştır.

“KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE BİRLİĞİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ BEKLENEN ETKİLERİ” adlı tez çalışmamda uluslararası ekonomik bütünleşme kavramı ve örnekleri üzerinde durulmuş, KEİB uluslararası ekonomik bütünleşme kavramı çerçevesinde değerlendirilmiş, işbirliği bünyesinde mevcut temel sorunlar ile bu sorunlar belirtilmiş ve Türkiye'nin üye ülkelerle dış ticareti analiz edilerek işbirliği kapsamında geliştirebileceği işbirliği alanları incelenmiştir.

Bu çalışmamda eleştiri ve fikirleriyle bana yön veren Yrd. Doç. Dr. Suat YAVUZ ve Yrd. Doç. Dr. Kamil USLU'ya, yazım aşamasında benden ilgisini ve desteğini esirgemeyen Gamze KARAKOÇ ve Ararat PANOS'a, kaynakların temin edilmesinde bana yardım eden Murat KARAKOÇ'a ve bütün hayatım boyunca destek ve güvenleriyle arkamda duran aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Bu araştırmada ulaşılan sonuçların ve yapılan değerlendirmenin ilgililere ve ilgililenlere faydalı olması dileği ile.

İstanbul, 2009

Cemal ŞENGÜL

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	vii
EKLER.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONLAR.....

1.BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYON	3
2. ÜLKELERİN BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONLARA YÖNELME NEDENLERİ	6
3. BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONUN ÖNÜNDEKİ ENGELLER	9
3.1. Doğal Engeller.....	9
3.2. Politik Engeller.....	10
3.3. Ekonomik Engeller	11
4. DÜNYADAKİ BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYON DENEYİMLERİ .	12
4.1. NAFTA (North American Free Trade Agreement).....	12
4.2. EFTA (European Free Trade Area).....	13
4.3. MERCOSUR (Common Market for The Southern Cone of America)	13
4.4. APEC (Asia-Pacific Economic Corporation Forum)	14
4.5. ASEAN (Association of South-East Asian Nations).....	14
4.6. LAIA (Latin American Integration Association)	15
4.7. CARICOM (Caribbean Community)	15
4.8. ECO (Economic Cooperation Organization).....	16
4.9. ECOWAS (Economic Community of West African States).....	16
4.10. İSEDAK (İslam Ülkeleri Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi)	16
4.11. D-8 (Developing Eight)	17
5. DÜNYADAKİ BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYON DENEYİMLERİNDEN ÇIKARILAN SONUÇLAR.....	17
5.1. Politik Sorunlar.....	18
5.2. Ekonomik Sorunlar.....	19

6. KEİB FİKRİNİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ VE DÖNEMİN ŞARTLARI.. 22

İKİNCİ BÖLÜM	25
KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ BÖLGESİ	25
1. KEİB FİKRİNİN GELİŞİMİ VE KEİB'İN KURULUŞU	25
1.1. Önemli Diplomatik Toplantılar	28
1.1.1. Ankara Toplantısı	28
1.1.2. Bükreş Toplantısı	29
1.1.3. Sofya Toplantısı	29
1.1.5. İstanbul Toplantısı	31
1.1.6. Bükreş Toplantısı	31
1.1.7. Zirve Toplantısı.....	32
1.1.8. 15. Yıl Zirve Toplantısı	32
1.2. KEİB Deklarasyonunun İçeriği	33
1.3. KEİB Deklarasyonunun İşbirliği Alanları Açısından İncelenmesi	35
2. EKONOMİK BÜTÜNLEŞME MODELİ AÇISINDAN KEİB	38
3. KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ'NİN KURUMSAL YAPISI.....	39
4. KEİ İÇ TÜZÜĞÜ.....	43
5. KEİ'DE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	44
6. KEİB'İN ÖNEMİ.....	48
6.1. Üye Ülkeler Açısından KEİB'nin Önemi.....	48
6.2. Türkiye Açısından KEİB'in Önemi.....	52
6.3. KEİB Açısından Türkiye'nin Önemi.....	55
6.4. Diğer Ülkeler Açısından KEİB'in Önemi	56
7. ÜLKELERİN ULUSLARARASI EKONOMİK ENTEGRASYONLARA YÖNELME NEDENLERİ BAĞLAMINDA KEİB'İN DEĞERLENDİRİLMESİ ...	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**ÜYE ÜLKELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE TÜRKİYE'NİN ÜYE
ÜLKELERLE İLİŞKİLERİ**

1. ARNAVUTLUK	62
1.1. Genel Ekonomik Durum.....	63

1.2. Altyapı	65
1.3. Sektörlerin Durumu	67
1.3.1. Tarım.....	68
1.3.2. Sanayi.....	68
1.3.3. Hizmetler.....	69
1.3.4. Diğer	69
1.4. Dış Ticaret	70
1.6. İkili Ülke İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar.....	77
2. AZERBAIJAN	78
2.1. Genel Ekonomik Durum.....	79
2.2. Altyapı	81
2.3. Sektörlerin Durumu	82
2.3.1. Tarım.....	82
2.3.2. Sanayi.....	82
2.3.3. Hizmetler.....	83
2.3.4. Diğer	83
2.4. Dış Ticaret	84
2.5. Türkiye-Azerbaycan Ticari İlişkileri	85
2.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	88
3. BULGARİSTAN.....	90
3.1. Genel Ekonomik Durum.....	90
3.2. Altyapı	92
3.3. Sektörlerin Durumu	93
3.3.1. Tarım.....	93
3.3.2. Sanayi.....	94
3.3.3. Hizmet	95
3.3.4. Diğer	95
3.4. Dış Ticaret	96
3.5. Türkiye-Bulgaristan Ticari İlişkileri.....	98
3.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	102
4. ERMENİSTAN	103

4.1. Genel Ekonomik Durum.....	104
4.2. Altyapı.....	106
4.3. Sektörlerin Durumu.....	106
4.3.1. Tarım.....	106
4.3.2. Sanayi.....	107
4.3.3. Hizmet.....	107
4.4. Dış Ticaret.....	107
4.5. Türkiye-Ermenistan Ticari İlişkileri.....	108
4.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	110
5. GÜRCİSTAN.....	110
5.1. Genel Ekonomik Durum.....	111
5.2. Altyapı.....	114
5.3. Sektörlerin Durumu.....	115
5.3.1. Tarım.....	115
5.3.2. Sanayi.....	116
5.3.3. Hizmet.....	116
5.3.4. Diğer.....	117
5.4. Dış Ticaret.....	118
5.5. Türkiye-Gürcistan Ticari İlişkileri.....	119
5.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	122
6. MOLDOVA.....	123
6.1. Genel Ekonomik Durum.....	124
6.2. Altyapı.....	126
6.3. Sektörlerin Durumu.....	127
6.3.1. Tarım.....	127
6.3.2. Sanayi.....	128
6.3.3. Hizmet.....	129
6.3.4. Diğer.....	129
6.4. Dış Ticaret.....	130
6.5. Türkiye-Moldova Ticari İlişkileri.....	132
6.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	136

7. ROMANYA	137
7.1. Genel Ekonomik Durum.....	138
7.2. Altyapı	139
7.3. Sektörlerin Durumu	140
7.3.1. Tarım.....	141
7.3.2. Sanayi.....	141
7.3.3. Hizmet	141
7.3.4. Diğer	142
7.4. Dış Ticaret	142
7.5. Türkiye-Romanya Ticari İlişkileri.....	143
7.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	146
8. RUSYA	147
8.1. Genel Ekonomik Durum.....	148
8.2. Altyapı	149
8.3. Sektörlerin Durumu	150
8.3.1. Tarım.....	150
8.3.2. Sanayi.....	151
8.3.3. Hizmet	152
8.3.4. Diğer	152
8.4. Dış Ticaret	153
8.5. Türkiye-Rusya Ticari İlişkileri.....	155
8.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	157
9. SIRBİSTAN	158
9.1. Genel Ekonomik Durum.....	159
9.2. Altyapı	160
9.3. Sektörlerin Durumu	162
9.3.1. Tarım.....	162
9.3.2. Sanayi.....	162
9.3.3. Hizmet	163
9.3.4. Diğer	163
9.4. Dış Ticaret	163

9.5. Türkiye-Sırbistan Ticari İlişkileri.....	166
9.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	168
10. UKRAYNA.....	168
10.1. Genel Ekonomik Durum.....	169
10.2. Altyapı.....	171
10.3. Sektörlerin Durumu.....	172
10.3.1. Tarım.....	172
10.3.2. Sanayi.....	172
10.3.3. Hizmet.....	173
10.3.4. Diğer.....	174
10.4. Dış Ticaret.....	174
10.5. Türkiye-Ukrayna Ticari İlişkileri.....	176
10.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	179
11. YUNANİSTAN.....	181
11.1. Genel Ekonomik Durum.....	182
11.2. Alt Yapı.....	183
11.3. Sektörlerin Durumu.....	184
11.3.1. Tarım.....	184
11.3.2. Sanayi.....	184
11.3.3. Hizmet.....	185
11.3.4. Diğer.....	185
11.4. Dış Ticaret.....	186
11.5. Türkiye-Yunanistan Ticari İlişkileri.....	187
11.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar.....	189
SONUÇ.....	191
EKLER.....	194
KAYNAKÇA.....	217

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Arnavutluk Sosyal Göstergeler	62
Tablo 2: Arnavutluk Nüfusunun Dağılımı (1000 kişi)	63
Tablo 3: Arnavutluk Karşılaştırmalı Ekonomik Göstergeler (2007 ^a).....	64
Tablo 4: Arnavutluk Projeksiyon Özeti (yıllık % değişim).....	65
Tablo 5: Arnavutluk Enerji İstatistikleri (1000 ton petrole eşdeğer).....	66
Tablo 6: Arnavutluk Dış Ticareti (milyon dolar).....	71
Tablo 7: Arnavutluk İhracatında Başlıca Ürünler (fob-milyon dolar).....	72
Tablo 8: Arnavutluk İthalatında Başlıca Ürünler (fob-milyon dolar).....	72
Tablo 9: Arnavutluk İhracatındaki Başlıca Ülkeler (1000 ABD Dolar).....	73
Tablo 10: Arnavutluk İthalatındaki Başlıca Ülkeler (1000 ABD Dolar).....	73
Tablo 11: Türkiye-Arnavutluk Ticaretinin Seyri (ABD Dolar).....	74
Tablo 12: Ürünler İtibariyle Türkiye-Arnavutluk İhracatı (\$).....	75
Tablo 13: Ürünler İtibariyle Türkiye-Arnavutluk İthalatı (\$).....	77
Tablo 14: Azerbaycan Sosyal Göstergeler.....	79
Tablo 15: Azerbaycan Karşılaştırmalı Ekonomik Göstergeler (2006).....	80
Tablo 16: Azerbaycan Projeksiyon Özeti	80
Tablo 17: Azerbaycan Dış Ticareti (milyon dolar).....	85
Tablo 18: Azerbaycan Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (2006)	85
Tablo 19: Azerbaycan Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2006).....	85
Tablo 20: Türkiye-Azerbaycan Ticaretinin Seyri (ABD doları)	86
Tablo 21: Ürünler İtibariyle Türkiye-Azerbaycan İhracatı (\$).....	87
Tablo 22: Ürünler İtibariyle Türkiye-Azerbaycan İthalatı (\$).....	88
Tablo 23: Bulgaristan Sosyal Göstergeler	90
Tablo 24: Bulgaristan'ın Temel Makroekonomik Göstergeleri	91
Tablo 25: Bulgaristan Projeksiyon Özeti.....	92
Tablo 26: Bulgaristan Dış Ticareti (milyon dolar)	97
Tablo 27: Bulgaristan Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (2007).....	98
Tablo 28: Bulgaristan Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2007)	98
Tablo 29: Türkiye-Bulgaristan Ticaretinin Seyri (1000 \$).....	99
Tablo 30: Ürünler İtibariyle Türkiye-Bulgaristan İhracatı (\$).....	100
Tablo 31: Ürünler İtibariyle Türkiye-Bulgaristan İthalatı (\$)	102
Tablo 32: Ermenistan Sosyal Göstergeler	104
Tablo 33: Gürcistan Sosyal Göstergeler	110
Tablo 34: Gürcistan'ın Temel Makroekonomik Göstergeleri	112
Tablo 35: Gürcistan Projeksiyon Özeti (yıllık % değişim).....	113
Tablo 36: Gürcistan Dış Ticareti (milyon dolar)	118
Tablo 37: Gürcistan Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2007)	119
Tablo 38: Gürcistan Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (2006).....	119
Tablo 39: Türkiye-Gürcistan Ticaretinin Seyri (ABD Doları)	120
Tablo 40: Ürünler İtibariyle Türkiye-Gürcistan İhracatı (1000 \$)	121
Tablo 41: Ürünler İtibariyle Türkiye-Gürcistan İthalatı (1000 \$)	122
Tablo 42: Moldova Sosyal Göstergeler	123
Tablo 43: Moldova'nın Temel Makroekonomik Göstergeleri	125
Tablo 44: Moldova Dış Ticareti (milyon dolar)	130
Tablo 45: Moldova Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2005)	131

Tablo 46: Moldova Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (2005).....	132
Tablo 47: Türkiye-Moldova Ticaretinin Seyri (ABD Doları).....	133
Tablo 48: Ürünler İtibariyle Türkiye-Moldova İhracatı (2008).....	134
Tablo 49: Ürünler İtibariyle Türkiye-Moldova İthalatı (2008).....	134
Tablo 50: Romanya Sosyal Göstergeler.....	137
Tablo 51: Romanya'nın Temel Makroekonomik Göstergeleri.....	138
Tablo 52: Romanya Projeksiyon Özeti.....	139
Tablo 53: Romanya Dış Ticareti (milyon dolar).....	142
Tablo 54: Romanya Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (2008).....	143
Tablo 55: Romanya Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2006).....	143
Tablo 56: Türkiye-Romanya Ticaretinin Seyri (milyon dolar).....	144
Tablo 57: Ürünler İtibariyle Türkiye-Romanya İhracatı (\$).....	145
Tablo 58: Ürünler İtibariyle Türkiye-Romanya İthalatı (\$).....	146
Tablo 59: Rusya Sosyal Göstergeler.....	148
Tablo 60: Rusya'nın Temel Makroekonomik Göstergeleri.....	149
Tablo 61: Rusya Dış Ticareti (milyar dolar).....	153
Tablo 62: Rusya Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (Ocak-Aralık 2007).....	154
Tablo 63: Rusya Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (Ocak-Aralık 2007).....	155
Tablo 64: Türkiye-Rusya Ticaretinin Seyri (ABD Dolar).....	156
Tablo 65: Sırbistan Sosyal Göstergeler.....	158
Tablo 66: Sırbistan'ın Temel Makroekonomik Göstergeleri.....	159
Tablo 67: Sırbistan Projeksiyon Özeti.....	160
Tablo 68: Sırbistan Dış Ticareti (milyon dolar).....	164
Tablo 69: Sırbistan İhracatında Başlıca Ürünler (milyon dolar).....	165
Tablo 70: Sırbistan İhracatında Başlıca Ürünler (milyon dolar).....	165
Tablo 71: Sırbistan İhracatında Başlıca Ülkeler (%).....	166
Tablo 72: Sırbistan İthalatında Başlıca Ülkeler (%).....	166
Tablo 73: Türkiye-Sırbistan Ticaretinin Seyri (ABD Doları).....	167
Tablo 74: Ukrayna Sosyal Göstergeler.....	169
Tablo 75: Temel Makroekonomik Göstergeler.....	170
Tablo 76: Ukrayna Dış Ticareti (milyon dolar).....	175
Tablo 77: Ukrayna Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (2006).....	175
Tablo 78: Ukrayna Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2006).....	176
Tablo 79: Türkiye-Ukrayna Ticaretinin Seyri (ABD dolar).....	177
Tablo 80: Ürünler İtibariyle Türkiye-Ukrayna İhracatı (2007 yılının ilk 10 aylık dönemi-\$).....	178
Tablo 81: Ürünler itibariyle Türkiye-Ukrayna İthalatı(2007 yılının ilk 10 aylık dönemi-\$).....	179
Tablo 82: Yunanistan Sosyal Göstergeler.....	181
Tablo 83: Yunanistan'ın Temel Makroekonomik Göstergeleri.....	182
Tablo 84: Yunanistan Dış Ticareti (milyar dolar).....	186
Tablo 85: Yunanistan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2005).....	187
Tablo 86: Türkiye-Yunanistan Ticaretinin Seyri (milyon ABD Dolar).....	188

EKLER

EK 1: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirve Deklarasyonu	194
EK 2: Boğaziçi Bildirisi.....	199
EK 3: Karadeniz Ekonomik İşbirliği İç Tüzük (Çalışma) Kuralları.....	201
EK 4: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi'nin Kurulmasına İlişkin Deklarasyon	211
EK 5: Yalta Zirvesi Deklarasyonu.....	213

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kaçınılmaz bir hale gelen entegrasyon hareketleri, bütün dünyada etkisini göstermiş ve hızla yayılmaya başlamıştır. Değişen küresel, ekonomik, siyasi ve coğrafi şartlar ülkelerin kendi kendilerine yetmediğinin açıkça göstergesi olmuştur. Bu zaman zarfından günümüze kadar olan sürede, ülkeler birbirleriyle işbirliği yapma arayışlarına girmişlerdir. Birçok ülke bölgesel nitelik taşıyan istikrar amaçlı ya da uluslararası ekonomik bütünleşme ile kendilerini dış dünyaya tanıtacak işbirliklerine dahil olmuşlardır.

Türkiye de kültür ve tarih birliği yaptığı, coğrafi yakınlığı bulunduğu, gerek bölge üzerindeki konumunun önemini değerlendirmek istemesi, gerekse de bulunduğu bölgenin bir geçiş dönemi yaşamasını fırsat bilmesi neticesinde Karadeniz'e komşu olan ülkeler arasında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi'ni hayata geçirmek istemiştir. Karadeniz bölge ülkeleri Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Ukrayna ve Yunanistan Türkiye'nin öncülüğünde 25 Haziran 1992 yılında birliği oluşturmuşlar geçen süre zarfında Sırbistan da birliğe katılmıştır.

Araştırmamın birinci bölümünde bölgesel ekonomik entegrasyon kavramını, ülkelerin bu entegrasyonlara yönelme nedenlerini ve karşılaşılan sorunlar incelendikten sonra dünyada yaşanmış entegrasyon deneyimleri üzerinde durulmuş ve bunların sonuçları hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra çalışmamızın özünü oluşturan birliğin, oluşma nedenleri ve dönemin şartları incelenmiştir.

İkinci bölümde, Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikrinin zaman içerisindeki yolculuğu ve kuruluş aşaması üzerinde durulduktan sonra birliğin faaliyetlerinin kapsamını oluşturan diplomatik toplantılar belirtilmiş, birliğin kurumsal yapısı hakkında bilgi verilerek gerek Türkiye, gerek birlik ülkeleri gerekse de birliğe üye olmayan diğer ülkeler açısından önemi vurgulanmıştır. Birliğe üye ülkeleri birliğe dahil eden nedenler kapsamında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi değerlendirilerek ülke analizlerine geçilmiştir.

Üçüncü bölümde ülke analizleri yapılmış, ülkelerin ekonomik yapıları, ticaret yapılabilmesi için gerekli altyapı şartları ve yatırım yapılabilecek sektör durumları incelenmiştir. Daha sonra ülkelerin dünya ile mevcut ticaret kapasitesi incelenmiş Türkiye ile mevcut ticaret durumları, yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri konusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırma, Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin uluslararası arenada ne konumda olduğunu, birliğin sorunlarına çözüm yolları aramayı, Türkiye ile birlik üyeleri arasındaki ticari ilişkilerin gerek sektör, gerekse ticarete konu olan ürün grupları bakımından analiz edilerek işbirliğinden sağlanacak maksimum faydaların ne olduğunu kendine amaç edinmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONLAR

1. BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYON

Bölgesel birleşmeler temelinde başta ekonomik, sosyal, askeri, politik nitelikler taşıyabilir. Bölgeselleşme “belli ortak paydalar üzerine inşa edilmiş, birden çok ülkenin katılımıyla oluşmuş, sosyal, ekonomik, siyasi sonuçlar elde etmeyi amaçlayan yapılar”¹ olarak tanımlanmaktadır. Bölgesel entegrasyona taraf olan ülkeler, yaptıkları mal veya sektörel anlaşmalarla entegrasyon sürecini kolaylaştırabilirler. Bu anlaşmalarla ortak üretim imkanı tanınan mallar üretilebilir. “Bölgesel yaklaşım belli sayıda ülkenin ekonomik birleşmeler aracılığıyla kendi aralarında serbest ticareti oluşturmayı, dış dünyaya karşı ise ticari kısıtlamaların devamını amaçlar.”²

Entegrasyona üye ülkeler, birbirleriyle yaptıkları ihracata uyguladıkları kısıtlamaları azalttıkları ölçüde, iç piyasada daha yüksek fiyatlı olan malları, diğer üye ülkelere ithal ederek daha ucuz mallarla ikame edebilirler. Böylece iç piyasa kaynakları, ihracata yönelik üretim için daha rahat kullanılabilir. İhracat imkanlarının artması bölge içi ticareti ilk aşamada arttırırken, daha sonraki aşamada diğer bölgelerle yapılan ticaretinde serbest bırakılmasıyla bölge dışı ticaretinde yükseltilmesi sağlanabilir. Yapılan anlaşmalar öncesinde ülkeler arasındaki entegrasyon ne kadar az, buna karşılık birbirlerine uyguladıkları ticari engeller ne kadar çok ise anlaşmanın ticareti arttırıcı etkisi o denli büyük olacaktır. Üye ülkeler, uzun dönemde pazarların daha da genişlemesiyle rekabet gücünü daha da arttırabileceklerdir. Entegrasyon sonrasında, bir firma bazında veya sanayi dalında meydana gelen yapısal değişikliklerle beraber ölçek ekonomileri de ortaya çıkacaktır. “Firma ve sektör düzeyindeki birleşmeler mikro düzeyde incelenen yatay ve dikey bütünleşmelerdir.”³ Yatay

¹ Recai Coşkun, **Küreselleşme mi? Bölgeselleşme mi? Yeni Bölgesel İşbirlikleri Neler İma Ediyor?**, III. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Kırgızistan, 7-9 Haziran 2005, s.5.

² Memduh Gür, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1998, s.3.

³ C. Erdem Hepaktan, **Dünyada Ekonomik Bütünleşme ve Türkiye Açısından Karadeniz Ekonomik İşbirliği**, (Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 1996, s.3.

bütünleşmede piyasadaki rekabet ortadan kalkar ve aynı üretimi yapan ekonomik birimler birleşirler. Dikey bütünleşmede ise firmalar tek bir yönetimde toplanmaktadır. Bunun nedeni birbiriyle ilişkili çeşitli üretim düzeyinde olan firmaların girdi sağlaması ve kolay pazar bulabilmek istemesidir. Geniş pazar yapısı sayesinde teknolojik gelişme ağırlık kazanacak ve ileri üretim tekniklerine geçilerek üretimde diğer ülkelere göre bir avantaj sağlanacaktır. Meydana gelen genişleme ile gelecekle ilgili belirsiz ve karamsar süreç ortadan kalkarak yeni yatırım projelerine ilgiyi arttıracaktır. Yatırımların artması birçok sektörün büyümesini sağlayacak ve rekabet ortamı genişleyecektir.

“Bölgesel ekonomik birleşmeler sonucu ortaya çıkan rekabet artışına uyum sağladıkça, sektörler arası kaynaklar dağılımı yeniden düzenlenir.”⁴ Geçiş dönemlerinde üye ülkeler, üçüncü ülkelere karşı bazı politikalar izleyerek korumacılık yapabilirler. Entegrasyon sonucu gümrük vergilerinin azalması, vergi gelirlerinin de azalmasına yol açar. Bu kaynaklardan sağlanan vergilerin azalması, üyelerin üçüncü ülkelere uygulayacakları gelir politikalarının koşullarını zorlaştıracaktır.

Ekonomik entegrasyonlarla “Bir taraftan pazarı meydana getiren ülkeler arasında üretim faktörlerinin hareketliliklerini sağlayan tedbirler alınırken, diğer taraftan da para ve maliye politikaları da birbirlerine yaklaştırılır.”⁵ Bu durumda bloğun dışında kalan ülkeler bloktaki ülkelerle ticaret yapmak zorunda kalacak ve üye ülkelere sermaye akışı gerçekleşecektir. Genişleyen pazar yeni yatırım olanakları sağlar. Entegrasyon dışındaki ülkeler azalan ihracatlarını arttırmak ve geniş pazar niteliği taşıyan entegrasyon bölgesinde kendi üretimlerini gerçekleştirebilmek için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına yönelirler. Böylece sermaye transferi birlik üyelerinin lehine avantaj sağlar. Böylece üye ülkeler arasındaki sermaye akışı da hızlanacaktır. Ekonomik birleşme öncesinde blok dışında kalan ülkelere giden sermaye birleşme sonrasında pazarın da genişlemesiyle birlik içine yönelecektir.

⁴ İ. Mutlu Tıǧlı, **Gelişmekte olan Ülkeler Arasındaki Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar ve KEİB**, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Uluslar arası Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s.5.

⁵ Hasan Çebi Bal, **Ekonomik Birleşmeler Teorisi ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi Projesi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, 1993, s.8.

Blok dışında kalan ülkeler, üye ülkeler arasındaki ticaretin dinamik etkilerinden faydalar sağlayabilirler. Ekonomik birleşme blok içinde ekonomik büyümeyi hızlandırır, kaynakların daha etkin kullanılmasını ve talep artışının uyardığı ölçüde, pazarın genişlemesine neden olmaktadır. Eğer blok dışında kalan ülkeler genişleyen pazarlara girebildikleri takdirde bu birleşmeden yarar sağlayabilirler. Bu da diğer ülkelere, birlik ülkelerine olduğu gibi ölçek ekonomilerinden faydalanma olanağını sağlar. “Kalkınma ve sanayileşme makul büyüklükte bir pazarı gerektirir ve büyük pazarın avantajlarından mahrum olan bir ekonominin etkin üretim yapısına kavuşması mümkün değildir.”⁶ Gümrük birliklerinin oluşturulmasıyla blok dışında kalan ülkeler, pazar şartları hakkında daha ayrıntılı ve geniş bilgiye sahip olurlar. “Üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanacağı için, bilinmesi ve yapılması gereken işlemler daha basitleştirilmiş olur.”⁷

Ekonomik entegrasyon sonrasında ticaretin ne kadarının bölge içine ve ne oranda döneceği, üye ülkelerin büyüklüğüne ve kendini yeterliliğine bağlıdır. Ekonomik birleşme yeterince geniş değil ve bazı hammaddeler veya girdilerde dışa bağımlılık devam ediyor ise, ticaret yön değiştirmez. Ticaret yön değiştirse bile belli bir zaman sonra, blok içindeki ülkelerin birbirleri ile olan ticaretinin gelişmesi, verimliliğin artmasına yol açar ve blok dışındaki ülkelerin mallarına talep artabilir. Nihayetinde birlik içindeki ülkeler arasında ticaret artacağından, birlik dışındaki ülkelerin lehine olmayan bazı gelişmeler olabilir. Gümrük Birliği gibi bir birliğe dahil olan “üye ülkeler arasında mal ve hizmetler için ortak bir politika yaratılması hedeflenerek, bu alanda tüm gümrük duvarları ve kotalar kaldırılmış ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük politikası oluşturulabilir.”⁸ Birlik dahilinde olmayan ülkelere uygulanan gümrük vergileri değişmese bile, birlik dahilindeki ülkelerin birbirleri arasındaki gümrük vergilerinin kaldırılması dışarıda kalan ülkeleri etkileyebilir. Entegrasyon içindeki pazarda kurulmuş olan yabancı ortaklıklarda, lokal bir statü kazanır ve avantajlarından faydalanırlar.

⁶ Emin Ertürk, **Uluslararası İktisadi Birleşmeler**, Alfa Aktüel Geliştirilmiş 4. Baskı, İstanbul, 2006, s.24.

⁷ Tıgılı A.g.e s.6.

⁸ K. Uğur Kızılaslan, **Dünya Ekonomisinde İşbirliği Çabaları ve KEİB Projesi Örneği**, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996, s.48.

Entegrasyonun üye ülkelerin refahına etkisi, bu ülkelerin ekonomilerinin yapısıyla ilgilidir. Bu da entegrasyona dahil ülkelerin ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı olup olmadığına dikkati çeker.

2. ÜLKELERİN BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONLARA YÖNELME NEDENLERİ

“Gelişmiş ülkelerle, bu ülkeler dışında kalan ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin tarihi gelişimi üzerinde yapılan araştırmalarda, bu ilişkilerin genellikle gelişmiş ülkelerin lehine seyrettiği ortaya koyulmuştur.”⁹ İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmekte olan ülkelerin uyguladığı ithal ikamesi ağırlıklı sanayi programı başarılı olmuştur. Bu sanayi programı tüketim mallarına dönük bir programdı. Ancak ara ve yatırım mallarına dönük uygulanan politikalar ise döviz darboğazına girildiği için başarılı olmamıştır. Bu yüzden 1960’ların ikinci yarısında ihracata dönük sanayileşme politikaları önem kazanmıştır.

1970’li yıllarda ise gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki dengesizlik giderek açılmış ve dünyada daha adil bir düzenin kurulmasına yönelik “Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen”¹⁰ görüşleri ortaya atılmıştır. Bu düzen görüşü gelişmekte olan ülkelerin birbirleriyle olan ekonomik gelişme, ekonomik kalkınma ve yapısal dönüşümünün temel ilkelerini oluşturmaktaydı.

Gelişmekte olan ülkeler açısından yarattığı dinamik etkiler nedeniyle sanayileşme yok sayılamaz bir unsurdur. Bunun dahilinde de ya ithal ikamesine dayalı içe dönük sanayileşme ve korumacılık ya da ihracata dayalı dışa dönük sanayileşme ve serbest ticaret düşüncesi yer almaktadır. Bu iki düşünce birbirlerinden farklı olmalarına rağmen değişik birçok nedenden dolayı ekonomik entegrasyona faydalı olduğu şüphesizdir. Bunun nedeni ekonomik uluslar arası entegrasyona iki politikanın da uygun düşmesidir. Çünkü uluslar arası entegrasyon hem üye ülkelerin birbirleriyle serbest ticaret olanakları sağlaması, hem de üye olmayan diğer ülkelere karşı ortak korumacı önlemler alınmasını sağlamaktadır.

⁹ TÜSİAD, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB)-Ekonomik Bir Değerlendirme, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1993, s.30.

¹⁰ TÜSİAD, A.g.e. s.31.

“Sanayi devleti ve gelişmemiş ülkeleri ekonomik bütünleşmeye yönelten başlıca ekonomik nedenleri şöyle sıralamak mümkündür.”¹¹

“Genişletilmiş piyasa; hammadde, emek, sermaye gibi üretim faktörlerinin arzını arttırarak, sanayilerin kurulması için ülke piyasasına oranla daha iyi ortam sağladığından, ülkeleri ekonomik bütünleşmeye iten nedenlerden bir tanesidir.”¹² Firmalar piyasaların genişlemesiyle araştırma – geliştirme faaliyetlerine önem verirler. Buna bağlı olarak teknolojik kapasite gelişir ve bu gelişme ölçek büyümelerine yardımcı olur. Birim maliyetleri azaldığından ölçek ekonomilerine imkan sağlar. Büyüyen piyasa ekonominin etkinliğini, kaynakların etkin kullanımını ve büyüme hızını arttıracaktır.

“İçsel ve dışsal ekonomiler, eksik kapasite ile çalışan sanayinin, tam kapasite ile çalışması ortamını yaratır ve üretim ölçeğinin artışı zorunlu kılar.”¹³ Sanayiler arası ilişkilerde dışsal ekonomilerden fayda sağlanması optimum ölçeğin altında bulunan sanayilerin büyümesine, maliyetlerinin düşmesine, firmaların karlılıklarını arttırmalarına olanak sağlar. Optimum ölçeğin altındaki sanayilerde içsel ekonomilerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Ekonomik bütünleşmeler sayesinde oluşturulan ortak pazarda üretim faktörleri serbestçe hareket edebilecek daha sonraki zaman zarfında ise üye ülkeler arasında bu serbestlik söz konusu olabilecektir. Ülke ekonomisinden herhangi bir entegrasyona dahil olduğunda üretim faktörlerinin dağılımı da entegrasyon içinde bir değişime uğrayacaktır. Üretim faktörlerinin entegrasyon içinde toplanma ve yayılması olarak iki görüş hakimdir.

Üye ülkelerin ekonomik entegrasyonlar neticesinde birbirleriyle olan rekabet düzeyleri artacak ve bunun sonucunda da verimlilikleri artacaktır. Küçük bir piyasadan büyük bir piyasaya geçerken üretimi ve tüketimi sınırlayan faktörlerin azaldığı bilinmektedir. Genişlemiş piyasalarda sınırlayıcı etkenlerin az olması firmaların daha

¹¹ Fatma Bayraktar Taştekel, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi Projesi'nin Gelişmiş ve Üye Ülkelerin Türkiye ile Ekonomik İlişkileri**, (Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Bankacılık Ekonomisi ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Aralık 1993, s.23.

¹² Hephaktan, A.g.e. s.26.

¹³ Hephaktan, A.g.e. s.28.

etkin bir biçimde çalışmasına olanak tanıyacaktır. Böylece ülke piyasalarında ulaşamadıkları optimum ölçüğe, entegrasyon sayesinde genişleyen piyasalarla ulaşacaklardır.

“Uluslararası anlaşmalardan doğan zorunlulukları da ekonomik bütünleşmeyi teşvik edici unsurlar olarak ifade etmek mümkündür.”¹⁴ Yeni tercihli bölgelerin ortaya çıkmasını engelleyen ve ekonomik birleşmeler oluşturmaya olanak sağlayan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) buna örnek olarak gösterilebilir.

“Ekonomik güç ve potansiyele sahip bir ülke olarak aynı zamanda askeri ve siyasi dostluklara yakınlaşmalara ve işbirliğine de ihtiyaç vardır.”¹⁵

“Doğal kaynaklar ya da tarımsal mallar, pek çok ülke için ihracattan daha önemlidir.”¹⁶

“Ülkelerin birbirlerine olan coğrafi yakınlığı ekonomik bütünleşmenin oluşumunda önemli bir faktör teşkil etmektedir.”¹⁷ Birbirlerine uzak olan ülkeler arasında yapılan ticarete ulaşımın zaman alması ve taşıma giderlerinin yüksek olması nedeniyle ülkeler entegrasyona yönelmektedirler.

“Entegrasyon için önemli olan bir diğer faktör çatışmayı önleme isteğidir.”¹⁸ Gelişmiş ekonomik ilişkiler kurularak, devletler arasındaki politik çatışmalar giderilmeye çalışılabilir.

Ülkelerin, ekonomik gelişme düzeylerinin birbirlerine yakın olması, ülkeleri entegrasyona teşvik etmektedir. “Eğer ekonomik bütünleşmeler, gelişmişlik düzeyleri farklı ülkeler arasında kurulursa, üretim faktörlerinin gelişmiş ülkelerde toplanması ve azgelişmiş ülke sanayilerinin rekabet edememesi sonucu ekonomik bütünleşme, azgelişmiş ülkeler aleyhine bir sonuç yaratabilir.”¹⁹

¹⁴ Taştekil, A.g.e. s.25.

¹⁵ Gür, A.g.e. s.43.

¹⁶ Hayrettin Engin, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi ve Muhtemel Ekonomik Etkileri**, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993, s.22.

¹⁷ Hephaktan, A.g.e. s.31.

¹⁸ Gür, A.g.e. s.44.

¹⁹ Hephaktan, A.g.e. s.31.

“Üye ülkeler arasında tarihi, dini ve kültürel bağların bulunması ekonomik bütünleşmelerin kurulmasında etkili olabilmektedir.”²⁰

3. BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYONUN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

3.1. Doğal Engeller

Gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan ekonomik entegrasyonlar karşılaştıkları bazı engeller nedeniyle başarıya ulaşmamaktadır. Bu engeller tarihi gelişmelerden ya da coğrafi konumlardan kaynaklanabilir. Bu doğal engellerin varlığı ülkelerin kontrolleri dışında bir birleşmeye neden olmaktadır. Engeller ulaşım maliyeti kadar iletişim maliyetlerinden dolayı da kaynaklanabilir. Doğal engellerin az olması yerel sanayileri diğer ülkelerin güçlü rekabetine maruz bırakır. Rekabet baskısının artması, ülkelerin doğal engeller yerine yeni vergiler koyarak, bölgeler arası ticareti serbestleştirmeden uzaklaştırır.

Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde kullanılan farklı diller, hukuki, idari ve kültürel birçok engellere sebep olabilir. Ancak oluşturulan bölgedeki ülkeler yapılan ticaretle karşılıklı çıkar sağlıyorsa, kendi dillerini kullansalar dahi yapılacak olan ticarete ortak bir zeminde uzlaşacaklardır.

“Diğer bir doğal engel de koloni geçmişi.”²¹ Bu sömürge devlet geçmişi olan ve sömürülen topraklar üzerinde baskıcı ticari ve politik bağlarla kurulan hükümetlerle açıklanabilir. Sömürge devletler yeni kurulan devletler üzerinde monopol güçlerini koruyabilmiş ve ürettikleri ürünleri rekabette oldukları diğer ülkelerin fiyatlarından daha fazla fiyatlarla satabilmişlerdir. Bunu yaparken ya bağlı yardım ile ya da öteki OECD ülkeleri için kurulmuş tarifersiz gümrük sınırlarını istismar ederek gerçekleştirirler. Bu şekil itibari ile kurulan monopollerin bölge içindeki ticareti ne kadar engellediğini ölçmek zordur. Bunun sebebi ortak ülke ve sömürge ülkelerden alınan ürünlerin birbirleri yerine geçmedeki esnekliklerini belirlemede zorluk

²⁰ Gür, A.g.e. s.45.

²¹ Tıgılı, A.g.e. s.20.

yaşanmasıdır. Ama zaman içinde sömürge ilişkilerinin önemlerini yitirmesi bu engeli ortadan kaldırmıştır.

3.2. Politik Engeller

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden bazıları halen milli kimliklerini bulma süreci içerisindeyler. “Temel kimlik krizini çözmeye çalışan ülkelerin hesaba kattıkları en önemli unsurlar, kan bağı ve din olarak karşımıza çıkmaktadır.”²² Bu ülkeler genellikle çok ırklı veya çok kabileli bir ulusal hükümet kurarak mevcut sorunlarını halletmeye çalışan Afrika ve Asya ülkeleridir. Bu ülkelerdeki milli benliklerini bulma arayışı, bölgesel birleşme ve entegrasyonlara karşı olmalarını gerektirebilir. Ulusal kimliklerin tekrar kazanılması amacıyla mal ve fikir akışını kontrol altına almak isteyen ülkeler sınırlara önem verirler. Bu hal içerisinde komşu ülkeler az bulunan iç ve dış kaynaklar için birbirleriyle rekabete girebilirler. Rekabetin artması her ülkenin kendi içinde milliyetçi fikirlerin ortaya çıkmasına ve sınır çatışmalarının yaşanmasına neden olabilir. Gelişmekte olan ülkelerin tarih içinde yaşadıkları çekişmeler kurulan ekonomik birlik içinde bile ülkelerin arasında politik sınırların konulmasını gerektirdiğine dikkat çekmektedir.

Bir diğer politik engelde “ülkeler arasındaki görüş, yöntem ve çıkar ayrılıkları ile sosyal düzen ve siyasi rejim farklılıklarının birlikte hareket etmeyi güçleştiren etkisinin sebep olduğu olumsuzluklardır.”²³ Bazı ülkelerin bölgesel nitelikli oluşturduğu anlaşmalara karşı o ülkenin tarihi ve siyasi geçmişine dayalı kültürel bir direnç göstermesi kaçınılmaz olabilmektedir.

Bazı ekonomik konular ülkeler açısından vazgeçilmez bir önem ve içerik taşıyabilir. Bu da ülkeler arasında politik sorunların oluşmasına neden olabilir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik düzenleri reformlar ile oturtulmamış, tarihten süre gelen yapı kullanılarak ya da yeni kurulan bağımsız devletin politikacıları tarafından geçici düzenlemeler yapılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Birleşme sırasında ortaya çıkan bu farklı iki sistem doğrultusunda ortak bir payda da buluşulmayacak ve yeni bir engel çıkacaktır.

²² Ertürk, A.g.e. s.35.

²³ Kızılaslan, A.g.e. s.56.

3.3. Ekonomik Engeller

Doğal ve politik engeller önemsenmeyecek nitelikte olabilirler. Fakat böyle olsa bile bölgesel birleşmenin gerçekleşmesi sağlanmayabilir. Bunlar dışında ekonomik engeller de ortaya çıkabilir. Asgari gelir düzeyi bunlardan biridir. Geliri düşük olan ülkelerde statik ticaret ve dinamik üretim istenilen miktarda olmayacaktır. Çünkü gelişmiş sanayi hareketleri az olacaktır.

“Ekonomik entegrasyon hareketi öncesinde ülkeler arasında bir eşitsizlik söz konusu ise bu eşitsizlikler entegrasyon ile daha da artabilir.”²⁴ Üretim faktörlerinin belirli bölgelerde toplanmasına yol açan bir entegrasyon, birlik içinde kutuplaşmaya yol açacaktır. “Ayrıca teknolojileri üst düzeyde gelişmemiş, dışa bağımlı bir üretim politikası izleyen ilksel madde ihracatçısı bu ülkelerin bölge içi uzmanlaşmaya karşı bir direnci de söz konusu olabileceği gibi, bölge dışı manipülasyonlara da açık durumdadırlar.”²⁵

Ülkelerin birbirlerinin arasındaki gelir düzeyi de başka bir engeldir. Birliğin ilk dönemlerinde birbirleriyle daha iyi çalışan ülkeler karşılıklı ekonomilerini güçlendirmeye çalışacak ve bu da birlik içinde kutuplaşmaya neden olacaktır. Sermaye de gelişmiş ülkelerde toplanacak ve işgücü diğer ülkelere göç edecektir. Geri kalmış ülkelerin ufak pazarlarının arz açıkları, kapasitesi fazla olan ilerlemiş ülkeler tarafından kapatılır. Böylece yeni yatırımlara ihtiyaç duyulmaz. Kaynağı fazla olan geri kalmış ülkeler ile sermayesi çok olan ileri ülkeler arasındaki ticaret dengelenmezse bölge içinde bazı sorunlar yaşanacak ve imalat sektöründe anlaşmazlıklar meydana gelecektir. Şayet bu ülkeler bir para birliğine de üye iseler döviz kuru ayarlaması yapmak zorunda kalacaklardır. Bu yapılmazsa ticaretteki dengesizlikler daha çok artacak ve ortaya çıkan sorunlar daha karmaşık hale gelecektir. Geri kalmış ülkelerin ithalat yapmasıyla hükümet giderleri artacak, artan ticari dengesizlikler içinden çıkılmaz bir hale gelecektir.

Bölgesel planlamaya farklı bakış açılarının getirilmesi başka bir engel daha doğurur. Bölgesel önemi artan sanayilere yatırım kararlarının hükümetler tarafından

²⁴ Gür, A.g.e. s.53.

²⁵ Kızılaslan, A.g.e. s.57.

alınması, başka sanayi ve sanayi bölgelerine uygulanan maliyet ve kar analizlerinin farklı olmasına neden olacak ve bir fikir birliğine varılamayacaktır.

Bunlar dışında ekonomik temelli politik kararlar birlik içinde sorun yaşanmasına neden olabilir. Teoride hükümetler halkın refahı için karar alırlar ve refah seviyesinin artmasını amaçlarlar. Fakat gerçekte iktidarlar ekonomi ile ilgili kararlar alırlarken kendi güçlerini güvence altına almayı da düşünebilirler. Seçim zamanlarında oy kaybının yaşanmaması için bu yönde kararlar alırlarken, aslında ülke refahını umursamadıkları ortaya çıkmaktadır. Yani kamu ile ilgili kararlar alınırken kendi gelir düzeylerini düşünerek ve bu düşüncenin etkisi altında kalarak davrandıkları söylenebilir.

“Ekonomik bütünleşmelerde makro politikaların eşgüdümü ve iktisadi istikrarsızlık büyük sorunlara yol açmaktadır.”²⁶

Politikacılar bölgesel birleşmeyi kendi çıkarları doğrultusunda inceleyebilirler. Entegrasyon sonucunda, kar marjı yüksek görünüyor ancak politik güç ve gelir buna oranla büyük giderlere neden oluyorsa çıkarlar eksi yönde olacaktır.

4. DÜNYADAKİ BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYON DENEYİMLERİ

4.1. NAFTA (North American Free Trade Agreement)

“ABD, Kanada ve Meksika arasındaki bir Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi oluşturulması 12 Ağustos 1992’de imzalanan bir anlaşma ile gerçekleşmiştir ve 1 Ocak 1994 yılında yürürlüğe girmiştir.”²⁷ “Anlaşma kapsamında tekstil ve konfeksiyon, otomotiv sanayi, enerji, petro-kimya ve tarım ürünleri, anti damping ve telafi edici vergi uygulamaları, fikri mülkiyet hakları, ulaştırma ve haberleşme, çevre ve işçi sorunları, mali konular ve bunun gibi hususlara ilişkin düzenlemeler de yer

²⁶ Gür, A.g.e. s.54.

²⁷ Serkan Özyer, **Bölgesel Entegrasyonların Dünya Ticaretinin Geliştirilmesine Etkileri ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örneği**, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Uluslararası İşletmecilik, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2005, s.74.

almaktadır.”²⁸ “Söz konusu üç ülke arasındaki ticaret ve yatırımlar liberalize edilmiş, ilk kez olarak yabancı şirketlere, anlaşma ülkelerini uluslararası tahkim kurullarında tek taraflı olarak dava etme hakkı tanınmıştır.”²⁹ Yatırımcıların, Meksika, A.B.D ve Kanada devletlerine açtığı tahkim davalarının tamamına yakınına yatırımcılar kazanmıştır.

4.2. EFTA (European Free Trade Area)

Avrupa Serbest Ticaret Birliği, 4 Ocak 1960 yılında imzalanıp, 3 Mayıs 1960 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Stockholm Anlaşması ile bu birliğe üye olan ülkeler “İngiltere, Norveç, Danimarka, Avusturya, Portekiz, İsveç ve İsviçre”dir. 1970 yılında İzlanda, 1986 yılında Finlandiya, 1991 yılında ise Liechtenstein, EFTA’ya üye olmuşlardır.”³⁰ Daha sonraki yıllarda İngiltere, Danimarka, Avusturya, Portekiz, Finlandiya ve İsveç birlikten ayrılarak bugünkü AB’ye katılmışlardır. Günümüz itibariyle EFTA’nın Norveç, İzlanda, İsviçre ve Liechtenstein olmak üzere dört üyesi bulunmaktadır. “EFTA’nın hedefi, üye ülkeler arası ticarete mevcut gümrük vergisi, eş etkili vergiler ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması suretiyle ticaretin serbestleştirilmesi; üye ülkelerin yaşam düzeylerinin yükseltilmesi; tam istihdamın sağlanması; üretim ve ticaretin geliştirilmesine katkıda bulunma; kaynakların etkin kullanımı ve rekabet edebilirliğinin artırılması ve bölge içi ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıdır.”³¹ Diğer bir hedefte bütün Avrupa ülkelerinin dahil olduğu bir ortak pazarın kurulmasıdır. Ancak bu hedef AB’nin kurulması ve EFTA’ya üye olan birçok ülkenin AB’ye katılmasıyla el değiştirmiştir.

4.3. MERCOSUR (Common Market for The Southern Cone of America)

26 Mart 1991 yılında Arjantin, Brezilya, Uruguay, Bolivya, Paraguay ve Şili tarafından kurulan Güney Amerika Ülkeleri Ortak Pazarı, üye ülkeler arasındaki kısıtlayıcı kuralları kaldırarak yatırım ve ticaret politikalarını değiştirmişlerdir. “Bu anlaşma ile 1995 yılından başlayarak tarafların birbirleri arasında mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının gerçekleştirilmesi, tarife dışı engellerin kaldırılması, aralarında

²⁸ İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri, **Dünyadaki Belli Başlı Ticari Bloklar**, <http://www.itkib.org.tr/ihracat/disiliskiler/Ticaribloklar.htm>, (25.11.2008).

²⁹ Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, **NAFTA (Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması)**, <http://www.antimai.org/dag/inxnafta.htm>, (26.11.2008).

³⁰ Özyer, A.g.e. s.69.

³¹ İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri, A.g.s.

makro ekonomik politikaların koordine edilmesi ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi oluşturulması kararlaştırılmıştır.”³² 1995 yılında gerçekleştirilen VII. Mercosur zirvesinde Ouro Preto Protokolü ile birliğin kurumsal yapısını oluşturmak için ilk adım atılmıştır. Bu protokol ile Ortak Pazar Konseyi, Ortak Pazar Grubu, Mercosur Ticaret Komisyonu, Ortak Pazar Parlamento Komisyonu, Ekonomik ve Sosyal Dayanışma Konseyi ile İdari Sekretarya kurulmuştur.

4.4. APEC (Asia-Pacific Economic Corporation Forum)

1994 yılında kurulan Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu, dünya ticaretinde adını söz ettiren ülkelerin kurduğu bir işbirliği girişimidir. Bir danışma organı niteliği taşıyan APEC’in henüz mevcut bir anlaşması yoktur. Singapur’da kurulan bir sekretarya ile birlik kurumsallaşma yoluna gitmiştir. Üye ülkeler arasında serbest ticaret bölgesi oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapan birliğin üyeleri Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland, Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Meksika, ABD, Şili, Çin, Hong Kong, Japonya, Güney Kore, Papua Yeni Gine, Tayvan, Peru, Rusya ve Vietnam’dır. Ticaret ve yatırım politikalarının yeniden yapılandırılması sayesinde Asya- Pasifik Bölgesi yabancı yatırımcıların ilgisini çekmektedir.

4.5. ASEAN (Association of South-East Asian Nations)

8 Ağustos 1967’de kurulan Güneydoğu Asya Ülkeler Topluluğu’na üye olan ülkeler Filipinler, Malezya, Endonezya, Tayland, Singapur, Brunei, Vietnam, Lao PDR, Birmanya ve Kamboçya’dır. Birlik 1967’de kurulmasına rağmen ASEAN Anlaşması 1976 yılında imzalanabilmiştir. “ASEAN örgütünün öncelikli hedefleri arasında bölge ülkelerinin ekonomik büyümesine ivme kazandırılması, toplumsal ve kültürel gelişim, bölgede barış ve istikrarın sağlanması yer almaktadır.”³³ 1991 yılında birliğe üye ülkeler arasında imzalanan anlaşma ile 2008 yılında bütün gümrük vergilerinin sıfırlanarak ASEAN Serbest Ticaret Alanı (ASEAN Free Trade Area-AFTA) kurulmasına karar verilmiştir. 2003 yılında ise ASEAN Güvenlik Topluluğu, ASEAN Ekonomik

³² Mustafa Baki Cihangiroğlu, **Bölgesel İşbirliği Modeli Olarak KEİB Teşkilatı ve Bu Teşkilat İçinde Türkiye-Romanya Ekonomik Ticari İlişkileri Örneği**, (Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998, s.21.

³³ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği)**, http://www.deik.org.tr/pages/TR/DEIK_CokTaraflıKuruluslar.aspx?ctID=10&IKID=10, (28.11.2008).

Topluluğu ve ASEAN Toplum ve Kültür Topluluğu kurulmuştur. ASEAN devlet başkanları zirvesi her yıl düzenlenmektedir. Birliğe üye olan ülkelerin dış işleri bakanları da her yıl toplantılar düzenlemektedirler. Ayrıca finans, sağlık, çevre, enerji, ulaşım, ticaret, ulaştırma ve turizm gibi konular da birliğe üye ülkelerin ilgili bakanları toplantılar düzenlemektedirler.

4.6. LAIA (Latin American Integration Association)

1960 yılında kurulan LAFTA'nın önemini yitirmesi üzerine Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekvator, Meksika, Paraguay, Peru, Uruguay ve Venezüella'nın 1980 yılında kurdukları Latin Amerika Entegrasyon Topluluğu entegrasyon ve iç ticaret yoluyla ekonomik işbirliği ve kalkınmanın artırılmasını birincil amaç olarak belirlemişlerdir. "Hedefin gerçekleştirilmesi için bölgesel tarife tercihleri uygulanması, ikili tarife tercihleri uygulanması, ticaretin geliştirilmesi, kliring ve kredi düzeni oluşturulması öngörülmüştür."³⁴

4.7. CARICOM (Caribbean Community)

"Karayipler Topluluğu ve Ortak Pazar'ını kuran anlaşma Barbados, Guyana, Jamaika ve Trinidad and Tobago başbakanları tarafından 4 Temmuz 1973 tarihinde imzalanmış ve 1 Ağustos 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir."³⁵ Daha sonra Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Belize, Dominica, Grenada, Montserrat, St. Kitts and Nevis, St. Lucia, St. Vincent ve Grenadies birliğe üye olmuşlardır. 1991 yılında ise İngiliz Virgin Adaları, Turks ve Caicos adaları topluluğa dahil edilmişlerdir. İktisadi entegrasyon, iktisadi olmayan alanlarda işbirliği ve dış politika konusunda işbirliği amaçlanmaktadır. Karayipler Ortak Pazarı dış tarifelerinin oluşturulması, sanayi teşviklerinin yapılması, iktisat politikaları ve kalkınma planlarının koordinasyonunun sağlanması alanında faaliyet göstermektedir. Topluluk içindeki diğer birimler, Sağlık İşlerinden Sorumlu Bakanlar Konferansı, eğitim, tarım, finans, ulaştırma, turizm, sanayi, dış ilişkiler, enerji

³⁴ İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri, A.g.s.

³⁵ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Karayipler Topluluğu (Caribbean Community)**, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinid=1071&icerikid=1181>, (14.11.2008).

ve bunun gibi birçok konu ile ilgili komitelerdir. “Bölgedeki ülkeler gelişme düzeyleri bakımından çok geri olup yüksek derecede dışa bağımlıdır.”³⁶

4.8. ECO (Economic Cooperation Organization)

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, 1991 yılında Pakistan, İran ve Türkiye arasında kurulmuştur. Daha sonra SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Afganistan, Kırgızistan ve Azerbaycan birliğe dahil olmuşlardır. Ulaşım, enerji, teknoloji, turizm, sanayi ve telekomünikasyon alanlarında işbirliği yapılması doğrultusunda kararlar alınmış ve bu politikalar uygulamaya geçilmiştir.

4.9. ECOWAS (Economic Community of West African States)

“Batı Afrika Ekonomik Topluluğu kurma girişimlerine ilk defa yasal olarak Nisan 1968 tarihinde Monrovia Grup Toplantısı'nda başlanmıştır.”³⁷ Kuruluşun üye ülkeleri Benin, Burkina Faso, Cape Verde, Fildişi Sahilleri, Gambiya, Gana, Gine, Yeni Gine, Liberya, Mali, Mauritania, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone ve Togo'dur. Yapılan anlaşmanın temel amaçları ekonomik ve parasal bir birlik kurarak serbest dolaşımı da gerçekleştirmektir. Üye ülkeler ülke ekonomileri ve maliye politikaları arasında koordinasyonu sağlayarak ulusal ve yapısal ekonomik reformların etkisini arttırmayı hedeflemektedirler.

4.10. İSEDAK (İslam Ülkeleri Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi)

1969 yılında 24 ülkenin katılımıyla kurulan birliğin gerçekleştirilen zirvelerinde, İslam ülkelerinin siyasi, ekonomik ve kültürel meseleleri görüşülmekte, bu ülkeler arasındaki dayanışma ve işbirliğini amaçlayan kararlar alınmaktadır. Üye ülkelerin ekonomik ve ticari alanlardaki kapasitelerini arttırmaya yönelik çalışmalar yapmak, işbirliğini güçlendirecek önlemler almak ve alınacak kararların uygulanmasını sağlamak komitenin başlıca görevleridir. “Türkiye üzerine aldığı İSEDAK başkanlığı

³⁶ Özyer, A.g.e. s.83.

³⁷ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)**, <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinid=1019&icerikid=1131>, (14.11.2008).

görevini, disiplinli ve düzenli yıllık toplantılarla sürdürmüş ve proje bazında somut gelişmeler kaydedilmesini sağlamıştır. İSEDAK bu çalışmalarıyla kısa zamanda temayüz etmiş ve üye ülkeler nezdinde saygınlık kazanmıştır.”³⁸

4.11. D-8 (Developing Eight)

D-8, kalkınmakta olan sekiz ülke anlamına gelirken bu üye ülkeler Türkiye, Pakistan, İran, Malezya, Bangladeş, Endonezya, Mısır ve Nijerya’dır. Bu ülkeler ayrıca İslam Konferansı Örgütü’nün de üyeleridir. 15 Haziran 1997’de kurulan birlik, İstanbul Deklarasyonuyla Resmîyet kazandırmıştır. “D-8 girişiminin başlatılmasındaki amaç, büyük bir ekonomik potansiyeli, çeşitli kaynakları, geniş bir nüfus ve coğrafi alanı temsil eden 8 ülke arasında ticaret ilişkilerinde yeni fırsatlar yaratmak ve çeşitlendirmek, uluslararası düzeyde karar alma sürecine katılımı artırmak, daha iyi hayat şartları sağlamak, somut ortak projeler etrafında ekonomik işbirliğini geliştirmek, gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisindeki durumlarını güçlendirmektir ve D-8, üye ülkelerin bölgesel ve uluslararası örgütlere üyeliklerinden kaynaklanan ikili ve çok taraflı taahhütleri üzerinde olumsuz etkisi olmayan bir forumdur.”³⁹ İlk zirve toplantısında ülkelere göre koordinasyonun sağlanacağı sektörler belirlenmiş ve görev paylaşımı yapılmıştır. Buna göre, Türkiye; sağlık ve sanayi, Nijerya; enerji, İran; telekomünikasyon ve teknoloji sektörleri, Endonezya; insan kaynaklarının geliştirilmesi, Mısır; ticaret, Pakistan; tarım, Malezya; finans ve bankacılık ve Bangladeş ise kırsal kalkınma sektörlerinde görev sahibi olmuşlardır. 2006 yılında imzalanan Tercihli Ticaret Anlaşması ile belirli mallar üzerindeki gümrük vergileri azaltılmış ve üye ülkeler arasındaki ticarete karşılaşılan engeller en aza indirilmeye çalışılmıştır.

5. DÜNYADAKİ BÖLGESEL EKONOMİK ENTEGRASYON DENEYİMLERİNDEN ÇIKARILAN SONUÇLAR

Gelişmekte olan ülkelerin birbirleriyle yaptıkları anlaşmalara bakıldığında çeşitli sonuçlar çıkarılabilir. Sıkıntılı bir süreç sonunda oluşan entegrasyonların üye ülkeler tarafından bazı konularda uyum göstermeleri gerekmektedir. “Çünkü ekonomik

³⁸ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **İslami Ülkeleri Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK)**, http://www.deik.org.tr/pages/TR/DEIK_CokTaraflıKuruluslar.aspx?ctID=9&IKID=10, (28.11.2008).

³⁹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **Kalkınmakta Olan 8 Ülke (D-8)**, http://www.deik.org.tr/pages/TR/DEIK_CokTaraflıKuruluslar.aspx?ctID=8&IKID=10, (28.11.2008).

sistemleri, uygulamaları, kültürleri, dilleri gibi birçok konuda farklılıkları olan ülkeler arasında iktisadi bir işbirliği, bunlar ve benzeri konularda uyumun gerçekleştirilmesini gerekli kılar.”⁴⁰

Yakın geçmişe kadar bakıldığında çıkarılan ilk sonuç yapılan anlaşmaların amaçlarına ulaşamadıklarıdır. Başarısızlıkların nedeni; entegrasyon politikalarının kurumlar arasında koordinasyonsuz ve isteksiz uygulanması ve bu politikaların belirli bir zaman sonunda uygulanmaktan vazgeçilerek yeni gümrük engelleriyle dengelenmeye çalışılmasıdır. Birçok entegrasyonda gümrük birliğine üye olan ülkeler birbirlerine gümrüksüz giriş için söz vermediler. Ticaretin serbestleştirilmesi birçok gümrük engellerine takıldı. Bazıları idari ve finansal yetersizlikler nedeniyle uygulanamadı. Uygulamaya çalışılan bazı projelerde ise üye ülkelerden bazıları kendi ülkelerinde birliğe rakip faaliyetlerde bulunduğu için ekonomik önemini kısa zamanda yitirdi.

Zayıf olan ülkeler için telafi edici önlemler alınmadı ya da bölgesel ticaret yaratılması için makroekonomik politikalar ayarlanmadı. Zayıf olan ülkelerin rekabetteki konumunu düzeltecek olan döviz kuru ayarlamaları ya gelişmiş güzel olarak ayarlandı ya da ayarlanmaktan vazgeçildi. Bölgesel birlik içindeki işleyici mekanizmalar yeterince geliştirilmedi. Ekonomik entegrasyon sürecinde öncesinde ülkelerarasında herhangi bir eşitsizlik söz konusu ise entegrasyon sırasında veya sonrasında bu eşitsizliklerin daha da arttığı görülmektedir. “Entegrasyon üretim faktörlerinin belirli bölgelerde toplanmasına yol açıyorsa bölgesel eşitsizlik artacak bu da kutuplaşmayı beraberinde getirecektir.”⁴¹

5.1. Politik Sorunlar

Gelişmiş Avrupa ülkelerini birbirleriyle ekonomik entegrasyon kurmaya zorlayan politik nedenler gelişmekte olan ülkelere aynı etkileri göstermez. Entegrasyon içinde olan bazı ülkelerin birbirleriyle savaştığı bile görülmüştür. Böyle bir ortamın var olması ekonomik birleşmenin neden başarısız olduğunu gösteren en büyük delildir. Bağımsızlık yönünden düşünecek olursak, bağımsız olan üye ülkeler bu

⁴⁰ Gür, A.g.e. s.52.

⁴¹ Gür, A.g.e. s.53.

birleşme sürecinde ekonomik sonuçlardan yararlanabilmek için bağımsızlıklarından bir şeyler kaybedebileceklerdir. Bunun en somut örneği Afrika ülkelerinin oluşturduğu birliklerde görülmüştür. Yeni bağımsızlıklarını kazanmış ülkelerde ise bu sonuç göz ardı edilemeyeceğinden birlik çabaları sonuçsuz kalacaktır. Yani yeni bir ulusal kimliğin kazanılması sürecinde bölgesel entegrasyon politikaları uygulanamayacaktır.

Politika yapıcılarının ülke içinde uygulamış oldukları politikalarda ortaya çıkan dengesizlikler ve komşu ülkelerle yaşanan sınır çatışmaları diğer politik sorunlardır. Latin Amerika'da uygulanmaya çalışılan birleşme çabaları değişik birçok ülkede yaşanan askeri müdahaleler sonucu etkisiz kalmıştır. Diğer yandan ülke içlerinde yaşanan zıt ideolojik çekişmeler birleşmelerin sonunu hazırlamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin politik sorunları bazı dönemlerde neden birleşme çabalarının sonuçsuz kaldığını açıklarken, beklenen sonuçlara neden ulaşamadığını açıklayamaz.

5.2. Ekonomik Sorunlar

Gelişmekte olan ülkeler arasında yapılan gümrük birliği anlaşmaları ve ortak pazar oluşumları her üye ülkede politik ve üretim yapılarının değiştirilmesini gerektirir. Bu değişim sağlanırken bütçe ve parasal disiplin oluşturulması, özel yatırım desteği ana noktayı oluşturur. Gerek gelişmekte olan ülkelere gerekse sanayileşmiş ülkelere edinilen tecrübeler, dış talep ve artan ihracat gelirleri durumunda ayarlamaların daha kolay yapıldığı sonucuna ulaştırır. Entegrasyon için zengin ve dengeli bir ortam önemlidir. Dengeli ve zengin bir ortamın varlığı, kısa veya orta vadede dünyada meydana gelecek bir krize karşı koyması bakımından önem arz etmektedir. Tercih edilmesi gereken bu ortamın sağlanmadığı bir koşulda güçsüz birlikler hemen yıkılacaktır. Bunun nedeni yeni üye ülkelerin başlangıçta bölge içindeki değişimlerde fazla rol oynayamamasıdır. “Bu açıdan bakıldığında dünya ekonomik koşulları gelişmekte olan ülkelerin yararına olmamıştır ve sanayileşmiş ülkelere artarda gelen ekonomik duraklama dönemleri, iki petrol krizi ve 1960'lara nazaran 1970 ve 80'lerde dünya ticaret artış hızının azalması; ihracat gelirlerini düşürmüş ve gelişmekte olan çoğu ülkenin ödeme dengesinin bozulmasına neden olmuştur.”⁴² Asya ve Latin Amerika mamul ihracatçıları, OECD ülkelerindeki artan korumacı politikalara karşı koymak

⁴² Tıgılı, A.g.e. s.64.

zorunda kalmıştır. Petrol fiyatlarının artmasıyla da ithalat nedeniyle borçlanılan miktarın artmasına sebep olmuştur.

Fiyat dengesizliklerinin artması üreticiler, tüketiciler ve tüccarlar için rizikoyu arttırır. İhracat kazançları ve yapılan ithalat, hükümet harcamalarında ve yapılacak olan yatırımlarda dengesizlik yarattığından endişe verici bir hal alır.

Ekonomik entegrasyona engel olan bir diğer durum ise özel ve kamu borçlarının artan bir seyir izleyerek ülkeler üzerinde bir yük haline gelmesidir. Bu geçmişte Afrika ve Latin Amerika ülkelerindeki birleşme çabalarında görülmüştür. Borcun yükselmesiyle ortaya çıkan zorunluluklar dışarıdan finansal yardım alınmasını zorlaştırmış ve yatırım politikalarının azaltılmasına yol açmıştır. Bu da yapılan ithalat için ödeme ve ödenmesi gereken zamanı geçmiş borçlar için daha fazla borçlanmaya sebep olmuştur. Yapılan ihracat sonucu elde edilen gelirler, borç ve borç faizlerine oranla azalarak dengesizliğin artmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ithalata bir sınırlama getirilmek zorunda kalınmış ve katı ayar politikalarına bir kısıt uygulanmıştır. Sonunda da gelirler azalarak gelişme programına ara verilmek zorunda kalınmıştır.

Dış etkenler her ülkeyi farklı şekilde etkilemektedir. Bir ülkenin yararına olan etmen diğer ülke için zararlı olabilmektedir. Bunun için her birleşme modelinin farklı faktörlere ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu faktörler;

Ticaret Engelleri ve Faktör Hareketliliği; Gümrük engellerini azaltmak ve faktör hareketliliğine karşı bölgesel gruplaşmalarda tepki gösterildiğinden bölge içi uzmanlaşmanın gerçekleşmesi kolay değildir. ECOWAS ticareti serbestleştirmek için aldığı kararlarda başarısız olmuştur. Bu birliğe üye olan ülkelere karşı gümrük vergilerini önce azaltma, sonra tamamen kaldırma kararı hiçbir üye ülke tarafından dikkate alınmamıştır. Karayip'te kurulan CARICOM'un gümrük vergilerini, ASEAN'ın da gümrük tarifelerini kaldırma politikaları başarısız olmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerdeki bir diğer engel dış liberalleşmeye karşı gösterilen dirençtir. Bunun için daha fazla engel ortaya konulmaktadır. Çıkan bu engeller ihracatın gelişmesini yavaşlatmaktadır. Aynı şekilde sermaye akışları ve emek hareketliliğine karşı da bölgesel gruplar tarafından önlemler alınmıştır. Gelir düzeyi az olan ülkeler

imalat sanayilerini kamu yatırımlarına ayırarak bir engel meydana getirmişlerdir. İşe giriş sınırlamaları ve uygulanan göç politikaları sayesinde de iş gücünün daha gelişmiş ülkelere kayması engellenmektedir.

Makroekonomik Politikalar; Bölgesel ekonomik entegrasyonun önündeki en büyük engel koordinasyonsuz uygulanan makroekonomik politikalaradır. “Özel sektörü feda etmek pahasına kamu sektörü aktivitelerine ağırlık vermek, gelişimci para politikalarına yol açmış ve bu konuda enflasyonist baskıları ve kamu borcunun artışı güçlendirmiştir.”⁴³ Bu da döviz kurlarının aşırı değerlenmesine ve özel girişimcinin geri çekilmesine yol açmıştır. Yeni gelişmeye başlayan ülkeler arasında kurulan ekonomik entegrasyonların dağılmasına neden olabilecek diğer bir önemli neden gelir ve kayıpların paylaşılmasında yaşanabilecek adaletsizliklerdir.

Ulusal paraların konvertibilite noksanlığı bir diğer engeldir. Bu engel yatırımcı ve tüccarların işlem maliyetini arttırarak, döviz darboğazının yaşanmasına neden olmaktadır. Bu sorunu ortadan kaldırmak için gruplar parasal birlikleri kurmuşlardır. Batı Afrika Parasal Birliği, Fransa Merkez Bankası'nın koruması altında olup, sabit döviz kurları oluşturarak finansmanını olumlu düzeye getirmiştir. Frank Bölgesi ülkelerinin her birinde sabit döviz kurlarının farklı derecelerde bulunmasına rağmen bir ayarlama yapılmaması ortak para biriminin değerinin üstünde işlem görmesine neden olmuştur.

Birleşmeden Düşük Gelirler Elde Edilmesi; Bölgesel ekonomik entegrasyon oluşturma çabaları, daha ilerlemiş bir üye ülke tarafından egemenlik altına girme korkusuyla hep yarım bırakılmıştır. Sanayileşmiş bir ülke olan Singapur ve daha az gelişmiş bir ülke olan Endonezya arasındaki süre gelmiş olan bu görüş ASEAN'ın terk edilmesine yol açmıştır. Ekonomik birleşmelerde her ülkenin eşit bir payda endüstriye sahip olduğu varsayılmaktadır. Entegrasyon, ülkelerin kaynak kullanımını ve dağılımını geliştirecekse herhangi bir ülke belli sanayilerde uzmanlaşacaktır. Bu da kısa vadede üye ülkelerin gelir dağılımının artmaması yönünde etkileyebilir. Çünkü bu ülkeler korumacı politikalarla kurdukları sanayilerini kaybedecekler ve serbest ticaret ile elde

⁴³ Tıgılı, A.g.e. s.66.

ettikleri hükümet gelirleri azalacaktır. Bu da eşit payda endüstri yaklaşımının ne kadar yanlış olduğunu göstermektedir.

6. KEİB FİKRİNİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ VE DÖNEMİN ŞARTLARI

KEİB projesi, 1990 yılında şimdiki emekli büyükelçi Şükrü Elekdağ tarafından ortaya atılmıştır. Bu görüş Varşova Paketi'nin halen var oluşu, SSCB'nin güçlü varlığının devam etmesi ve soğuk savaş döneminin sürmesi gibi nedenlerden dolayı bazı hükümet ve bürokrasi çevrelerince ilgi görmedi. Bu projeye ilk siyasi destek Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde gelmiştir ve resmi temaslara başlanmıştır.⁴⁴

İkinci Dünya Savaşı sonunda, dünyada bölgesel entegrasyon denemeleri görülmeye ve ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıklarının da artmaya başladığı görülmektedir. Her ülkeyi etkileyen, gün geçtikçe sınırları genişleyen sorunların, tek bir ülke tarafından çözülemeyeceği anlaşılmış sonuçta ülkeler arasında dayanışma ve yakınlaşma artarak ekonomik birleşmeler ortaya çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Batı'da ABD ve Doğu'da ise SSCB güç merkezli iki dünya oluşmuş her alanda aralarında yoğun bir rekabet başlamıştır. Batı bloğunda kapitalist sistem, Doğu bloğunda sosyalist sistem bu rekabetin sistem boyutunu oluşturmuştur. "Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kuzey Anadolu kıyı şeridinde önemli iktisadi ilişkilerin merkezi olan, ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası çift kutuplu dünya düzenine iki bloğun ana sınırında bulunması özelliğiyle, işbirliğinden daha çok siyasi ve olası bir askeri çatışma merkezi haline gelen Karadeniz Bölgesi'nde bir işbirliği fikri"⁴⁵ meydana getirilmesi bölge güvenliği açısından önemli bir rol oynamaktadır.

⁴⁴ K. Nazif Özdağdeviren, Orhan Ertuna, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, Mayıs 1995, s.4.

⁴⁵ Kızılaslan, A.g.e. s.83.

“Kapitalist sistem sorunlarını yeniden yapılanmalarla gidermiş, sosyalist sistem ise merkeziyetçi yönetim, kaynaklarının yanlış tarafa yönlendirilmesi ve sorunların sürekli ertelenmesi gibi nedenlerle iflas etmiştir.”⁴⁶

Bu yeniden yapılanmanın iki önemli değişim tarafından şekillendiği söylenebilir. “Bunlardan birincisi, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik alanda piyasa ekonomisini politik alanda çoğulcu demokrasiyi tercih etmeleri, diğeri ise gelişmiş ülkelerin bilgi toplumuna geçmeleriyle insan unsurunun ve özellikle nitelikli iş gücünün ön plana çıkmasıdır.”⁴⁷ Günümüzde giderek artan ekonomik ilişkiler ülkeler arasındaki ekonomik bağılılığı da artırmaktadır. Bu bağıllık içinde bir bölgede oluşan ekonomik değişimler başka bir bölgeleri de etkileyerek yeni ekonomik bütünleşme eğilimlerini hızlandırmaktadır.

“Değişen dünya koşullarına ve düzenine, mutlaka entegre olunması gerektiğini ve bunun da tek başına sağlanamayacağını anlayan, henüz liberalleşme ve piyasa ekonomisine yönelme sürecinde olan Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği, bölgenin ekonomik potansiyelinin değerlendirmelerinde diğer ülkelerle işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu anlamışlardır.”⁴⁸ Bu düşüncenin ortaya çıkmasında en büyük etken Perestroyka ve Glasnost politikalarıdır.

Bu politikalar özellikle Kafkasya ülkelerinde etkisini göstermiştir. Ülkeler bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra büyük bir yönetim sistemi kargaşasına girmişler ve ülke yapılarında büyük bir oynama başlamıştır. “Demokrasi ile otoriter unsurlar arasında takılıp kalan, ne ileriye ne de geriye hareket edebilen melez rejimler ortaya çıkmıştır.”⁴⁹ Bu yeni devletlerle ikili ilişkilerin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi öngörülmüştür. Bu görüş “coğrafi yakınlık, kültür ve tarih birliği gibi bağların gerçekçi bir değerlendirilmesi”⁵⁰ yapıldıktan sonra oluşturulmuştur.

“Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne entegrasyon için uzun yıllar çaba sarf etmesine karşın adeta birliğin dışında tutulmaya çalışılması Karadeniz’e kıyıdaş ülkeler arasında

⁴⁶ Engin, A.g.e. s.36.

⁴⁷ TÜSİAD, A.g.e. s.13.

⁴⁸ Hepaktan, A.g.e. s.38.

⁴⁹ Kamil Ağacan, **Güney Kafkasya**, Stratejik Öngörü Dergisi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ekim 2006, s.5.

⁵⁰ Cihangiroğlu, A.g.e. s.25.

bölgesel işbirliği için ekonomik ve psikolojik etmenlerin oluşması sonucunu doğurmuştur.”⁵¹

“Türkiye’nin Körfez Krizi sebebiyle Irak’la olan ticari ilişkilerinden realize ettiği kayıplar Türkiye’yi yeni bir ekonomik potansiyel alanı aramaya zorlamıştır.”⁵²

Karadeniz Bölgesindeki ülkelerin birer güç dengesi ya da güç odağı olmak istemeleri büyük bir rekabeti de beraberinde getirmektedir. Bölge alternatif enerji kaynaklarıyla Orta Doğu’ya büyük bir rakiptir. Karadeniz çevresinde bulunan ülkeler ve bu ülkelerin komşularının enerji kaynaklarına olan ihtiyaçları, ulusal güvenlik politikalarının doğrultusundadır. “Bölge ülkelerinde bulunan yeraltı kaynaklarının özellikle de Batılı uzmanlar tarafından mercek altına alındığı ve enerjinin çıkarılması, depolanması, taşınması gibi konularda, yakın bir süreç içerisinde birçok şirketin büyük bir rant karmaşası içine girebileceklerini kestirmek pek de güç değildir.”⁵³

⁵¹ Bilge Buttanrı, **Karadeniz’e Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Kültürel, Ekonomik, Siyasi, Askeri İlişkiler Işığında Türkiye İçin Geleceğe Yönelik Stratejilerin Belirlenmesi**, (Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze, 2003, s.163.

⁵² Kızılaslan, A.g.e. s.74.

⁵³ Sadi Uzunoğlu, Ahmet Atakişi, Mehmet Serkan Yürük, **Avrasya Bölgesinde Ekonomik Entegrasyon Uygulanabilirliği Üzerine Bir İnceleme**, Küreselleşme Bağlamında Avrasya Toplumlari, Uluslararası Atatürk Alatioo Üniversitesi, Bişkek,30 Mart 2006, s.12.

İKİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ BÖLGESİ

1. KEİB FİKRİNİN GELİŞİMİ VE KEİB' İN KURULUŞU

“Karadeniz Bölgesinde, Kafkasya ve Orta Asya’da meydana gelen politik ve ekonomik değişiklikleri izleyen olaylar sonucunda, kökleri iyi temellere dayanmış ve çok eski tarihlerde kurulmuş milletler yeni devletler kurmuşlardır.”⁵⁴ Bu yeni devletler topluluğunun üyeleri coğrafi yakınlık, kültür ve tarih birliği gibi bağların gerçekçi bir değerlendirmesi sonucu süratli bir şekilde ikili ilişkilere girmişler ve öncelikler tespit etmişlerdir.

“Hammadde ve enerji kaynakları yönünden çok zengin olan Sovyetler Birliği’nde savunma ve uzay sanayi gibi alanlara yatırım yapılmış, buna karşılık başta tüketim malları ihmal edilmiştir.”⁵⁵ “Türkiye’nin, Sovyetler Birliği ve Karadeniz çevresindeki diğer ülkelerin zengin hammadde ve enerji kaynaklarına olan ihtiyacı, karşılık olarak verebileceği gıda ve tüketim malları ile giderilebilecektir.”⁵⁶

“Değişen dünya koşullarına ve düzenine, mutlaka entegre olunması gerektiğini ve bunun da tek başına sağlanamayacağını anlayan, henüz liberalleşme ve piyasa ekonomisine yönelme sürecinde olan Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği, bölgenin ekonomik potansiyelinin değerlendirilmesinde diğer ülkelerle işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu anlamışlardır.”⁵⁷

Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin eksik kalmış olan ticari ve ekonomik yönler bir birlik içinde toparlanmak istenmiştir. İkili ilişkilerin geliştirilmesi sağlanırken bölgenin kapasitesinin ve potansiyelinin büyüklüğü anlaşılacak ekonomik gücün organize edilmesi gerektiği kanısına varılmıştır.

“KEİ Projesi, 1980’li yılların sonunda Avrupa’nın doğusunda esmeye başlayan ve Balkanları, Karadeniz Havzası’nı ve Kafkasları da etkisi altına alan hızlı değişim

⁵⁴ Tıgılı, A.g.e. s.90.

⁵⁵ TÜSİAD, A.g.e. s.25.

⁵⁶ Taştekil, A.g.e. s.4.

⁵⁷ Hephaktan, A.g.e. s.39.

rüzgarının ve Avrupa'daki bütünleşme sürecinin meydana getirdiği müsait bir iklim içinde ortaya çıkıştır.”⁵⁸

Türkiye’yi bu bölgesel işbirliğine yönlendiren etkenleri şöyle sıralayabiliriz.

- Türkiye coğrafi olarak önemli bir konumda yer almaktadır. Asya, Avrupa ve Ortadoğu arasında köprü işlevi görmekte olan Türkiye devlet politikası olarak Batı Avrupa ile bütünleşmiştir. 1963 yılında Ankara Antlaşması ile AB’ ne ortak olan Türkiye 1987’de tam üyelik için başvurmuş ama olumlu yanıt alamamıştır. Avrupa Birliği’ne tam üyelik konusunda KEİB girişimi, Türkiye’nin bölgedeki konumunu güçlendirmesini sağlayacaktır.
- “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı” (ECO) üyesi olan Türkiye bu teşkilat çerçevesinde yürütmüş olduğu tercihli bir ticaret sisteminin kurulması çalışmalarından olumlu sonuçlar alamamıştır.
- Türkiye’nin Irak ile olan ekonomik ilişkileri Körfez krizi nedeniyle önemli derecede kayba uğramıştır. Bunu düzeltmek adına Orta Doğu’nun yeniden yapılandırılması konusunda bölgedeki ülkelerle ekonomik işbirliği ve bütünleşme çalışmalarını başlatmak istemiş ama bir sonuç alamamıştır.
- 1980’ li yıllarda küreselleşme sürecine giren dünya, bölgesel bütünleşmeleri de içine alan yeniden yapılanma dönemine adım atmıştır. Türkiye için fırsat yaratan bu yeniden yapılanma sürecine dahil olan Doğu Avrupa ve özellikle Sovyetler Birliği’nde yaşanan gelişmeler bölgesel olduğu kadar tarihi ve kültürel yakınlığı ile de Türkiye’ye benzemektedir.

1990’ lı yılların başında Türkiye tarafından öne sürülen Karadeniz Ekonomik İşbirliği kurulması fikri Türkiye, Romanya, Bulgaristan ve Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk ilişkileri geliştirmek, bölgeler arasında geleneksel bağlar ve coğrafi yakınlıktan doğan elverişli bir ortamda ekonomik ilişkileri artırmak ve çeşitlendirmeyi amaçlamaktadır.

⁵⁸ Tugay Uluçevik, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü 13 Yaşında**, T.C Dış Ticaret Bakanlığı Uluslararası Sorunlar Dergisi, sayı:19, Ağustos 2005, s.23.

19–20 Aralık 1990 tarihlerinde Ankara’da yapılan ilk yüksek seviyedeki toplantıda, işbirliğinin prensip ve hedefleri Türkiye tarafından ayrıntılı bir şekilde hazırlanan ilk Çerçeve Anlaşması Taslağı’nda ortaya konmuştur. Taslak anlaşma metninde, “Karadeniz’e sahildar devletlerin ve bu havzada yerleşik ülkelerin aralarındaki ekonomik ilişkileri güçlendirmek, ticareti arttırmak ve karşılıklı yatırımları yoğunlaştırmak amacıyla bir ekonomik işbirliği ve serbest ticaret bölgesi kurulması amacına ulaşmak için, üye ülkeler, belirli hazırlık ve geçiş işlemlerinden sonra, bölge sınırları içinde kişilerin, işgücünün ve malların serbest dolaşımı için kademeli şekilde önlemler alacaklar, gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını tedricen azaltacaklardır.”⁵⁹ ifadesi kullanılmıştır.

Toplantı sonucunda anlaşma taslağının yeniden Türkiye tarafından hazırlanması konusunda taraflar arasında mutabık kalınmıştır. Ancak 12- 13 Mart 1991 tarihleri arasında Bükreş’te uzmanlar düzeyinde yapılan toplantılarda Türkiye’nin hazırladığı metin tarafların tümüyle üzerinde anlaşılmamıştır.⁶⁰ Toplantı 23- 25 Nisan 1991 tarihleri arasında Sofya’da tekrar ele alınmasına karar verilmiştir.

Sofya’da düzenlenen toplantıda çerçeve niteliği taşıyan bu metin tekrar görüşülmüş ve bazı noktalar gizli kalmak şartıyla anlaşma sağlanmıştır. 11- 12 Temmuz 1991 tarihlerinde Moskova’da yapılan üst düzey toplantıda bir ana belge üzerinde anlaşma sağlanmış, bu belgenin Devlet Başkanları tarafından Türkiye’de imzalanması kararına varılmıştır.⁶¹

1991 yılının ikinci yarısını durgun geçiren Karadeniz Ekonomik İşbirliği’ne (KEİB) hız kazandırmak amacıyla 3 Şubat 1992’de İstanbul’da Dışişleri Bakanlığı düzeyinde bir toplantıda Sovyetler Birliği’nden bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetlerinde yer aldığı toplantıda KEİB Deklarasyonu parafe edilmiştir.

“Karadeniz Ekonomik İşbirliği Deklarasyonu, 25 Haziran 1992 günü, İstanbul’da düzenlenen bir zirve ile tüm taraf ülkelerin devlet ve hükümet başkanları

⁵⁹ Bal, A.g.e. s.29.

⁶⁰ Buttanrı, A.g.e. s.166.

⁶¹ Buttanrı, A.g.e. s.166.

tarafından imzalanmıştır.”⁶² Böylece KEİB, İstanbul Bildirisi ile resmen işlerlik kazanmıştır. Zirve Toplantısı’nda ayrıca, KEİB’nin ilk altı aylık dönem başkanlığının Türkiye tarafından yapılması, banka ve finans, ticaret ve sınaî işbirliği, ulaşım ve iletişim, istatistikî veri ve ekonomik bilgi değişimi tarım ve tarımsal sanayi, çevre koruması gibi öncelikli alanlarda çalışma grupları kurulması karara bağlanmıştır.⁶³

“Tarihten kaynaklanan nedenlerle birbirlerine karşıt olarak görmüş ve bazıları iki kutuplu dünya düzeninde hasım kamplarda yerlerini almış Balkan ve Kafkas ülkeleri Türkiye’nin öncülüğünde ilk kez bir araya gelerek bölgesel ekonomik bütünleşmeye giden yolda önemli bir adım atmışlardır.”⁶⁴

1.1. Önemli Diplomatik Toplantılar

1.1.1. Ankara Toplantısı

“Karadeniz Bölgesi’ndeki Türkiye, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya arasındaki karşılıklı diplomatik temaslar sonucunda oluşturulması planlanan ekonomik işbirliğine ilişkin ilk toplantı 19 Aralık 1990 tarihinde Ankara’da düzenlenmiştir.”⁶⁵ Toplantıya Türkler tarafından hazırlanan, kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı, vergi hükümleri, devlet alımları ihalelere katılma, hükümetler arası işbirliği, Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası gibi konuları içeren bir taslak sunulmuş ve başlanmıştır. Romanya, Sovyet Birliği ve Bulgaristan heyetleri işbirliği anlaşmasında gerekli gördükleri bazı konuları ifade etmişlerdir. Bunlar⁶⁶;

- Piyasa sistemine henüz geçmekte oldukları ve ülkelerin kalkınması için tüm işbirliğine hazır oldukları,
- İşbirliğinin enerji, ulaştırma ve çevre gibi konulardaki belirli projelerde yoğunlaşmasını ve böylece Karadeniz’deki mevcut potansiyeli değerlendirmenin gereğini,

⁶² Ersal Yavi, **Antik Çağdan Günümüze Karadeniz Ekonomisi**, TOBB Yayınları, Ankara, 1994, s.79

⁶³ TIĞLI, A.g.e. s.92.

⁶⁴ Ferhan Erkmenoğlu, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün Dünü, Bugünü ve Geleceği**, Diplomatik Gözlem Gazetesi Resmi Sitesi, <http://www.diplomatikgozlem.com/briefing.asp?id=106>, (14.11.2008).

⁶⁵ Bal, A.g.e. s.32.

⁶⁶ Hephaktan, A.g.e. s.41.

- Basit ve genel faaliyetlerden adım adım daha komplike faaliyetlere gidilmesi hususunda temel ilkelerin belirlendiği 2-3 sayfadan uzun olmayan çok daha basit ve genel bir belge hazırlanmasında yarar olduğu,
- Söz konusu belgede, KEİ'nin AGİK sürecinin bir parçası ve Avrupa bütünleşmesini kolaylaştırıcı görüldüğünün vurgulanması gerektiği,
- Gerek hükümetler arası gerekse özel kesim işbirliği konularını ve kurumsal çerçeveyi içermesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Türkiye bu taslağın üye ülkelerin uzmanlarınca tartışılıp, Bükreş ve Sofya'da da böyle bir toplantının yapılacağını sonrada Moskova'da düzenlenen üst düzey bir toplantıda da taslağın Devlet Başkanları tarafından imzalanabileceğini söylemiştir.

1.1.2. Bükreş Toplantısı

Daha önce 12–13 Şubat 1991 tarihinde Bulgar tarafı ve 5–6 Mart 1991 tarihlerinde Sovyet tarafından iki kez ertelenen Bükreş toplantısı 12–13 Mart 1991 tarihinde tekrar düzenlenmiştir. Toplantı sonucunda 12 madde üzerinde anlaşmaya varılabılmış. Ayrıca projenin amacı ve Sofya'da uzmanlar tarafından yapılacak hükümetler arası, hükümet dışı ve kurumsal yapı ile ilgili konuların tamamlanması konusunda anlaşma sağlanmıştır. “Türk heyeti toplantı görüşmelerinde, özel kesimin işbirliğinin geliştirilmesinin önemini vurgularken, metinde yer alacak başlıkların uluslar arası kamuoyunda etkili olması ve metnin somut hedeflerinin, kurumsal yapısının iyi belirlenmesinin önemi üzerinde durmuştur.”⁶⁷

1.1.3. Sofya Toplantısı

Toplantı 23- 25 Nisan 1991 tarihlerinde yapılmıştır. Toplantıda tüm metin üzerinde durulmuş eksik kısımların tamamlanması konusunda anlaşma sağlanmış. İşbirliği alanları isim olarak belirtilmekte ve dokümanda adı geçenlerle sınırlı kalması konusunda görüş birliği sağlanmıştır. Ayrıca bölgenin su ürünleri çeşitliliğine ve

⁶⁷ Hephaktan, A.g.e. s.42.

önemine dikkat çekilirken denizler ve çevre konularında ortak projelerin hayata geçirilmesi hususunda anlaşmaya varılmıştır.

1.1.4. Moskova Toplantısı

11- 12 Temmuz 1991 tarihinde Moskova’da yapılan toplantıya üye ülkelerin Bakan yardımcılarını katılırken Türkiye’den bir müsteşar katılmıştır. Bu toplantıda Yunanistan ve Yugoslavya gözlemci olarak bulunmuştur. “Tarafların ülkelerle Türkiye dahil seçimler ve özellikle Sovyetler Birliği’nde meydana gelen iç gelişmeler gibi önemli siyasal olaylar imza tarihi açısından somut önerilerin oluşmasını engellemiştir.”⁶⁸ Görüşmeler sonucunda ana metnin Türkiye’de Devlet Başkanları tarafından imzalanması konusu kabul gördü ve Yunanistan ve Yugoslavya da bu iş birliği içinde bulunmak konusundaki isteklerini bildirmişlerdir. “Söz konusu metin, esasta dört bölümden oluşmaktadır.”⁶⁹

- Giriş, amaçlar ve ilkeler: Avrupa’daki değişim sürecinin önemi ve Karadeniz projesinin buna katkısı, üye ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi, projenin uygulanmasında göz önünde bulundurulacak ilkeler gibi hususları kapsamaktadır.
- Hükümetlerarası İşbirliği: Bu çerçevede hükümetlerin geliştirebilecekleri ortak projeler için ulaştırma ve haberleşme, enformatik, istatistik, ekonomik ve ticari bilgi paylaşımı, enerji, madencilik ve ana maddelerin işlenmesi, turizm, tarım ve tarımsal sanayi, veteriner ve sağlık korunması, ilaç sanayi, çevre gibi işbirliği alanları örnek olarak gösterilebilir.
- Hükümetler dışı İşbirliği: İşbirliğine doğrudan taraf olan firmalar ve iş adamları arasındaki işbirliği üzerinde durulmakta ve bu işbirliğinin hükümetlerce nasıl kolaylaştırılabileceği belirlenmektedir.
- Kurumsal yapı ve üyelik: Bu çerçevede dışişleri bakanlarının yılda en az bir kere toplanmaları, kurulacak sürekli çalışma gruplarının faaliyette bulunmaları

⁶⁸ Cihangiroğlu, A.g.e. s.35.

⁶⁹ Yavi, A.g.e. s.77.

öngörülmüştür. Üyelik konusunda ise KEİB'in bütünü için ve ortak projeler açısından ayrı koşullar tespit edilmiştir.

1.1.5. İstanbul Toplantısı

“3 Şubat 1992’de İstanbul’da Dışişleri Bakanlarının katıldığı toplantıda Sovyetler Birliği’nden bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler de yer almışlardır.”⁷⁰ “Toplantının esas amacını, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan yeni cumhuriyetlere, sürece katılım taahhütlerine yenileme imkanı sağlama ve KEİB Deklarasyonu’nun imza tarihi ve prosedürünü saptamak olmuştur.”⁷¹

Toplantıda Romanya’nın öne sürdüğü; konuyla ilgili bir banka kurulması fikrinin araştırılması, serbest ticaretin oluşturulması, ulaşımın geliştirilmesi, üye ülkelere ait ticaret hukuk sistemlerinin ve mevzuatlarının incelenip taraflarca bilinmesi, turizmin geliştirilmesine yönelik çalışmaların yetkili kişilerce ele alınması ve elektrik iletiminin birleştirilmesi fikri üye ülkelerin genelinde kabul görmüştür. Ayrıca “Kurumsal yapı ve üyelik konusunda dışişleri bakanlarının yılda en az bir kere toplanmaları, kurulacak sürekli çalışma gruplarının faaliyette bulunmaları öngörülmüştür.”⁷² Toplantı sonunda Yunanistan ve Yugoslavya’nın 1992 Mayıs sonuna kadar Türkiye Dışişleri Bakanlığına başvurmaları durumunda KEİ Deklarasyonunu kurucu üye olarak imzalayabilecekleri bu İstanbul bildirgesinde belirtilmiştir.

1.1.6. Bükreş Toplantısı

Deklarasyonun imzalanmasından önce üye ülkelerden Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Türkiye, Ukrayna ve Rusya’nın katıldığı 27-28 Mayıs 1992 tarihinde bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda öncelikle işbirliği alanlarının belirlenmesi amacıyla, Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası’nın kurulması, ticari ve sınaî işbirliğinin karşılıklı geliştirilmesi, özel sektörün desteklenmesi girişimleri desteklenmiş. Ayrıca küçük ve orta ölçekli sanayilerin geliştirilmesi, yatırımların korunması, çifte vergilendirmenin önlenmesi gibi anlaşmalarının tamamlanması üzerinde durulmuştur.

⁷⁰ Bal, A.g.e. s.33.

⁷¹ Yavi, A.g.e. s.78.

⁷² Cihangiroğlu, A.g.e. s.36.

1.1.7. Zirve Toplantısı

“KEİB Deklarasyonu 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul’da düzenlenen bir zirve toplantısı ile Karadeniz’e kıyısı olan Türkiye, Rusya, Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Romanya ve Bulgaristan ile Karadeniz’e kıyısı olmayan Arnavutluk, Yunanistan, Ermenistan, Azerbaycan arasında imzalanmıştır.”⁷³

“Kuruluşundan itibaren KEİB’in ilk dönem başkanlığının (altı ay) Türkiye tarafından ve sekreteryaya faaliyetlerinin de Türk Dışişleri’nce yürütülmesi kararlaştırılmıştır.”⁷⁴

Zirve’de öncelikli alanlarla ilgili atılacak adımların çalışma grupları tarafından belirleneceği ve anlaşma sağlanan projelerden alınacak sonuçların hükümetlerce kabul göreceği hususları ön planda alınmıştır. Bu çerçevede Türkiye bankacılık, özel sektörler arası iş birliği, istatistiksel veri ve ekonomik bilgi değişimi konularında ev sahipliğini üstlenmiştir. Daha sonra yapılan ilk toplantının konusunu özel sektörler arası işbirliğini oluşturmaktadır. Konuyla ilgili 30- 31 Ağustos 1992 de İstanbul’da ve 6–7 Aralık 1992 tarihinde Antalya’da yapılan toplantılar sonucunda katılan ülkelerin özel sektörlerini temsilen KEİ Konseyi (KEİK) kurulmuştur.

Daha sonra “30-31 Ekim 2006’da Moskova’da KEİ Yüksek Düzeyli Memurlar Komitesi toplantısı ve arkasından 1 Kasım’da Moskova’da KEİ Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısı yapılmıştır.”⁷⁵ Bu toplantıda dönem başkanlığı Rusya’dan Sırbistan’a devredilmiştir. Ayrıca Karadeniz Çevre Otoyolu Projesi gündeme alınmıştır ve KEİ Kültür Çalışma Grubu kurulması kararlaştırılmıştır.

1.1.8. 15. Yıl Zirve Toplantısı

25 Haziran 2007 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. 9 üye devlet başkanlarıyla toplantıya katılırken, Yunanistan ve Arnavutluk başbakan, Ermenistan ise dışişleri bakanıyla toplantıya katılmıştır. “AB Komisyonu’nun KEİ’de gözlemcilik

⁷³ Hephaktan, A.g.e. s.46.

⁷⁴ Yavi, A.g.e. s.79.

⁷⁵ Hasan Kanbolat, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği’nin Canlandırılması ve Türkiye**, Stratejik Analiz Dergisi, Ocak 2007, s.7.

başvurusu olumlu yönde karara bağlanmıştır. Böylelikle önümüzdeki dönemde KEİ'nin somut projeler temelinde, AB ile gerçek anlamda bir işbirliğine girmesinin yolu açılmış bulunmaktadır.”⁷⁶

Bu toplantı da üye ülkeler birliğe tam desteklerini ifade etmişlerdir ve Karadeniz için çeşitli projelerin hayata geçirilmesi için teklif sunmuşlardır. Ayrıca “İstanbul Zirvesi’ne damgasını vuran bir diğer husus ise enerji güvenliği tartışmaları olmuştur.”⁷⁷

1.2. KEİB Deklarasyonunun İçeriği

KEİ Deklarasyonu 25 Haziran 1992’de İstanbul’da eski Sovyetler Birliği’nden ayrılan altı ülkenin de katılımıyla imzalanmıştır.

Deklarasyonun ilk maddesini Helsinki Nihai Senedi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Paris Şartı’na karşılık Avrupa’ da insan hakları ve barışı garanti altına almayı amaçlamışlardır. Bu bağlamda ilk olarak siyasal yumuşamayı hedeflemişlerdir.

İkinci maddesinde “Müreffeh ve birleşmiş bir Avrupa’nın temel özgürlüklere ve insan haklarına dayanan bir demokrasi, sosyal adalet ve ekonomik özgürlük yoluyla refah ve bütün üye ülkeler için eşit güvenlik gibi ortak değerleri tanımak”⁷⁸ ele alınmıştır.

Üçüncü maddede “Katılan ülkelerin potansiyelini ve bu ülkelerin coğrafi yakınlıkları ile reform süreci ile yapısal ayarlamalardan kaynaklanan, karşılıklı yarar sağlamaya matuf, ekonomik işbirliğini artırma imkanların dikkate alınması”⁷⁹ öngörülmüştür.

⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)**, http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei_tr.mfa, (14.11.2008).

⁷⁷ Kamil Ağacan, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği İstanbul Zirvesi**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 29 Haziran 2007, <http://www.asam.org.tr/yyazdir.asp?ID=1680&kat1=4&kat2=>, (14.11.2008).

⁷⁸ Bal, A.g.e. s.34.

⁷⁹ Deri Dökümantasyon Merkezi, **Türk Deri Sanayinin Geleceği ve KEİ**, Ezgi Ajans, Ekim, 1998, s.13

Dördüncü maddede “Karadeniz’in çevre sorunlarının, bölge halklarının refahı açısından öneminin bilincinde olarak, ekonomik kalkınmada doğal çevrenin korunmasının, hayati önem taşıdığı dikkate alınmıştır”⁸⁰.

Beşinci maddede, “Ekonomik işbirliği, tarafların önceki uluslararası yükümlülüklerine zarar getirmeden ve Avrupa Topluluğu da dahil olmak üzere uluslararası kuruluşlar, diğer bölgesel girişimler ve üçüncü ülkeler ile ilişkilerinin geliştirilmesini engellemeyecek şekilde yürütülmesi”⁸¹ sağlanmaktadır. Altıncı madde bu planın gerçekleştirilmesinde özel teşebbüs zemininin oluşturulması konusuna değinilmiştir.

Anlaşmayı imzalayan Türkiye Avrupa Birliği ile aday üyelik, Yunanistan tam üyelik ilişkisindedir. Ayrıca Türkiye ECO’ya ve İslam Konferansına da üyedir. İlk bakışta akla gelebilecek kabil ilişkiler içinde bulunabileceği kabul edilmiştir. “8. ve 12. maddelerde de vurgulanan ve hatları belirlenen ilişkilerin niteliği anlaşmanın adına da yansımıştır. Entegrasyon hareketlerinde, ilişkilerin yoğunluğuna bağlı olarak yapılmış olan aşamalı tasnifte, KEİB’ in nereye oturacağına ilişkin olarak da gerekli işaret verilmektedir.”⁸²

Onuncu maddeden on sekizinci maddeye kadar iktisadi ilişkiler üzerinde durulmuştur. “Hiçbir hüküm zamana ve takvime bağlanmadan sektörler arasındaki ilişkilerden, ticari engellerin kaldırılmasından, işletmeler arasındaki ilişki kurulmasından söz etmektedir.”⁸³ Maddeler zaman ve tarih gösterilmeden ticari engellerin ortadan kaldırılması, sektörler ve işletmeler arası ilişkilerin oluşturulmasından söz edilmiştir.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirve Deklarasyonu Birleşmiş Milletler Şartı ile hedef ve prensip açısından tam bir uyum içindedir. Oluşturulan bu model Karadeniz’in komşuluk ilişkilerini özendirecek dostluk, barış, istikrar ve refah denizi haline gelmesini amaçlamaktadır.

⁸⁰ Hephaktan, A.g.e. s.47.

⁸¹ Selim İnançlı, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) ve Ekonomik Etkileri**, (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 1992, s.37.

⁸² Tığlı, A.g.e. s.99.

⁸³ Ertürk, A.g.e. s.354.

1.3. KEİB Deklarasyonunun İşbirliği Alanları Açısından İncelenmesi

KEİ Deklarasyonu incelendiğinde, Helsinki Nihai Senedi, AGİK Belgeleri ve Paris Anlaşmalarına bağlı kalındığı gözlenmiş, katılımcı ülkelerin var olan coğrafi yakınlık ve reform süreci, yapısal uyum kaynaklı avantajları göz önüne alınmıştır. Yine amaç kapsamında “Karadeniz Bölgesi’nin gelişimi ve bu bölgede yaşayan halkların refahını arttırmak amacıyla üye ülkeler asası ekonomik, ticari, bilimsel ve teknolojik işbirliğini geliştirmek ve böylece bölgede kalıcı barış, istikrar ve refahın oluşturulması ve sürdürülmesi olarak belirlenmiştir.”⁸⁴

“Bölge ülkelerinin çıkarı kısıtlı kaynakları etkin kullanmak, büyümeyi istikrarlı ve sürekli kılarak refah artışını sağlamaktan geçmektedir.”⁸⁵ Deklarasyonda, ortak projelerin gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi için ilgili organizasyon teşebbüs ve firmaların katılımının gereği belirlenmiş ve hedeflenmiş. İşbirliği alanları daha çok hükümetler arası konularda oluşturulacak ve özel kesimde bu faaliyetlerde bulunacaktır.

“KEİ Deklarasyonunda ilgili organizasyon, teşebbüs ve firmaların da katılımıyla aşağıdaki alanlarda ortak projelerin geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.”⁸⁶

- Ulaştırma-Haberleşme
- Bilişim
- İktisadi ve ticari bilgi alışverişi
- Ürünlerin standardizasyonu ve sertifikasyonu
- Enerji
- Madencilik ve ham madde malzemelerinin işlenmesi

⁸⁴ Ebru Kunt Akın, “Yeni Ufuklara Yelken Açmak” Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün 15. Yılı ve Geniş Karadeniz Bölgesindeki Rolü, Karadeniz Bülteni, Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz ve Kafkasya Araştırmaları Merkezi, Haziran 2007, s.2.

⁸⁵ İstanbul Ticaret Odası, Türkiye İçin Değerlendirilmesi Gereken Önemli Bir Hedef Pazar: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ülkeleri, İ.T.O Yayınları, Yayın No:2004-25, İstanbul, 2004, s.40.

⁸⁶ Timuçin Sanalan, Gümrük Birliği Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi ve Doğu Karadeniz Ekonomisi: Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ), Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1997, s.151.

- Turizm
- Tarım ve tarıma dayalı sanayi
- Hayvansal ve sıhhi koruma
- Sağlık ve eczacılık
- Bilim ve teknoloji

Bu alanlar bu kadarla sınırlandırılmamış ve ileride yeni faaliyet alanlarının kurulması için ucu açık bırakılmıştır. “Bunun yanı sıra özellikle bölgenin, önemli bir pamuk üreticisi olduğu düşünüldüğünde tekstil sektörü yaratacağı istihdam ile bölgeye ciddi katkı sağlarken, hizmet sektörü önem taşımaktadır.”⁸⁷ “KEİ Ülkeleri arasında sadece petrol değil bunların dışında kalan ürünler açısından da ticaret yapılmalıdır.”⁸⁸

Ayrıca özel kesimin iş ortamını da iyileştirmek ve firmaların tek tek veya kolektif girişimlerini harekete geçirmek konularına değinilmiştir. “Bölge kaynaklarının AB ve diğer bölgelere taşınması için yapılacak alt yapı yatırımları, yollar köprüler ve limanlar açısından inşaat sektörü de büyük rol oynamaktadır.”⁸⁹ Bu iş çevreleri ilgili belirlenen önemli maddeleri şu şekilde sıralanabilir:

- İş adamlarının üye ülkelere giriş, çıkış, kalma ve serbest hareket etmeleri gibi faaliyetlerin kolaylaştırılması, şirketler ve firmalarla iletişimlerinin teşvik edilmesi,
- Küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi,
- Üçüncü gruplara olan yükümlülükler aykırı olmamak şartıyla karşılıklı hizmet ve mal ticaretinin geliştirilmesine katkıda bulunmak için her türlü engelin ortadan kaldırılması,

⁸⁷ Sadi Uzunoglu, Caner Ekizceleroğlu, Levent Özkan, Mehmet Serkan Yürük, **Avrasya Bölgesine Yönelik Gelişme Stratejileri ve Potansiyel Sektör Araştırması**, Küreselleşme Bağlamında Avrasya Toplumları, Uluslararası Atatürk Alatoo Üniversitesi, Bişkek, 2006, s.23.

⁸⁸ Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, **Genişletilmiş Karadeniz Bölgesinin Geleceği: Fırsatlar ve Riskler**, Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü, TOBB ETÜ Senato Salonu, 14Nisan 2006, s.1.

⁸⁹ Uzunoglu, A.g.e, s.24.

- Katılımcı ülkelerdeki milletler arası ihaleler konusunda yasa ve uygulamalarla uyumlu olarak bilgi alışverişinin desteklenmesi,
- Sermaye dışı yatırım ve farklı sınıai işbirliği için gerekli şartların oluşturulması. Bu şartlar, çifte vergilendirme ve yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması anlaşmalarının yapılmasıyla oluşturulmaktadır.

Bölgeye inşaat gıda ve tekstil sektörüyle alakalı yatırımların yapılması dışında çeşitli fabrikaların ve petrokimya tesislerinin yenilenmesi ve yenilerinin yapılması da öngörülmektedir.

“KEİ ülkeleri arasındaki para transferinde yaşanan zorlukların ortadan kaldırılması ve konvertibilitede yaşanan sorunların aşılmasını teminen ülkeler arasında muhabir bankacılık ilişkilerinin geliştirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır.”⁹⁰

“Suç ve diğer konvansiyonel olmayan suçlar ile mücadele, acil durumlarda müdahale, kurumsal yenilenme ve etkin yönetim alanlarında işbirliği büyük önem arz etmektedir.”⁹¹

“Merkezi Atina’da bulunan ve bir Yunan ulusal kuruluşu olan Karadeniz Etütleri Uluslararası Merkezi, statüsünde yapılan gerekli düzenlemelerle, KEİ için akademik alandaki işbirliğini sağlayan bir KEİ ilgili kuruluşu haline getirilmiştir.”⁹²

“KEİB üyesi ülkelerin yetişmiş insan kaynağına, düzenli bir kentleşme, yaygın ve donanımlı bir eğitim altyapısına ve temel bilimlerde önemli bir potansiyele sahip olmaları, işbirliği alanlarının geliştirilmesinde önemli avantajlar sağlamaktadır.”⁹³

Son zamanlarda çevre konularına önem verilmiştir. Üzerinde ortak fikre sahip olunan bu konu hakkında çevrenin korunması yönünde ortak projeler desteklenmiştir. “Bu çerçevede Karadeniz’e kıyıdaş ülkeler 22 Nisan 1992 tarihinde Bükreş’te Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesini imzalamıştır. Bunların dışında

⁹⁰ Meltem Duran, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ülkeleri Arasında Ticaretin Geliştirilmemesinin Nedenleri ve Çözüm Önerileri**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:2004-61, İstanbul, 2004, s.39.

⁹¹ Neslihan Adanalı, Türkiye Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Dönem Başkanı, İzmir Ticaret Odası Pusula Dergisi, Sayı:29, Yıl:3, 2007, s.4.

⁹² Uluçevik, A.g.e. s.25.

⁹³ Engin, A.g.e. s.129.

Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna arasında Karadeniz Ekolojik Programı imzalanmıştır.”⁹⁴

2. EKONOMİK BÜTÜNLEŞME MODELİ AÇISINDAN KEİB

“KEİ Deklarasyon metninde ekonomik entegrasyonun aşamalı olarak gerçekleşeceği belirtilmekte ancak uluslararası ekonomik bütünleşme aşamalarından hiçbirini açıkça belirtilmemiştir ve 14. maddede mal ve hizmetlerin karşılıklı ticaretinin artırılması ve üçüncü ülkelere yönelik yükümlülüklerin ihmal edilmemesi kaydıyla her türlü engelin aşama aşama kaldırılması öngörülmekte, başka bir ifadeyle üstü kapalı bir şekilde serbest ticaret bölgesi kurulabileceği söylenmektedir.”⁹⁵ Serbest ticaret bölgelerini amacı, üye ülkelerde üretimi kolaylaştırmak, üst düzeye çıkarmak ve yasaklayıcı önlemleri azaltıp ortak bir piyasa oluşturmaktır. “Bir alternatif ekonomik blok olmaktan çok, doğmakta olan yeni olanakları değerlendirme çabası olarak görülen KEİB’in ilk aşamadaki hedefi üyeleri arasında bir serbest ticaret bölgesi kurulmasına uygun koşulları oluşturmaktadır.”⁹⁶

KEİB’ in etkili bir şekilde uygulanması için iki aşamalı bir model oluşturulmuş. Birinci aşama; ilerlemeyi engelleyen sorunların saptanması, ikili ilişkilerin ortak çıkarlar doğrultusunda çok taraflı ilişkilere dönüştürülmesini, piyasa ekonomisine geçiş yaşayan ülkelerin geçiş sürecini hızlandıracak önlemlerin alınmasını ve uygulanmasını kapsamaktadır. KEİB de yer alan öncelikli konu bölgede barış ve güvenlik ortamını oluşturmak için üye ülkeler arasında Karadeniz Bölgesi Barış ve Güvenlik Birliği oluşumuna gidilip sorunlar çözümlenmelidir. Çünkü sorunlar çözülmeyen aradaki ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirilmesi mümkün değildir.

Ekonomistlerin, ekonomik bütünleşme konusunda görüş birliğine vardıkları noktalar şunlardır; “Ekonomik bütünleşme temelde işbölümüne dayanmaktadır, bütünleşmenin ileri aşamasında malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbestçe

⁹⁴ Erkmenoğlu, A.g.s.

⁹⁵ Tıgılı, A.g.e. s.102.

⁹⁶ Tuncay Turan Turaboğlu, **Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyon Hareketleri Işığında KEİB**, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Fakültesi, Yönetim Organizasyon ve İşletme Politikası Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994, s.198.

dolaşımı öngörülmektedir, bütünleşme malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin kaynağa ve gideceği bölgeye göre ayrıcalıklı olmayan uygulama görmesini içerir.”⁹⁷

Bu bağlamda piyasa ekonomisine geçiş sürecini hızlandırmak için yeni kurum ve kuruluşların oluşturulması ve yasal düzenlemelerin yapılması için destek sağlanmalıdır.

Üye ülkeler arasında serbest döviz temeline dayalı ticarete geçilmeli bunun için ortak yatırım, dış ticaret ve kambiyo gibi konulara mevzuat oluşturulup özel işletmelerin işleyiş ve kuruluşuna yasal düzenlemelerle gidilerek yapılmalıdır.

Ortak bir ekonomik dil oluşturmak için her alanda standardizasyon sağlanması, enformasyon ağının kurulması, ülkelerde var olan potansiyelleri ortaya çıkarmak için dokümanların çıkarılması gibi konularına ağırlık verilmelidir.

“İkinci aşamada ise KEİB anlaşmasındaki ‘üye ülkelerin onayı alınmak kaydıyla mevcut belgelerdeki koşullara uyacaklarını taahhüt eden ülkeler de bu işbirliğine katılabilir’ hükmünden yararlanarak katılmak isteyen Türk Cumhuriyetleri de KEİB kapsamına dâhil edilebilir. KEİB’ in ikinci aşamasında kurulacak serbest ticaret bölgesinin yapısı için EFTA örnek olarak alınabilir”⁹⁸

“Ekonominin her dalındaki verimsizlik hali, bir yandan mevcut tesisleri dünya pazarında rekabeti mümkün kılacak şekilde modernize etmeyi diğer yandan da üretim tesislerini kurmayı gerekli kılmaktadır.”⁹⁹

3. KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ’NİN KURUMSAL YAPISI

“Karadeniz Ekonomik İşbirliği’ne katılan devletler, gerekli hükümetler arası, parlamentolar arası, iş çevreleri ve finansal birimleri içine alan etkileyici bir organizasyon yapısı ortaya koymuştur.”¹⁰⁰

⁹⁷ TUSİAD, A.g.e. s.25.

⁹⁸ Tıgılı, A.g.e, s.105.

⁹⁹ Turaboğlu, A.g.e. s.200.

¹⁰⁰ KEİ, **Mevcut Durum ve Gelecek**, Kei Uluslar arası Daimi Sekreteryası, İstanbul, 1994, s.18.

- *Zirve*; Birliğe üye olan ülkelerin devlet başkanlarının ya da onların yokluğunda hükümet başkanlarından oluşturmaktadır.
- *Dışişleri Bakanları Toplantısı*; Birliğin en yüksek ve yetkili karar alma birimidir ve altı ayda bir Nisan ve Ekim aylarında toplanmaktadır. “KEİ’nin işleyişinden; alt organların kurulması çalışmalarının yönlendirilmesi ve kararların değerlendirilmesinden, gözlemci statüsü tanınması ile ilgili kararların alınmasından, iç tüzüğün kabul ve değiştirilmesinden sorumludur.”¹⁰¹ Başkanlığını birliğin dönem başkanlığını üstlenmiş ülkenin dışişleri bakanı yapar. Dönem başkanları, altı ayda bir ülkelerin isimlerinin İngilizce alfabetik sırasına göre seçilir. “Dönem Başkanını, Üst Düzey Görevliler Toplantısını, Çalışma Gruplarını ve uzmanlardan oluşan Çalışma Gruplarını içine almaktadır.”¹⁰² “Konsey ve komiteden ayrı olarak ihtiyaç duyulabilecek acil kararları oluşturmak üzere kurulan ve halen bir başkan veya temsilcisiyle bir evvelki ve bir sonraki başkan veya temsilcisini içeren Troyka sistemi de bu yapının içinde yer almaktadır.”¹⁰³
- *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenterler Asamblesi (KEİPA)*; Bulgaristan ve Yunanistan dışındaki birlik üyelerinin katılımıyla 26 Şubat 1993 tarihinde kurulmuştur. “KEİPA, 16-17 Haziran 1993 tarihlerinde İstanbul’da toplanan Birinci Genel Kurulu’nca oybirliğiyle onaylanmış olan İç Tüzük hükümlerine göre görev yapar.”¹⁰⁴ “KEİPA bünyesinde, bir başkan, dört başkan yardımcısı ve mali işler sorumlusu yer almaktadır.”¹⁰⁵ “KEİ üyesi ülkelerin devlet ya da hükümet başkanları ile dışişleri bakanları toplantılarında alınan kararların uygulanabilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasını sağlamak, KEİ’nin ülkü, hedef ve amaçlarını üye ülkelerin halklarına benimsetmek, parlamenter demokrasinin gelişmesine katkıda bulunmak, uluslar arası ve diğer

¹⁰¹ Sanalan, A.g.e. s.149.

¹⁰² Cihangiroğlu, A.g.e. s.38.

¹⁰³ Mehmet Gülcan, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye Açısından Önemi**, (Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi), İstanbul, 2007, s.15.

¹⁰⁴ Özdağdeviren, Ertuna, A.g.e. s.13.

¹⁰⁵ Cihangiroğlu, A.g.e. s.40.

kuruluşlarla KEİ ülkeleri arasındaki işbirliğini geliştirmek”¹⁰⁶ amaçları arasında yer almaktadır. KEİPA’nın bağlayıcı yasama yetkisi yoktur ve yasal düzenlemeleri tavsiye niteliğindedir.

KEİPA’nın Organları;

KEİPA Genel Kurulu; KEİPA’nın en yüksek karar alma birimi olup üye ülkelerin nüfusu göz önünde bulundurularak hesaplanan 70 temsilciden oluşmaktadır. Başkanlığını üye ülkelerin parlamento başkanları birer yıllık sürelerle gerçekleştirirler. Yılda iki kere toplanırlar.

Daimi Komite; Genel Kurula katılan delegasyon başkanları ile büro mensuplarından ve üç komitenin başkanlarından oluşur.¹⁰⁷ “Asamble kararlarının uygulanmasını izler, komisyonların faaliyetlerinin eşgüdümünü sağlar. Asamble toplantılarının gündemini, takvimini ve yerini belirler. Bütçeyi kabul edip, genel kurulun onayına sunar, fonları idare eder, diğer uluslar arası kuruluşlarla işbirliği sağlar.”¹⁰⁸

Alt Organlar; Ekonomi, Ticaret, Teknoloji ve Çevre Komisyonu, Hukuki ve Siyasi İşler Komisyonu, Kültür, Eğitim ve Sosyal İşler Komisyonu olmak üzere üç komisyonu bulunmaktadır. Gerekli görüldüğü konulara göre alt komisyonlar kurulabilir.

- *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Uluslararası Daimi Sekreteryası*; 10 Mart 1994’te faaliyete geçen birimin en yetkili amiri KEİ dönem başkanıdır. “Bir genel sekreter, iki yardımcı ve altı proje uzmanından oluşmaktadır.”¹⁰⁹ “Başlıca görevleri arasında, taslakların hazırlanması ve katılan devletler tarafından verilen belgelerin dağıtımı, KEİ toplantılarına idari destek sağlanması ve KEİ belgelerine ait arşiv hizmetlerinin yerine getirilmesi gibi konular bulunmaktadır.”¹¹⁰

¹⁰⁶ Alkan, A.g.e. s.30.

¹⁰⁷ Cihangiroğlu, A.g.e. s.40.

¹⁰⁸ Sanalan, A.g.e. s.150.

¹⁰⁹ Gülcan, A.g.e. s.15.

¹¹⁰ Gür, A.g.e. s.84.

- *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi (KEİK)*; Birliğe katılan devletlerin iş çevreleri tarafından oluşturulmuştur. Her ülkeyi temsilen bir üye yönetim kurulunda bulunmaktadır. “Konseyin amacı Karadeniz Bölgesi’nin sanayi ve ekonomik etkinliklerini, KEİB’in hedeflerine bir proje çerçevesinde ulaşmasını organize etmektedir.”¹¹¹
- *KEİ Uluslararası Sekreteryası*; Merkezi İstanbul’da olan sekreteryaya 10 Aralık 1992 yılında kurulmuştur. Bünyesinde bulundurduğu 13 adet çalışma grubuyla faaliyetlerini sürdürmektedir. Çalışma Grupları; İstatistik Veri ve Ekonomik Bilgi Değişimi, Banka ve Finans, Ticari ve Ekonomik Gelişmeler, Tarım ve Tarımsal Sanayi, Ulaşım, Komünikasyon, Sağlık ve Eczacılık, Çevre ve Korunması, Bilim ve Teknolojide İşbirliği, Acil Durum, Suçluluğun Önlenmesi, Örgütsel Konular ve Uzmanlar Geçici Çalışma Gruplarıdır.¹¹²
- *Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası*; Merkezi Yunanistan’da olan banka 30 Haziran 1994’te kurulmuştur. 1 Haziran 1999 yılına faaliyete geçmiştir.¹¹³ Başkanı Türkiye tarafından atanmaktadır. “Ortak bölgesel projeler geliştiren, finansmanını sağlayan ve gerçekleştiren, katılan devletlere gerekli parasal kaynakları sağlayan ana mekanizma fonksiyonunu yerine getiren”¹¹⁴ bir özellik taşımaktadır. Banka kar amacı gütmemekte bölgedeki ülkelerin kalkınması için ucuz kredi sağlamaktadır. “Banka, üye ülke ekonomilerinin gelişmesine en büyük katkıyı sağlayan enerji, petrol, ulaşım, imalat, finans, inşaat ve telekomünikasyon sektörlerinde yoğunlaşmaktadır.”¹¹⁵ 2002 yılında alınan kararlarla Proje Geliştirme Fonu kurulmuştur. “Proje Geliştirme Fonu, tüm bölge ülkelerinin yararına olabilecek projelerin, ilgili çalışma grubunun yönlendirmesiyle geliştirilmesini sağlamak ve seçilecek projenin ön fizibilite aşamasına kadarki bölümünü finanse etmekle yükümlüdür.”¹¹⁶

¹¹¹ Engin, A.g.e. s.147.

¹¹² Özyer, A.g.e. s.117.

¹¹³ Uluçevik, A.g.e. s.25.

¹¹⁴ Özdağdeviren, Ertuna, A.g.e. s.15.

¹¹⁵ Özyer, A.g.e. s.120.

¹¹⁶ Işıl Cemali Doğan, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nde Yeni Bir Atılım: Proje Geliştirme Fonu**, T.C Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, sayı:16, Şubat 2005, s.34.

- *KEİ İstatistik Veri ve Bilgi Değişimi Eşgüdüm Merkezi*; “Doğru ve eksiksiz resmi istatistik ve ekonomik bilgilerin taşıdığı önem göz önüne alınarak; üye ülkeler arasında istatistik veri ve ekonomik bilgi değişimini sağlamak ve bu yöndeki veri akımının merkezini oluşturmak üzere kurulmuştur.”¹¹⁷ Türkiye’deki TÜİK bünyesinde faaliyet göstermektedir.

4. KEİ İÇ TÜZÜĞÜ

KEİ İç Tüzüğü Ad Hoc Çalışma Grubunun hazırladığı, üye ülkelerin dış işleri bakanlarının görüşüp kabul ettiği ve örgütsel konuları içeren bir tüzüktür. “İç tüzük, tanımlar, hedefler, organlar, gündem, kullanılan dil, yeter çoğunluk, oy verme, önergeler, kararlar ve tavsiyeler, yeni üye kabulü, gözlemcilik statüsü, başkanlığın dönüşümü, sekreteryaya hizmetleri ve finansal konular başlıkları altında 29 maddeden oluşmaktadır.”¹¹⁸

KEİ yazılı belgelerinin resmi yazı dili İngilizcedir. Yapılan toplantılarda Rusça ve İngilizce kullanılmaktadır. Bankacılık alanında yapılan toplantılar da ise Fransızca tercüme yapılması karara bağlanmıştır. Bakanlar toplantısının yapılması üye sayısının üçte iki çoğunluğu şartına bağlanmıştır. Diğer organlarda ise toplantıda bulunan üyelerin çoğunluğuna bakılır. Yeni üye kabulü, gözlemcilik statüsü verilmesi, yeni organların yaratılması ve görevlendirilmesi, iç tüzüğün değiştirilmesi, işbirliği projelerinin onayı ve finansal taahhütler ile ilgili konular için alınan kararlar oy birliği ile alınırken diğer konular ile ilgili kararlar oy çokluğu ile alınır. Önergeler bakanlarca oy birliği ile alınıp tüm ülkeleri bağlarken, kararlar bakanların üçte iki çoğunluğu ile alınmakta ve lehte oy veren ülkeleri ilgilendirmektedir.

Ülkeler için iki yıl süreliğine verilen gözlemcilik statüsü, bölgesel ve uluslar arası kuruluşlara süresiz verilmektedir. Gözlemcilere, KEİ toplantılarına katılma hakkının yanında uzmanlık gerektiren toplantılara ve toplantılarda görüş bildirme hakkı da tanınmıştır. Bazı durumlarda gözlemcilik statüsü birliğe tam üyelik için referans olabilmektedir. Başkanlık dönüşümü altı ayda bir İngilizce alfabetik sıraya göre yapılmaktadır.

¹¹⁷ Gür, A.g.e. s.87.

¹¹⁸ Tıgılı, A.g.e. s.122.

5. KEİ'DE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Rusya dışında hiçbir üye ülkenin açık denize bağlantısının olmadığı Karadeniz'de, deniz ticaretinin gelişmemiş olması ülkeler arasındaki ekonomik bağların kuvvetli olmasını engellemektedir. “Özellikle Karadeniz kıyısındaki liman kentlerinde geliştirilecek tersane gemi havuzlama imkanı bu bölgelerdeki ekonomik kalkınma ve toplumsal barışın anahtarı olabilecektir.”¹¹⁹

İstanbul Boğazı'ndaki deniz trafiğinin çok yoğun olması ve boğazlardan geçerken büyük tehlike yaratmaları Türkiye'yi bazı kısıtlamalara ve engellemelere yöneltmektedir. Bu da ülkelerarası ticareti olumsuz yönde etkilemektedir. “Türkiye, boğazlarda güvenli trafik akışını sağlayacak radar destekli takip sistemini oluşturarak faal hale getirmeli ve bu teknolojilere rağmen fiziki şartlar nedeniyle boğazların yükünün belli bir sınırı aşmayacağı gerçeği bütün ülkelere anlatılmalı ve ikna edilmelidir.”¹²⁰ Boğazlar olduğu kadar gümrük kapılarında da araç trafiğinin çokluğu ticareti etkilemektedir. Bu da sınır kapılarının daha modern bir hale getirmesini gerekmektedir. “Komşuluk politikası kapsamında AB'nin desteklediği Sınır Ötesi İşbirliği programları gümrük kapıları modernizasyonunun finansmanında kullanılabilir.”¹²¹ Bu uygulama çift taraflı uygulandığında başarılı olacağından ülkeler arası diyalog burada önem kazanmaktadır.

Yine üye ülkelere ticaret merkezleri kurularak bu sıkıntı biraz da olsa atlatılmış olacaktır. 2003 yılında Trabzon'da ilki kurulan ticaret merkezinin, ikincisinin de Bursa'da yapımı için 2007 yılında karar alınmıştır. “Geniş Karadeniz'in bütün ülkelerini barındıran tek örgüt olan ve Türkiye'nin Karadeniz'e açılan kapısı durumundaki KEİ'ye KEİ Ticaret Merkezi ile etkinlik kazandırmaya katkıda bulunulabilir.”¹²²

Alt yapı sorunlarının varlığı da birlik içinde bazı sorunlar yaratmaktadır. Üye ülkelerin birbirleriyle önemli ilişkiler içinde olabilmeleri için alt yapılarının da güçlü ve yeterli olması gerekmektedir. “Üye ülkeler arasında mal ve hizmet dolaşımının

¹¹⁹ Buttanrı, A.g.e. s.191.

¹²⁰ Buttanrı, A.g.e. s.193.

¹²¹ Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, **Karadeniz Projesi**, Ekonomi Raporu Komisyonu Toplantı Tutanağı, 5 Şubat 2007, s.1.

¹²² Hasan Kanbolat, **KEİ Yeniden Yapılandırılıyor**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 23 Ocak 2007, <http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=1373&kat1=4&kat2=>, (14.11.2008).

sağlanabilmesi için gerekli olan yol, liman, havaalanı ve iletişim ağı sağlam temellere dayandırılması gerekmekte ve gerekli tesisler inşa edilmelidir.”¹²³ Devlet ve özel sektör burada devreye girmeli ve gerekli bölgelerde yatırımlarını arttırmalıdır. “Üye ülkeler arasında etkin bir işbirliğinin gerçekleştirilmesinin ön koşullarından birisi de doğru, zamanında ve gerekli enformasyon akışının sağlanmasıdır.”¹²⁴

“Kalite, maliyet yapısı, üretim düzeyindeki düşüklük ve standartlara ilişkin olarak ortaya çıkarken, ölçek ekonomilerine ve yabancı sermaye yatırımlarıyla sağlanacak teknoloji transferlerine olan ihtiyacı artmaktadır.”¹²⁵ Birlik içinde teknolojik alışveriş arttırılmalı ve güncellenen yeni teknolojik gelişmeler takip edilmelidir. Bunun için bir çalışma grubu kurulmalı ve faaliyetlerini aralıksız sürdürmelidir.

İthalat ve ihracat ile ilgili yeni mevzuat çalışmaları, yeni mevzuatın oluşturulması gerçekleştirilene kadar kullanılacak eski mevzuatın yetersiz olması ve ithalat ve ihracat yapan firmaların başvuru yapmaları gereken kurum ve kuruluşların belirsizliği ticaret işlemlerini uzatmakta ve kısıtlamaktadır. “Üye ülkelerde, merkezci yapıdan kaynaklanan, karar alma ve uygulama arasında geçen süre, siyasi ve ekonomik birçok kararın uygulanmasında gecikmelere neden olmaktadır.”¹²⁶ Bu işlemlerin kısaltılması için üye ülkelerden seçilmiş bir kurulun oluşturulması ve ortaya çıkan sorunların çözülmesi için oluşturulan bu kurulun kararlarının geçerli sayılması en azından geçici bir süre engelleri ortadan kaldıracaktır.¹²⁷ Ayrıca “KEİ ülkelerindeki Ticaret Müşavirliklerinin kobilere daha fazla yardımcı olması sağlanmalıdır.”¹²⁸

KEİ’ye üye olan ülkelerin birçoğunun Dünya Ticaret Örgütü’ne halen üye olmaması dış ticarete standardın yakalanmasına engel olmaktadır. “Bu durum, bölge içi ticareti düşük tutan sebeplerden biri olmakla birlikte bölge, iş topluluklarının güvenliğini ve ticari çevrelerin korunmasının da engellemektedir.”¹²⁹

¹²³ Bal, A.g.e. s.129.

¹²⁴ TÜSİAD, A.g.e s.48.

¹²⁵ Turaboğlu, A.g.e. s.212.

¹²⁶ Hephaktan, A.g.e. s.69.

¹²⁷ Bal, A.g.e. s.130.

¹²⁸ İstanbul Ticaret Odası, A.g.e. s.43.

¹²⁹ Gür, A.g.e. s.182.

Türkiye'nin Yunanistan ile arasındaki Kıbrıs ve Ege sorunu, Balkanlarda Türk azınlıklara uygulanan soykırım politikasının meydana getirdiği siyasi rahatsızlık, Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelttiği asılsız soykırım iddiaları ve Türkiye'den toprak talep etmesi, Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan savaşın gerginliği, Gürcistan'ın Abazya Bölgesi ve Osetya Bölgeleri'nin birleşme politikalarının yarattığı bölgesel kaos, Ukrayna'nın Rusya ile arasındaki Kırım meselesi, yine Rusya, Moldova ve Ukrayna arasında tampon bölge olan Trans-Dinyeper sorunu, birliğe üye ülkelerin mevcut sorunları arasındadır. "Söz konusu siyasi sorunların değerlendirilmesi ve çözüm olanaklarının sağlanması açısından KEİ Anlaşması'nın 1. maddesinde, kıta halklarının yeni bir barış ve güvenlik dönemi oluşturmaya dair kararlarını dikkate alarak, köklü sorunların çözümüne yönelik ortak girişimlerin en kısa sürede başlatılması amaçlanmaktadır."¹³⁰ Bölgede barışın ve güvenliğin korunması amacıyla Karadeniz Bölgesi Barış ve Güvenlik Birliği ve Karadeniz Güvenlik Konseyi gibi oluşumlara gidilmiş ve bölgede istikrar sağlanması da amaçlanmıştır.

"Çok uzun süre kollektivist sistemin idealleri içinde kalmış bir eğitim sistemiyle serbest piyasa ekonomisinin gereklerinden bihaber olarak yetiştirilen insan gücü; ekonomik ve siyasal içerikli işbirliğinin en önemli sorunlarından birisidir."¹³¹ Bu sorun beraberinde "Yüksek işsizlikten kaynaklanan problemleri"¹³² de beraberinde getirmektedir.

Ülkelerin gerçekleştirdiği "Özelleştirme çabaları, kamuya ait şirketlerin özel sektöre doğrudan piyasa fiyatı üzerinden satılması yerine, halka bunların gerçek değerlerinin altında satılması veya hibe edilmesi şeklinde planlanmakta ve uygulanmaktadır."¹³³ Üye ülke potansiyellerinin içinde yeterli özel sektör girişiminin olmaması durumunda yabancı sermaye yatırımları bu boşluğu doldurabilecek niteliktedir. Bu olay ise bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarını tekrar yabancı sermayeye teslim edilmesi konusunu gündeme getirmekte ve çeşitli tartışmalara yol açmaktadır. Bu sorunun aşılması için ilk düzenlemenin anayasal düzenlemeler içerisinde özelleştirmenin şartlarının ve

¹³⁰ Hephaktan, A.g.e. s.65.

¹³¹ Turaboğlu, A.g.e. s.212.

¹³² Sanalan, A.g.e. s.155.

¹³³ Engin, A.g.e. s.137.

sınırlarının belirlenmesinden geçmektedir. Daha sonra yurtiçi girişimleri yurtdışından ortaklar bularak gerekli yatırımların yapılmasının yolu açılmalıdır. Son olarak ise devlet gerekli ekonomik düzenlemeleri yaparak yabancı sermayenin ülkeye akışını kontrollü olarak sağlamalıdır.

Avrupa Birliği Projesi'nin, KEİ'ye en yakın proje olduğu düşünüldüğünde Doğu Avrupa Devletlerinin çoğu AB'ye yönelik ilgisi daha da artmaktadır. Bu ülkeler KEİ'den çok AB ile birleşmek istemektedirler. AB de kendi çıkarlarına ters düşebilecek kuvvetli bir ekonomik birliğin kendi coğrafyasında kurulmasını ve güçlenmesini istememektedir. Burada temel politika birlik içindeki üyelerin birbirleri arasında koordinasyonunu sağlarken AB ile de iyi ilişkiler kurup batı dünyası ile irtibatı kesmemek olmalıdır.

“KEİ'ye üye ülkelerin çoğunda, serbest döviz imkanlarının kısıtlılığı, paralarının konvertibl olmaması ve nisbi fiyat dengesinin kurulamaması gibi sorunlar, önemli ölçüde nakit sıkıntısı yaratmakta, dış ticarete de tıkanıklıklara yol açmaktadır.”¹³⁴ Bu ülkeler arasında karşılıklı ticaret yöntemlerine başvurulabilir. Yine finansman olanaklarının yaratılmasında yaşanan sıkıntılar kurulan Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası tarafından büyük ölçüde azaltılmaktadır.

“Karadeniz'i çevreleyen bölge ülkelerinin ve bu denize dökülen Don, Tuna, Dinyester gibi nehirler üzerinde bulunan işletmelere ait atıklar Karadeniz'e boşaldığı gibi bu işletmelerde üretim tekniklerinin geri olması çevreyi önemli oranda kirletmektedir.”¹³⁵ Bu bölgede yaşayan deniz canlıları da bu kirlilikten nasibini almakta ve yaşam alanları daralmaktadır. Nükleer enerji santrallerinin varlığı ise ayrı bir tehdit unsurudur. Bunların engellenmesi amacıyla çevre bakanları düzeyinde çevre komiteleri kurulmuş, kaynakların korunması ve iyileştirilmesine yönelik ortak sorumluluk projeleri yürütülmektedir.

¹³⁴ Hephaktan, A.g.e. s.68.

¹³⁵ İnançlı, A.g.e. s.124.

6. KEİB'İN ÖNEMİ

6.1. Üye Ülkeler Açısından KEİB'nin Önemi

“Karadeniz Projesi'nin kaynağında, bölge ülkeleri arasında esasen mevcut ekonomik işbirliğinin çok taraflı bir mekanizma ile tamamlanması halinde, bölge halklarının sağlayacağı yararların daha da artacağı ve yaygınlaşacağı inancı yatmaktadır.”¹³⁶

“Üye ülkeler, bölgede ortak etkinliklerin ortaya atılması veya yaygınlaştırılması suretiyle ekonomi, teknoloji, çevre ve sağlık koruma alanlarında ve ticari ilişkilerinin genişlemesini amaçlamaktadır.”¹³⁷

Birlik kurulduktan sonra üye ülkeler kendi aralarında bir serbest ticaret bölgesi kurma fikrini ortaya koymuşlardır. Fakat Türkiye ve Yunanistan haricindeki diğer üye ülkelerin, birlik kurulmadan önce farklı siyasal rejimlerle yönetilmiş olmaları ve ekonomik yapılarının farklı olmaları gümrük yapılarının da farklılığını ortaya koymuş ve ortak bir gümrük anlayışı için düzenlemeler yapılmıştır. Bu da KEİB'in genel ilkelerini belirleyen bir plan şeklini almıştır. Türkiye'nin bu projenin fikrini vermesinde ve ortak bir metnin hazırlanmasında başlıca etkenlerden söz etmekte fayda vardır:

Bütün dünyada hız kazanan bölgesel işbirliği faaliyetleri, birbirlerinin tamamlayıcıları nitelikte olduğunu ve bu faaliyetlerin en iyi şekilde değerlendirilmesi gerektiği düşünülmelidir. Çünkü bu birliktelik ortak bir girişimin ürünüdür.

Bu projenin gerçekleşmesinde üye ülke firma ve iş adamlarına en az hükümetler kadar önemli görevler düşmektedir. Hangi alanlarda işbirliğinin yapılması gerektiğinin belirlenmesi ve serbestçe ticaret yapılabilmesi için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Hükümetlere de gerekli altyapının oluşturulması, sermaye, mal ve hizmet bileşenlerinin serbestçe hareket edebilmeleri için gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

¹³⁶ Yavi, A.g.e. s.77.

¹³⁷ Deri Dökümantasyon Merkezi, A.g.e. s.11.

Karadeniz için oluşturulan bu proje sayesinde, birlikteliğin etkinliğini arttırmak için üye ülkelerin gerekli yasal düzenleme ve yeniliklere hız kazandırmaları öngörülmüştür.

Birliğe dahil olan ve SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin içinde buldukları ekonomik ve siyasi şartları göz ardı etmemek gerekmektedir. Bunun için hemen faaliyete girecek bir sistem yerine adım adım işleyen bir süreç içerisinde bulunmak gerekmektedir. “Karadeniz’deki ayrılıkçı yönetimlerin, uluslararası bir sorumluluk taşımamanın da verdiği rahatlıkla varlıklarını sürdürebilmek için kanun dışı yollara başvurmaları engellenmek istenmektedir.”¹³⁸

“Karadeniz, 20. yüzyılın sonlarından itibaren, özellikle zengin doğal kaynakları ile bütün dünyanın ilgi odağı olan Kafkaslar ve burada bulunan doğal kaynakların dünyaya ulaşmasında en önemli yollardan biridir.”¹³⁹ Türkiye'nin boğazlara söz konusu olan hakimiyeti sayesinde Rusya ve diğer kıyı ülkelerin Akdeniz'e inmeleri bu yollarla sağlanmaktadır. Bu da üye ülkeler için büyük bir avantajdır.

Küreselleşmenin büyük hız kazandığı günümüzde gerekli değişimi yapamayan ülkeler, dünya politikasındaki yerlerini kaybedeceklerdir. Bunun en büyük sebebi ise uluslararası pazarlardaki yerlerinin ve ağırlıkların olmamasından kaynaklanacaktır. KEİB sayesinde bölgede hayata geçirilecek projelerin sonucunda ticari, siyasi ekonomik, kültürel ve askeri ilişkilerin önem kazanması kaçınılmaz olacaktır. Çünkü ekonomik ve siyasi yapıdaki istikrarın sağlanması, bölge güvenliğine olumlu yönde yansıtacaktır. Böylece projenin başka bir amacı olan üye ülkelerin, diğer dünya ülkelerinin de içinde bulunduğu ekonomik işbirliklerine ayak uydurabilmelerini sağlayacaktır. KEİB Projesi'nin ülkelere sağlayacağı yararları üç bölüme ayırabiliriz:

Ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve piyasa ekonomisine geçilmesi, ilk yararlarıdır. “Sovyet Sistemi'nin çökmesinden sonra, Doğu Bloğu ülkeleri ve SSCB'den bağımsızlığını kazanan ülkeler, iradelerini çağdaş dünyanın siyasi ve ekonomik sistemini benimseme yönünde kullanmışlar ve bu amaç doğrultusunda bugüne kadar

¹³⁸ Utku Kundakçı, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ): Karadeniz'in Neresinde?**, Dış Politika Bülten, Tesev Yayınları, No:5, Temmuz 2007, s.10.

¹³⁹ Buttanrı, A.g.e. s.25.

önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir.”¹⁴⁰ Kalkınma çabaları gösteren ülkeler ya iç piyasaya yönelik sanayileşme hareketleri dahilinde ithal ikameci politikalar ya da ihracata dayalı dış piyasaya yönelik sanayi hareketleri içindedirler. İç piyasaya yönelik stratejiler yurtiçi sanayilerinin gümrük engelleri ile korunmasına neden olmaktadır. Bu da maliyetlerin yükselmesine ve kaynakların etkin olarak kullanılmamasına yol açmaktadır. Dış piyasalara yönelik politikalar ise bazı ürünlerde uzmanlaşmayı zorunlu hale getirmektedir. Gelişmiş ülkelerin uyguladığı korumacılık politikaları nedeniyle de yeterince ihracat yapılamamaktadır.

Uygulanan bu iki stratejiye baktığımızda uygulamada birçok sorun çıkmaktadır. Ekonomik entegrasyona dahil olan ülkelere ilk bakıldığında ekonomileri rekabet içinde olan ülkeler olabilirler. Ancak ellerinde bulundurdukları farklı potansiyeller nedeniyle birbirlerinin tamamlayıcısı durumundadırlar. Her ülkenin birbirine karşı üstün oldukları alanlara yönelmeleri sonucu ticaret yaratıcı etki ortaya çıkabilecektir. KEİB Projesi sayesinde üye ülkeler hem bazı sanayi kollarını geliştirebilecekler hem de uluslararası rekabet güçlerini arttırabileceklerdir. Bu da ülkelerin belirlediği iç ve dış piyasa stratejilerine uyum sağlayarak bu politikaları destekleyecektir. Ayrıca bölgesel uzmanlaşma politikası uygulayarak da uluslar arası rekabet güçlerini arttırabileceklerdir. Uzmanlaşmayı gerçekleştirebilmek için ekonomik sistemin etkin hale getirilmesi gerekmektedir. Ekonomik sistemin etkin hale gelmesi için piyasa ekonomisine geçmesi gerekmektedir. “Piyasa ekonomisine geçilmesi için yapılması gereken düzenlemeler ise şunlardır:”¹⁴¹

- Üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi
- Mülkiyet kanununun çıkarılarak, özelleştirmenin hızlandırılması
- Savunma harcamalarının azaltılması, savunmaya yönelik üretim kapasitesinin tüketim sanayinde kullanılması
- Fiyatların serbest bırakılması, döviz kurunun serbest piyasada belirlenmesi

¹⁴⁰ Özyer, A.g.e. s.157.

¹⁴¹ Cihangiroğlu, A.g.e. s 45.

- Bütçe harcamalarının kontrol altına alınması ve sübvansiyon ve devlet yardımlarının asgariye indirilmesi

Güvenli ve geniş piyasaların oluşumu, rekabetin artması ve teknolojinin gelişmesi, ülkelere fayda sağlayan bir diğer faktördür. Entegrasyondan kaynaklanan verimlilik, maliyetlerin düşmesi sonucu artacağından üye ülkeler birbirleriyle daha üst düzeyde rekabet edebileceklerdir.

Ekonomik birleşmeye dahil olan ülke daha önce yurtiçi piyasasına yönelik üretim yaparken entegrasyondan sonra uluslararası piyasaya yönelik de üretim yapma fırsatını yakalayacaktır. Bu da üretim maliyetlerini azaltacak ve kaynakların etkin kullanılmasına neden olacaktır. Küçük piyasalarda görülen kısıtlayıcı etkiler, piyasaların genişlemesiyle ortadan kalkmaya başlayacak, sonuç olarak da geniş ve güvenli bir piyasa ortamına kavuşulacaktır. Sanayiler piyasanın büyümesiyle optimum ölçeğe doğru gidecektir. KEİB Projesi sayesinde piyasanın büyümesi rekabet koşullarını da arttıracaktır. Entegrasyondan sonra maliyetlerin düşmesi ve verimlilik gibi nedenlerden dolayı üye ülke firmaları kendi aralarında da bir rekabet ortamına gireceklerdir. Bu rekabet bölgesel rekabetten uluslararası rekabete dönüşecektir. Uluslararası rekabetin artmasıyla teknolojik ilerleme gerçekleşecek ve verimlilik daha da artacaktır. KEİB'e üye olan, daha önce COMECON'a bağlı ve Sovyet Bloğu içinde bulunan ülkeler merkezden planlanan bir üretim politikası içindeydiler. Bloğun dağılması ile bu yapı önemini yitirmeye başlamıştır. KEİB, uygun fiyata kaliteli mal talep eden ülkelere dönüşmesi birliğin önemini biraz daha arttırmaktadır.

Ulaştırma çerçevesinde harcamaların artması elde edilecek kazancın düşmesine yol açacaktır. Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin ulaştırma altyapılarına bakıldığında üye ülkeler herhangi bir zarara uğramayacak aksine geleceğe yönelik akılcı ulaştırma politikaları uygulamaları sonucunda bunu bir avantaja dönüştürebileceklerdir.

Pazarlık gücünde artış, fayda sağlayan son faktördür. "Ekonomik bütünleşme sonucunda, kaynakların etkin ve yeniden dağılımı, rekabetin artması, piyasa riskinin azalması, ar-ge harcamalarının artması gibi dinamik faktörler verimlilik artışına yol

açmaktadır.”¹⁴² Bu KEİB’e üye olan ülkelerin dünya ekonomisinde söz sahibi olmasına ve pazarlık gücünün artmasına neden olacaktır. Ayrıca “Büyük Dönüşüm sürecinde bulunan ve tek başlarına gelişmiş ekonomiler karşısında hemen hemen hiç pazarlık gücü bulunmayan bölge ülkelerinin, KEİ bünyesindeki ekonomik bütünleşme çabaları sonucunda rekabetin artması, piyasa riskinin azalması gibi faktör verimliliklerini arttırmalarına yol açabileceğini, bunun da bölge ülkelerinin diğer ülkeler karşısındaki pazarlık gücünü arttırabileceğini söylemek mümkündür.”¹⁴³

Ayrıca “Enerji güvenliği konusunda AB ülkelerinde giderek artan ölçüde oluşan endişeler, AB’nin siyasi açıdan dengeli ve güvenli olan Hazar ve Orta Asya coğrafyasına ve bu bölgenin batıya açılan koridoru olan Karadeniz coğrafyasına giderek daha fazla ilgi göstermesine neden olmuştur.”¹⁴⁴ Bu da Karadeniz’e üye olan ülkelerin Avrupa ülkeleri ile olan siyasi, ticari, ekonomik ve politik ilişkileri açısından önem taşımaktadır.

KEİB’in üye ülkeler için önemi arasında başka faktörler de vardır. Daha önce kurulmuş birlikler hükümetler arası ilişkilere önem verirken KEİB özel sektöre ağırlık vermiş ve yeni projelerin oluşmasına ön ayak olmuştur. Diğer yandan üye ülkeler KEİB ile ekonomik güç olarak AB ile bütünleşmeyi de hedeflemektedirler. Böylece bu projeye bölgesel bölünmelere yönelmektense, bölge olarak Avrupa’nın yapısına entegre olmak ve Avrupa’nın tamamlayıcı bir parçası olmak amaçlanmaktadır. Bu zirve deklarasyonunda belirtilmiştir.

6.2. Türkiye Açısından KEİB’in Önemi

Türkiye açısından KEİ, dünyada bir rüzgar tutturmuş liberal değişiklikler ve küreselleşme hareketleri doğrultusunda, Türkiye’nin dünya ile olan iletişimine katkı sağlayabilecek, Avrupa ile entegrasyonuna her hangi bir alternatif oluşturmayacak fakat bulunduğu coğrafya içerisinde bulunduğu konumdan faydalanmayı amaçlayan bir bütünleşme hareketidir.

¹⁴² Cihangiroğlu, A.g.e. s.47.

¹⁴³ Özyer, A.g.e s.158.

¹⁴⁴ Akın, A.g.e. s.3.

“Jeo-stratejik konumu, siyasal ve ekonomik yapısı, kültürel bağlarıyla aynı zamanda Avrupa, Balkan, Karadeniz, Akdeniz ve daha geniş bir çemberde Orta Doğu ülkesi olan Türkiye, Karadeniz Bölgesi’nin koşullarını ve gereksinimlerini göz önünde bulundurarak KEİ’yi harekete geçirmiştir.”¹⁴⁵ Bölgedeki konumunu güçlendirmek amacıyla, AB siyasetinin yanında, Orta Asya ve Balkan politikalarını da birleştirerek bölge siyasetini dengelemeye çalışmaktadır. Bunu yaparken önemli rol oynayan “Dışişleri Bakanlığı’na bağlı ayrı bir tüzel kişiliğe sahip bir kurum olarak tesis edilen TİKA (Türkiye İşbirliği ve Kalkınma İdaresi), Doğu Bloğu’nun dağılmasından sonra dünyanın yeni uluslararası düzen arayışı içinde, Türkiye’nin bulunduğu bölgede oluşmaya başlayan girişimlerin yönlendirilmesine önemli katkı sağlamaktadır.”¹⁴⁶

Merkezi plan dahilinde üretim yaparak kendi kendine yetmeye çalışan bölge ülkeleri yenilik hareketleriyle dış ticaret stratejileri geliştirmiş ve dünya pazarlarına açılmaya yönelmişlerdir. Üye ülkelerin standartlarını yükseltme çabaları tüketim mallarında Türkiye’ye yönelmelerine neden olmuştur. KEİB var olan potansiyel değerlendirildiğinde Ortadoğu ve Avrupa pazarından daha istikrarlıdır. “Türkiye’nin İhraç mallarının fiyat açısından dünya piyasalarında rekabet edebilirliğinin azalması ve OECD ihraç pazarlarındaki payının pek az arttırılabilmesi nedeniyle, Türkiye’nin ihracatının azalabileceği buna karşılık BDT ülkeleri ve diğer KEİB ülkelerinin Türk ihraç ürünleri için büyük bir pazar oluşturacağı göz önüne alınırsa bu potansiyelin Türkiye açısından önemi anlaşılabilir.”¹⁴⁷ Başka bir açıdan bakılacak olursa “KEİB Amerika ve Avrupalı yatırımcılar açısından Türkiye üzerinden ve Türk firmaları ile Karadeniz havzasındaki ülkelere yatırım yapmayı daha cazip hale getirecektir.”¹⁴⁸

“20 milyon km²’lik bir alana yayılmış bulunan ve 350 milyonluk bir nüfusa sahip olan KEİ, bugün dünya ticaretinin %5’ini gerçekleştirmektedir ve KEİ ülkelerinin dış ticaret hacmi 650 milyar dolardır.”¹⁴⁹

¹⁴⁵ Özdağdeviren, Ertuna, A.g.e. s.56.

¹⁴⁶ Cihangiroğlu, A.g.e. s.51.

¹⁴⁷ Turaboğlu, A.g.e. s.217.

¹⁴⁸ Şükrü Elekdağ, **Türkiye Dış Ekonomik İlişkilerinde Yeni Ufuklar (Uluslararası Semineri 24 - 25 Şubat 1992)**, İSO Araştırma Dairesi Yayınları 1992/6, Temmuz 1992, s.28.

¹⁴⁹ Kanbolat, A.g.s.

Bu potansiyeli daha iyi değerlendirmek için Türkiye birçok projeye imza atmaktadır. Bunlardan en önemlisi Uluslar arası Karadeniz Ticaret, Sanayi ve Ortak Girişimler Fuarı'dır. "Bu anlamda KEİ ülkelerinin bölgesel çıkarlarının kesiştiği Karadeniz platformunda, global ekonomiye bağlı ilişkilerde yeni iş sahaları geliştirerek önemli bir misyonu da yerine getirecektir."¹⁵⁰ "Sergi ve fuar salonları bütün dünyada ticaretle ilgili kişi ve kuruluşlara açık olacak, muhtelif ofisler telekomünikasyon imkanları ve bilgi bankalarından ziyaretçiler yararlanabilecek, oluşturulan bilgi bankaları kanalı ile bütün dünyadaki kişi ve kuruluşlara, ülkemizin üretim, ithalat ve ihracat yapan kuruluşları tanıtılabilecek ayrıca sunulacak olan konferans imkanları ile muhtelif yerli ve yabancı kuruluşların çeşitli toplantılarının organizasyonu da yapılabilecektir."¹⁵¹

Politik çıkarların varlığı da Türkiye'yi bölgeyle daha çok ilişkiler kurmasını gerektirmektedir. Avrupa Birliği'nin ve ABD'nin, Rusya Federasyonu ile olan soğuk ilişkileri Türkiye'yi bölgede zor duruma sokacak niteliktedir. "Yunanistan ve Türkiye Batı yanlısı bir siyaset izlerken, diğer ülkeler Rus yanlısı bir siyaset izlemektedir."¹⁵² Burada Türkiye'ye düşen görev varlığını dünyaya hissettirecek stratejiler ve işbirlikleri oluşturmaktır. KEİB'e üye ülkelerle iş konseylerinin oluşturulması ve koordinasyonun sağlanmasıyla bu faaliyetler başlamıştır. Avrupa Birliği'nin tam üyelik konusunda Türkiye'ye sıcak bakması açısından KEİB oluşumu ve bu birlikte söz sahibi oluşu en önemli faktörlerden biridir.

Dünya enerji ihtiyacının karşılanması bakımından önemli rol oynayan üye bölge ülkeleri gerek büyük devletlerin gerekse uluslararası büyük şirketlerin ilgisini çekmektedir. Avrupa yaşadığı enerji ihtiyacı sorununa yeni enerji alternatifleriyle ve bunların çeşitlendirilmesiyle çözüm ararken Karadeniz coğrafyası bu ihtiyaca cevap verebilecek birçok enerji kaynağını elinde bulundurmaktadır. Avrupa'nın enerji ihtiyacını karşılamak için Türkiye'yi bir köprü olarak kullanmak istemesi de Türkiye'nin bu yönde ne kadar stratejik ve önemli bir konumda olduğunu

¹⁵⁰ İstanbul Ticaret Odası, **KEİ Ülkeleri Yatırımcıları Çekiyor**, İtovizyon Dergisi, Sayı:1, Yıl: 1, Şubat 2003, s.11.

¹⁵¹ Emine Mendekli, **Trabzon'a KEİ Dopingi**, İtovizyon Dergisi, Sayı:4, Yıl:1, Mayıs 2003.

¹⁵² Neslihan ADANALI, **Türkiye Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Dönem Başkanı**, İzmir Ticaret Odası Pusula Dergisi, Sayı:29, Yıl:3, 2007, s.4.

göstermektedir.¹⁵³ “Türkiye boğazlardaki trafiği azaltmak ve çevresel kaygılarla petrol taşımacılığını boru hattına bağlamak istemektedir.”¹⁵⁴

Türkiye'nin bir diğer önemli kaynağı bu ülkelerden sağlayabileceği turizm geliridir. Turizm alanında özel sektöründe rol oynaması, alt yapı kadar tesisleşmenin de sağlanmasıyla bugünkü ihtiyacı karşılayabilecek kapasiteye gelinmesi çok önemlidir.

KEİ sayesinde “Türkiye'nin Güney-Kuzey yönünde ulaşım ağı gelişirken, Karadeniz limanlarında ticaret artışı sağlanacaktır. Ayrıca üye ülkelerdeki konut açığı, liman ve havaalanlarının inşası, serbest bölgelerin tesisi, otoyolların yapımı gibi altyapı projeleriyle birleşince inşaat sektöründe de yeni bir pazara girilmiş olacaktır.”¹⁵⁵

6.3. KEİB Açısından Türkiye'nin Önemi

“Karadeniz'e komşu ülkeler arasında bir iktisadi ilişkiler sisteminin kurulup geliştirilmesini, barış ve istikrarın bölgede egemen unsurlar olmasını ve bu suretle dünya ekonomisi ile daha hızlı bir şekilde entegrasyona gitmeyi amaçlayan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi'nin öncülüğünü yapan Türkiye'nin, bu projenin realize edilmesinde önder olmaktan kaynaklanan kritik rolü ve önemi bulunmaktadır.”¹⁵⁶

Türkiye bir bölgesel birlik içinde yer alması 1963 yılında Avrupa Topluluğu ile yapılan ortaklıkla başlamıştır. 80'li yıllarda yapılan ekonomik atılımlar gelecek için büyük bir altyapı oluşturmuştur. Geçmişe göre birçok sanayi alanında gerçekleştirilen büyümeler Türkiye'yi bulunduğu coğrafyada cazip bir finans ve ticaret merkezi haline getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşan ülkeler kendi ekonomi ve siyasi politikalarını düzeltmek için Avrupa ve Amerika devletleri ile ilişkilerini güçlendirmek zorundadırlar. Bundan dolayı Türkiye bu ülkeler için bir köprü rolü, kendi için ise prestiji olan sözü dinlenir bir ülke olma fırsatını yakalamıştır. Türkiye'nin dış dünya ile kurmuş olduğu bağlar bu ülkeler için bir rehber olma niteliği kazanabilir ve bu da dünya da politik bir saygınlık demektir.

¹⁵³ Sabit BAĞIROV, **Hazar Denizi ve Bölgenin Enerji Kaynakları**, (Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları, Hazar Üniversitesi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Konferansı, Bakü, 27 -28 Eylül 2001), Asam Yayınları, Kafkasya Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2003, s.25.

¹⁵⁴ Kamer Kasım, Türkiye'nin **Karadeniz Politikası: Temel Parametreler ve Stratejiler**, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Sayı:5, Yıl:3, 2008, s.174.

¹⁵⁵ Turaboğlu, A.g.e. s.218.

¹⁵⁶ Engin, A.g.e. s.111.

Diğer taraftan bölgede ticari ilişkilerin artması, ekonomik ve mali hareketliğin artmasına ve piyasa ekonomisinin gelişmesine yol açarken gelişen Türk bankacılık sektörü deneyimlerini ve uzmanlığını bölge ülkeleri üzerinde kullanarak yeni finans piyasalarının kurulmasına var olanların ise gelişmesine büyük katkı sağlayabilecektir. Bu bağlamda Bulgaristan, Azerbaycan, Moldova ve Romanya'dan bankacılar davet edilerek temel bankacılık konuları hakkında eğitim programları uygulanmaktadır. Rus Rosselkhozbank ile Ammofos, Ziraat Bankası ile Rus-Türk Bankası'nı kurmuşlardır. Yine Azeri Agrar Senaye Bank ile iş ortaklıkları kurulmuştur.

6.4. Diğer Ülkeler Açısından KEİB'in Önemi

KEİB Projesi beklenenden fazla ilgi gördüğü gözlemci sayısındaki fazlalıktan anlaşılabilir. On üç adet gözlemcisi bulunan projenin gözlemcileri, ABD, Almanya, Fransa, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Beyaz Rusya, Avusturya, Mısır, İsrail, İtalya, Polonya, Slovakya, Tunus'tur. Bunların dışında "On bir ülkenin özel kuruluşlarını temsil eden KEİ İş Konseyi ile Karadeniz kıyısındaki şehirlerin belediyeler birliği olarak faaliyet gösteren Karadeniz Kulübü'dür."¹⁵⁷ Makedonya ve Yugoslavya Federasyonu da tam üyelik için başvurmuşlar fakat Yugoslavya Federasyonu'nu dağılması sebebiyle Makedonya ise bölgenin siyasi şartlarının kötü olmasından dolayı üyeliğe kabul edilmemişlerdir. Güney Kıbrıs ve Karadağ katılım başvurusu ise Türkiye ve Yunanistan'ın veto haklarını kullanmaları ile reddedilmiştir. Macaristan, Polonya, Beyaz Rusya ve Kazakistan tam üyelik için başvuruda bulunmuşlardır.

"Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası, Batı'nın Karadeniz'e yıldan yıla daha fazla nüfuz etmesi ile birlikte Karadeniz için yeni bir tarihin yazılmaya başlandığını görmek gerekmektedir."¹⁵⁸ "Bölge, eskiden başka bölgelerin uzantısı veya kenarında kalan birim olarak incelenirken şimdilerde dünya politikasının merkezine

¹⁵⁷ Cihangiroğlu, A.g.e. s.53.

¹⁵⁸ Hasan Kanbolat, **Türkiye, Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin Dönem Başkanlığına Hazırlanıyor**, Stratejik Analiz Dergisi, Haziran 2006, s.62.

taşınmıştır.”¹⁵⁹ Özellikle ABD’nin KEİ’ye alternatif daha esnek ve katılıma açık olan başka oluşumlara yönelmeyeceğini kimse taahhüt edemez.

ABD’nin bu yaklaşımına karşılık Rusya ve Türkiye bugün için geçerli olan ortak bir stratejik politikaya sahiptirler. İki ülke arasında yapılan enerji, turizm, savunma ve ticaret anlaşmalarının artması, Türk müteahhitlerinin Rusya’da aldığı projeler ve artan yatırımlar bunun en büyük göstergesidir. Rusya, geçmişte olduğu gibi yine eski Sovyetler Birliği ülkeleri üzerinde baskı kurarak etkisini kaybetmemek istemektedir. Bu ülkelerin yaptığı rejim değişiklikleri Rusya’yı endişelendirmekte ve ülkelerin NATO ve AB gibi batılı örgütlerle işbirliği yapmalarına zaman zaman engel olmaktadır.

“Günümüzde Karadeniz, Doğu-Batı arasında hem güvenlik, hem enerji hem de ulaştırma koridoru olma durumundadır. KEİ, bu imkanları Karadeniz ülkeleri arasında bir çatışma konusu olmaktan çıkarıp uzlaşma hususu yapabilirse, bölgesel işbirliğini canlandırabileceği ve varlığını anlamlı kılabileceği düşünülmektedir.”¹⁶⁰ Bu durum hem bölgenin etrafındaki üye olmayan ülkelerin geleceğini bölgenin jeopolitik durumu göz önünde bulundurulursa da bütün dünya için önem taşımaktadır.

“KEİ İş Konseyi Sekreterliği bölgedeki kobiler için işletmeden işletmeye satış, dağıtım, ortak girişimler konusunda iş ortaklıkları sunmaktadır.”¹⁶¹ Bu üye ülke şirketleri tarafından ilgi gördüğü kadar üye olmayan ülkelerin şirketleri tarafından da ilgi görmektedir. KEİ ülkelerinden sisteme 4787 şirket dahilken, diğer ülkelerden 79914 şirket sisteme dahildir. Bu şirketlerden 60000 den fazlası Çin şirketleridir. Bu da “Çin ile büyük pazar AB’yi bağlayan bir köprü olarak 21. yüzyılın İpek Yolu olmaya adaydır.”¹⁶²

Bazı balkan ülkelerinin Avrupa Birliği’ne kabulünden sonra birçok Avrupa ülkesi de KEİ’ye sıcak bakmış ve Karadeniz’e kıyısı olan birçok ülke ile gerek ticari gerekse politik temaslarda bulunmuşlardır. Özellikle enerji darboğazından kurtulmanın yolu olarak bölgenin enerji potansiyeli Avrupa’nın iştahını kabartmaktadır. “Avrupa’nın

¹⁵⁹ Akın, A.g.e, s.3.

¹⁶⁰ Kanbolat, A.g.e. s.64.

¹⁶¹ Adanalı, A.g.e. s.2.

¹⁶² Akın, A.g.e. s.3.

ithal bağımlılığının arttığı ve gelecek 20-30 yıl içinde bugün %50 civarında olan bağımlılığın %70'lere çıkacağı ve bu ihtiyacın güvenlik tehdidi altında bulunan bölgelerden sağlanacağı belirtilmiştir.”¹⁶³ Bu da Avrupa ülkelerinin kıyı ülkelerini araç olarak kullanarak birliğe yakın durmak istediklerini göstermektedir.

Birliğin çok sayıda gözlemcisinin bulunması, siyasal ve ekonomik alanda tanındığının ve ilgi gösterildiğinin bir göstergesidir.

7.ÜLKELERİN ULUSLARARASI EKONOMİK ENTEGRASYONLARA YÖNELME NEDENLERİ BAĞLAMINDA KEİB’İN DEĞERLENDİRİLMESİ

1940’lı yıllarda Amerika’da ortaya çıkan küreselleşme kavramı, yıllar geçtikçe önemini arttırarak bütün dünyada ayak uydurulması gereken bir bütünleşme hareketi haline gelmiştir. Bu kavramla beraber aynı coğrafi bölgede bulunan ülkelerin, ekonomilerini dünya ekonomisi ile bir bütün haline getirme çabaları hız kazanmıştır. “İki kıtaya yayılmış ülkelerden oluşan KEİ, üçüncü ülkelere mensup organizasyonlara, teşebbüslere ve firmalara da ortak menfaatleri ilgilendiren projelerle ilgili tutumlarına bağlı olarak anlaşmaya varılması durumunda, bu projelerin gerçekleştirilmesine katılma şansı tanımaktadır.”¹⁶⁴ Bu entegrasyon çabaları gerçekleştirilirken bir ülkenin dünya pazarlarındaki rekabet gücü ve ekonomik potansiyeli çok büyük önem taşımaktadır. Aynı bölgede bulunan ülkelerin ekonomik işbirliği yapmalarının en büyük nedeni ise öncelikle bölgesel düzeyde ekonomik güç oluşturmak daha sonra ise dünya pazarlarında serbestçe dolaşabilmek ve rekabet gücünü arttırmaktır.

Bu durum itibariyle bölgesel işbirliği ve entegrasyon oluşturma hareketleri bütün dünyada kaçınılmaz bir sonuç olarak görülmektedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu ekonomik birlikler kurulmakta ve etkileri geçmişe göre daha da artmaktadır. Bunun nedeni ise pazar paylaşımını oluşturmak ve bu paydan gerektiğince fazla yarar sağlamaktır. Ekonomik bütünleşme sayesinde, bölgede komşu ülkeler arasında çıkar ilişkileri kurularak ortaklık sağlanırken, yaşanan bölgede daha güvenli, istikrarlı ve barış ortamı da sağlanabilmektedir. Uluslararası anlaşmalardan doğan

¹⁶³ Akın, A.g.e. s.3.

¹⁶⁴ Cengiz Çoban, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye**, (Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi), İstanbul, 2007, s.27.

zorunluluklar, dünyada ekonomik rekabetin artması, yayılımcı ticaret politikaları ve genişletilmiş piyasaların oluşturulma isteği ülkeleri ekonomik bütünleşmeye yönelten diğer sebeplerdir.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi oluşturulurken bu nedenlerin yanında, değişen dünya düzeniyle birlikte, bölge içindeki ülkelerin birbirleri arasında kurdukları ekonomik ilişkinin bozulması ve yeni oluşumlara ihtiyaç duyulması diğer bir önemli faktördür.

KEİB açısından ülkeleri ekonomik bütünleşmeye yönelten başlıca nedenler şöyle açıklanabilir:

- Kurulacak ekonomik bir ortamın bölgedeki politik sorunların da çözümlenmesine katkıda bulunacağı öngörülmektedir.
- “KEİ modeli, iş olanaklarının geliştirilmesine, üye olan devletlerdeki kuruluşlar, şirketler ve firmalar arasında doğrudan ilişkilerin özendirilmesine ve aynı zamanda bölge dışındaki benzeri kuruluşlarla bağlantılar kurulmasına ağırlık vermektedir.”¹⁶⁵
- “Genişletilmiş piyasaların oluşturulması isteği, daha geniş bir piyasada üretim yapma imkanı ile ilgilidir.”¹⁶⁶ KEİB’e üye ülkeler bütünleşme tam olarak gerçekleştikten sonra başka ülkelere yönelik üretim yaparak ekonomilerini geliştireceklerdir. Ayrıca piyasa hacminin genişlemesi, küçük piyasalardaki kısıtlayıcı ön koşulların azalmasına neden olacaktır.
- Yayılımcı bir sanayi politikasının oluşturulması ile sanayi bölgeleri artabilecektir. KEİB projesinin başarıyla uygulamaya konulması, üye ülkelerin sanayilerini geliştirmelerine, eskiyen teknolojik üretim sistemleri yerine yenilerinin kurulmasına bağlıdır. Aynı bölge ülkelerinin birbirlerindeki sanayilerden yararlanmak istemeleri ekonomik bütünleşmenin yolunu açacaktır.

¹⁶⁵ KEİ, A.g.e. s.16.

¹⁶⁶ Taştekil, A.g.e. s.24.

- KEİB ülkelerinin oluşturdukları bir ekonomik bütünleşme ile üye ülkeler hem rekabet gücünün artırılması hem de ülkelerin birbirlerini desteklemeleri konularına ağırlık vereceklerdir. Bunun sonucunda bazı sanayi kolları uluslararası alanda rekabet gücü kazanacak bazıları ise korunarak geliştirilecektir. Bölgedeki her ülke belirli alanlarda uzmanlaşarak ve uygun sanayileşme politikaları uygulayarak uluslararası pazarlarda rekabet güçlerini arttırabileceklerdir. Bu nedenle bütün sanayi kollarında uzmanlaşmanın sağlanabilmesi için korumacı ve teşvik edici önlemler alınabilecektir.
- “Katılan devletlerde modern ulaşım altyapısı mevcut değildir. Yolcuların, malların ve hizmetlerin akışını hızlandırabilmek için, boru hatlarının, demiryollarının, otoyolların, limanların ve diğer tesislerin inşaatlarının hızlandırılması gerekmektedir.”¹⁶⁷ Bu sebepten dolayı ülkelerin birlikte bu sorunlara çözüm bulabileceği düşünülmektedir.
- Ekonomik bütünleşmeyi destekleyecek bir diğer unsur uluslararası anlaşmalardan doğan zorlukları aşma düşüncesidir. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) yeni ekonomik birleşmeler kurmaya teşvik ederek, tercihli bölgelerin kurulmasını engellemektedir. KEİB anlaşması ile üye olan ülkelerin diğer ekonomik birleşmelere karşı daha güçlü durmalarına, onlara karşı söz sahibi olmalarına ve güçlenmelerine neden olacaktır.
- “Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (IBRD), ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) gibi uluslararası diğer kuruluşlardan KEİ’ye üye devletlere müstakil kredi kolaylıkları sağlamaktadır.”¹⁶⁸ Bu durum KEİ’nin daha cazip bir hale gelmesine neden olmaktadır.
- Önemli balıkçılık ve turizm potansiyeli bulunan Karadeniz ayrıca bir ulaşım ve iletişim aracı olarak da önem kazanmaktadır.
- “Ekonomik bütünleşme sonucunda, ölçek ekonomileri, dışsal ekonomiler, kaynakların etkin ve yeniden dağılımı, rekabetin artması, piyasa riskinin

¹⁶⁷ KEİ, A.g.e. s.13.

¹⁶⁸ Çoban, A.g.e. s.29.

azalması, AR-GE harcamalarının artması gibi dinamik faktörler verimlilik artışına yol açmaktadır. Bu ise KEİB ülkelerinin dünya ekonomisinde ve bölgedeki diğer ekonomik bloklarımların karşısında pazarlık gücünü arttıracaktır.”¹⁶⁹

- Üye ülkelerin çoğu, dış enerji kaynaklarına bağımlıdır. Bu da onları enerjiyi devamlı temin edebilmeleri için önemli kaynaklara sahip üye ülkelerle güçlü ilişkiler kurmalarını sağlamaktadır. Ayrıca enerji tasarrufu ve var olan enerjilerin akılcı kullanımı için ortaya atılan politikalar ile yakından ilgilenmektedirler.

¹⁶⁹ TŪSİAD, A.g.e. s.38.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜYE ÜLKELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE TÜRKİYE’NİN ÜYE ÜLKELERLE İLİŞKİLERİ

1. ARNAVUTLUK

Avrupa’nın en küçük ülkelerinden biri olan Arnavutluk 28748 km²’lik yüz ölçümüne sahiptir ve Avrupa’nın güneydoğusunda, Balkan yarımadasının batısında yer almaktadır. Yunanistan, Makedonya, Kosova-Karadağ ülkenin komşuları olup Adriyatik Denizi’ne kıyısı vardır. Ülkenin %36’sını ormanlar, %24’ünü ekilebilir alanlar, %15’ini de otlak ve çayırlar oluşturmaktadır. Geri kalan topraklar verimsiz veya tarım dışında kullanılan alanlardan oluşmaktadır.

Tablo 1: Arnavutluk Sosyal Göstergeler

Nüfus	3069000 (Nisan 2001 nüfus sayımı)
Dil	Arnavutça
Başkent	Tiran
Yüzölçümü	28748 km ²
Başlıca Şehirleri	Durres, Elbasan, Shkoder, Vlore, Fier, Korce
Doğal Kaynaklar	Krom, nikel, bakır, boksit, fosforit, petrol, kömür

Kaynak: Ebru Gülsoy, Arnavutluk Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.1

Doğal kaynaklar ve yeraltı varlıkları açısından zengindir. Krom, nikel, bakır, boksit, fosforit, petrol ve kömür başlıca yeraltı zenginlikleridir.

Nüfusun %62’si kırsal bölgelerde yaşamaktadır. Kırsal bölgede toplanan nüfus ekonomiye de yansımaktadır ve GSYİH’nın çok önemli bir kısmı tarım sektörü tarafından karşılanmaktadır. Bu yüzden ülke ekonomisi tarıma endekslidir. Son 50 yılda nüfus yapısı bir değişim geçirmektedir. 1980’lerde %2,1 artış gösteren nüfus, 1990’lı yıllarda genç erkek nüfusun çalışmak için ülke dışına gitmesi nedeniyle doğum oranlarının azalmazına sebep olmuş ve yıllık %0,3 azalmıştır. Bu yüzden çalışma yaşındaki nüfus oranı da yüksektir. Nüfusun en büyük azınlık grubunu 40000 kişilik nüfus ile Yunanlılar oluşturmaktadır.

Eğitim sistemi ve kalitesi bakımından Avrupa örnek alınmaktadır. Ülke %85 okur-yazar oranına sahiptir. Yüksek eğitime devam etme oranı %10'dur. Bu iki oran veri olarak kabul edildiğinde okur-yazarlık Avrupa düzeyinin bir miktar altında, Yüksek eğitime devam göz önüne alındığına Avrupa düzeyinin çok altlarındadır.

Tablo 2: Arnavutluk Nüfusunun Dağılımı (1000 kişi)

	2005	2006	2006
Erkek	1562	1568.6	1582.3
Kadın	1573	1580.5	1570.3
Toplam	3135	3149.1	3152.6
Kentsel	1396	1513	1544.5
Kırsal	1739	1636	1608.1

Kaynak: Ebru Gülsoy, Arnavutluk Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.4.

1.1. Genel Ekonomik Durum

Arnavutluk çok uzun süren baskı rejimi ve kapalı ekonomi dönemi geçirmiştir. Bu dönemin ardından serbest piyasa ekonomisine geçmek, demokrasi sürecine yön vermek ve sosyal sorunları ortadan kaldıracılabilmek amacıyla bir dış politika ortaya koymak ve onu yönlendirmek zorunda kalmıştır. Bu dış politikayı ortaya koyarken Avrupa Birliği üyeleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile her alanda işbirliğine karar verilmiştir. Ayrıca Avrupa ülkeleriyle tam uyum için Avrupa'yla bütünleşmek hedefleriyle dış politikasına yön verilmiştir. Bir yandan dış politikada ilişkilerini çeşitlendirmek isterken, diğer taraftan yaşayan Arnavut halkının ulusal ve siyasi haklarının korunarak geliştirilmesi de başlıca bölgesel politika olarak belirlenmiştir.

1990 yılına kadar planlı ve merkezi sistemli bir yapıya sahip olan Arnavutluk, 1991 yılından sonra yapılan çeşitli atılımlarla özelleştirme programı uygulamaya başlamış ve fiyatlar devletin kontrolünden çıkarılmıştır. Dış ticaret serbest bırakılmıştır. "1990'lı yılların büyük kısmında, Arnavutluk, ekonomik reformların kaydettiği aşamalar bakımından Balkan ülkeleri için bir model olarak görülmüştür."¹⁷⁰ IMF ve Dünya Bankası'nın desteğiyle 1996 yılından sonra uygulanan özelleştirme programı ile

¹⁷⁰ Ebru Gülsoy, **Arnavutluk Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.1.

ekonomi büyük ölçüde özel sektörün eline geçmiş, ayrıca bankacılık sektöründe yeniden yapılanma amacıyla çalışmalar yapılarak ülkenin büyümesi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3: Arnavutluk Karşılaştırmalı Ekonomik Göstergeler (2007^a)

	Arnavutluk	Makedonya	Bosna Hersek	Sırbistan ^b	Hırvatistan
Büyüme	5	4.6	5.5	7.5	6.1
GSYİH (milyar. \$) ^c	19.6	17.3	29.6	77	68.9
Kişi baş. GSYİH (\$) ^c	6141	8411	7524	10421	15123
Enflasyon (ort. %)	2.9	2.2 ^c	2.1 ^d	6.5 ^c	2.9 ^c
Cari denge (milyar. \$)	-1	0	-2	-6.6	-3.9
İhracat (fob-milyar \$)	1.1	3	4.3	8.8	12.3
İthalat (fob-milyar \$)	-3.8	-4.4	-9.9	-17.6	-26.1

Kaynak: Ebru Gülsoy, Arnavutluk Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.4. *a. Economist Intelligence Unit tahmini b. Kosova hariç c. Gerçekleşen d. Bosna ve Hersek beraber ortalama enflasyon e. Satın alma gücü paritesiyle*

Yapılan reformlarla beraber sadece tarımsal üretimdeki artışlar tam anlamıyla gerçekleştirilmiş, diğer alanlarda yüzeysel bir başarı sağlanmıştır. Finansal sektör gelişmemiştir. Ülke genelindeki refah seviyesindeki artış kısa dönemli kazançlara bağlı olmuştur. Bu kazançlar, yurt dışında çalışan işçilerden sağlanan gelirler, kaçakçılık, para aklama, faizcilik gibi yasa dışı faaliyetlerdir. 1997 yılında ortaya çıkan sosyal ve ekonomik krizle beraber uzun dönemli ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla yeni bir istikrar politikası yürütülmeye başlanmıştır. Dışarıdan sermaye girişi yoluyla bütçe açıkları ve borçlar yüzünden gerçekleştirilemeyen ekonomik yapılanmanın temelleri atılmaya başlanmıştır. Gerekli miktardaki yabancı sermaye yatırımları ülkeye gelene kadar, yabancı sermaye girişi devlet borçları ve uluslar arası kurumlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca nüfusun aşırı yoksul olmasıyla, makroekonomik istikrar sağlanamamış ve 1997 yılında yaşanan krizle beraber yüksek faizden yararlanmak isteyenlerin evlerini satması sonucu ülkede evsizlik sorunu da ortaya çıkmıştır.

1997 krizinin ardından işsizlikle mücadele etmek için bir dizi çalışma başlatılmış ve dört yıl içerisinde 200 000 yeni özel sektör işi yaratmayı hedefleyen meslek edindirme ve eğitim projesi uygulanmaya başlanmıştır. “Kayıtlı işsizliğin Aralık

1999 tarihindeki 240.000 kişi düzeyinden Ekim 2000 tarihi itibariyle 219.200 kişiye düşmüş olması, programın bir ölçüde başarılı olduğunu göstermiştir.”¹⁷¹

Tablo 4: Arnavutluk Projeksiyon Özeti (yıllık % değişim)

	2006 ^a	2007 ^b	2008 ^c	2009 ^c
Büyüme (ort.)	5	6	6	6
Tarımsal üretim büyümesi (ort.)	3	0.5	3	3
Sanayi üretim büyümesi (ort.)	2	4	3	3
Enflasyon (ort.)	2.4	2.9	4	3.5
İhracat (fob-milyon \$)	793	1076	1416	1658
İthalat (fob-milyon \$)	-2916	-3999	-4844	-5450
Cari denge (milyon \$)	-671	-1202	-1639	-1668
Döviz Kuru (ort-Lek:\$)	98.1	90.4	79.5	80.3
Döviz Kuru (ort-Lek:€)	123.2	123.8	122.5	122

Kaynak: Ebru Gülsoy, Arnavutluk Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.3. *a. Gerçekleşen b. EIU tahmini c. EIU Projeksiyonu*

Hükümet düşük enflasyon ve vergi gelirlerini arttırıp, harcamaları kontrol altında tutarak bütçe açığını kapatma konusunda kararlılık göstermiştir. Yoksullukla mücadele politikaları desteklenerek refah seviyesi arttırılmaya çalışılmıştır.

“2000 yılı itibariyle GSYİH’nin %17’si ile oldukça düşük bir düzeyde olan vergi gelirlerinin, 2001 yılı bütçesinde artarak GSYİH’nin %22,3’üne yükselmiştir.”¹⁷²

1.2. Altyapı

Ulaştırma bakımından Avrupa ülkelerindeki standartların çok altındadır. 18000 km uzunluğunda karayoluna sahiptir ve bu karayolları Kosova’daki karışıklıklar sonucunda NATO güçlerinin aşırı kullanımı sonucunda zarar görmüştür. Kosova’daki savaşın ardından NATO operasyon için kullandığı yolların bakımını sağlamış ve bazı Avrupa ülkeleri yeni yol projeleri ile ülkenin yol yapımına yardımcı olmuşlardır. “Ülkedeki demiryolları, 447 km’si ana hat, 230 km’si de ikincil hat olmak üzere toplam 667 km uzunluğundadır.”¹⁷³ Ülkedeki demiryolu ağı 90’lı yıllarda rayların ve ışıklı sinyalizasyon sistemlerinin yağmalanmasıyla büyük zarar görmüştür. Ülkenin iki adet

¹⁷¹ Gülsoy, s.2

¹⁷² Gülsoy, s.3

¹⁷³ Gülsoy, s.4

önemli limanı vardır. Ayrıca İtalya ve Yunanistan'a hafif yük ve yolcu taşımacılığı yapılan Saranda Limanı vardır. Ülkedeki tek ticari havaalanı, NATO'nun yeniden inşa ettiği Rinas Havaalanı'dır.

Baskı dönemi yaşanırken ülkenin telekomünikasyon ağı bulunduğu bölge içinde çok kötü durumda olmuştur. Bu dönemde telefon hatları, resmi ve kamu kurumları tarafından kullanılırken, halk telefon hizmetini sadece postanelerde alabilmiştir. Bağımsızlığın kazanılmasıyla Albanian Mobile Communications adı ile yeni bir mobil telefon operatörü kurulmuş, daha sonra bu operatör özelleştirilerek büyük bir atılım yapılmıştır. Yapılan bu atılımlara rağmen telefon yoğunluğu bakımından halen diğer Doğu Avrupa ülkelerinin gerisindedir.

Mevcut hidroelektrik tesislerinin varlığıyla ülke elektriğinin %90'ı üretilirken 1999 yılından sonra ülke elektrik ithalatçısı durumuna gelmiştir. Bunun sebebi tesislere yeterli bakımın yapılmaması ve yedek parça eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Yine 1999 yılında yaşanan kuraklık sonucunda birçok bölgede su düzeyi azalarak enerji üretemeyecek seviyeye gelmiştir.

Tablo 5: Arnavutluk Enerji İstatistikleri (1000 ton petrole eşdeğer)

	2002	2003	2004	2005	2006
Ham petrol	350	359	386	349	316
Doğal gaz (milyon m ³)	10	12	12	11	11
Petrol	23	21	21	20	32
Dizel	88	102	98	94	99
Elektrik Enerjisi (milyon kw/saat)	3179	4904	5493	5451	5454

Kaynak: Ebru Gülsoy, Arnavutluk Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.3.

1918 yılından beri ülkede petrol çıkarılmaktadır. 90'lı yılların sonunda 500000 ton ham petrol ihraç edilmiş buna karşılık rafine edilmiş petrol ürünlerinin ithalatçısı olmuştur. Petrol kuyuların ıslah edilmesi amacıyla Albpetrol şirketi 250 milyon dolarlık bir yatırım yapmış, İngiliz Premier Oil ve Alman Preussag firmaları bu şirkete destek sağlayarak petrol rezervlerinin işlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu projeden sonra petrol ülkenin birincil enerji üretiminin %23'ünü oluşturmuştur. Doğalgaz ülkenin 11

bölgesinde çıkarılmaktadır. Bakımsız durumda bulunan kömür madenlerinden yaklaşık 40000 ton linyit üretimi gerçekleştirilmektedir.

1.3. Sektörlerin Durumu

1990'lı yıllarda Doğu Avrupa'da yaşanan kaos diğer ülkelerde olduğu gibi Arnavutluk'un da sanayi üretiminin yüksek bir düşüş yaşamasına neden olmuştur. Bölgedeki diğer ülkelerde hizmet sektörüne bir yönelme olduğu halde Arnavutluk nüfusunun çok büyük bir kısmı tarım sektörüne yönelmiştir. Tarım sektörünün %37 olan GSYİH içindeki payı kısa bir zaman içinde %54'e çıkmıştır. Hizmet sektörünün GSYİH içindeki payı ise %22 olarak belirlenmiştir.

Yine kaos döneminden önce %47 olan sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı, kaos döneminde %12 seviyelerinde düşük bir seyir almıştır. Ülkenin elindeki sermaye stoku önceleri Sovyetler Birliği daha sonra Çin'in sağladığı diğer ülkelerle rekabet gücünü arttırmayan makine ve teçhizatlardan oluşturmaktadır. Daha sonra ülke içinde yaşanan karışıklıklar nedeniyle bu ekipmanlar da yağmalanmış ve zarar görmüştür.

Sanayi sektörünün kötü durumu, girişimcileri ücretlerin düşük olmasının nisbi avantaj sağladığı emek yoğun alanlı küçük ölçekli işlere yöneltmiştir. "Ülkenin zengin orman kaynakları kerestecilik, doğramacılık ve mobilya yapımı alanlarında küçük işletmeler kurulmasını sağlarken, uzun yıllar boyunca aşırı biçimde kullanılan ormanların yeniden canlandırılması için bir miktar dış kredi sağlanmıştır."¹⁷⁴ Yabancı firmalar için fason üretime geçilmiş ve ayakkabı, giysi, mobilya yapımına ağırlık verilmiştir.

Kaos döneminden sonra konut yapımı ve tamirinde büyük bir talep artışı yaşanmış bu da altyapı tesislerinin, müteahhitlik hizmetlerinin ve inşaat malzemeleri sektörlerinin büyümesini sağlamıştır. Bankacılık sektörünün özelleştirilmesi ve yeni düzenlemelerin yapılması ülkeye yabancı yatırımcı çekmeyi başarmıştır. "Arnavutluk'ta halen mevcut işletmelerin %52'si perakendecilik, %18'i başta oteller, restoranlar ve

¹⁷⁴ Gülsoy, A.g.e. s.6.

barlar olma üzere hizmetler, %10'u imalat, %2'si gıda işleme, %14'ü taşımacılık ve %3'ü de inşaat alanlarında faaliyet göstermektedir.”¹⁷⁵

1.3.1. Tarım

1990 yılında 8,3 milyon meyve ağacı bulunan ülkede eski yönetimin gücünü kaybetmesi sebebiyle toprakların ve hayvanların kontrolü köylülere geçmiş, kolektif çiftliklere zarar verilmiş ve bu ağaçlar kesilerek meyve ağacı sayısı 3,2 milyona düşmüştür. Bağlık alanlar da 1990 yılındaki oranın üçte birine gerilemiştir. “Tarım, ormancılık, balıkçılık sektörlerinin brüt üretimi, 2000 yılında %58 düzeyinde gerçekleşmiştir.”¹⁷⁶ Tarım sektöründeki aşırı istihdam sebebiyle uluslar arası standartlar gerçekleştirilememiştir.

Yapılan reformlar ve bir dizi kanun değişiklikleriyle tarım yapısı tamamen değiştirilmiştir. Ekim yapılabilecek toprakların %94'ü özelleştirilmiştir.

Mevcut potansiyel makineleşememe, yetersiz sulama teknikleri ve kimyasal gübre yetersizlikleri nedeniyle kullanılamamaktadır. Toprakların %42'si sadece insan ve hayvan gücüyle işlenmektedir. Ülkedeki ormanlık araziler denetimsiz ve aşırı kesimler sonucu dağlık alanlarda %30, ülkenin orta bölümünde %20 oranında zarar görmüştür. Tıbbi tarım ürünleri ihracatta çok önemli durumdadır. Şarap ve zeytinyağı işlenmesi için yapılan faaliyetler arttırıldığında ihracat için önemli olan bir başka kaleme ortaya çıkmış olacaktır.

1.3.2. Sanayi

Ülkenin idari bölgelerini geliştirmek için, gıda işleme, inşaat malzemeleri, kereste ve ağaç ürünleri sanayileri mevcut 6 bölge oluşturulmuştur. Bu tesislerin bulunduğu bölgeler ihracatın da belli bir oranını karşılamaktadır. Tiran'da kurulan tesislerde mühendislik işleri, tekstil ve ilaç üretimi yapılırken ülkenin toplam sanayi üretiminin üçte birini karşılamaktadır. Elbasan'da çelik fabrikaları, Durres'te mekanik ve elektrik mühendisliği, gemi yapımı ve kimyasal sanayileri faaliyet göstermektedir.

¹⁷⁵ Gülsoy, A.g.e. s.6

¹⁷⁶ Gülsoy, A.g.e. s.7

Shkoder’de bakır tel ve kablolar, Vlore bölgesinde elektrik ampulleri ve kimyasallar üretilirken, Korce bölgesinde ise tekstil ve giyim eşyası üreten tesisler bulunmaktadır.

1.3.3. Hizmetler

Teknolojik açıdan geri kalmış bir ülke olan Arnavutluk, özellikle kaos dönemi sonrasında inşaat sektöründe büyük bir gelişme göstermiştir. Bunun nedenleri kolektif çiftliklerin şahsi mülklere dönüşmeleri, küçük ve orta büyüklükteki birçok işletmenin kurulması, mağazaların açılması, konut sıkıntılarının yaşanması, büyük altyapı projelerinin oluşturulması, turizm sektörünün gelişmesi ve ülkeye kaos döneminden sonra yapılan insani ve askeri fonlardır. Kentlere, kırsal alanlardan yapılan göçler konut yapımına daha çok ağırlık verilmesine neden olmuştur. İnşaat sektörü özellikle İtalyan ve Yunan kaynaklı yatırımcıların desteği ile büyümüş 1999 yılında %15 olan büyüme oranı günümüzde %17’ye yükselmiştir.

Turizm açısından değerlendirdiğimizde, Arnavutluk henüz yeterince bu sektörden yararlanamamaktadır. Karışıklıklar sırasında bozulmadan kalmış sahil şeridi, tarihi yapıları olmasına rağmen güvenlik eksikliklerinin olması ve turizm için gerekli altyapının sağlanamaması ülkeye turist gelmesini engellemektedir. “1996 yılında 226800 düzeyinde olan yabancı ziyaretçi sayısı kesin olmayan rakamlara göre 2000 yılında 900000’e kadar yükselmiştir.”¹⁷⁷ 2008 yılında bu rakamın 1,5 milyon olması beklenmektedir.

1.3.4. Diğer

1990 yılından önce madencilik sektörü ihracatın büyük bir kısmını karşılarken, ülke dünyanın üçüncü büyük krom üreticisi halindeydi. “Ülkenin Dibra ve Mat bölgelerinde krom çıkarma ve işleme, Mirdite ve Puke bölgelerinde bakır, Pogradec bölgesinde demir-nikel, Korce bölgesinde bakır ve nikel-silikat, Tepelene bölgesinde fosforit üretimi gerçekleştirilmektedir.”¹⁷⁸ Berat ve Fier bölgeleri ülkenin petrol üretim merkezleridir. 1999 yılında 323000 ton olarak gerçekleştirilen üretimin, 2016 yılında 2,5 milyon tona yükselmesi beklenmektedir. Ülkede sıkça yaşanan karışıklıklar

¹⁷⁷ Gülsoy, A.g.e. s.9.

¹⁷⁸ Gülsoy, A.g.e. s.7.

nedeniyle tedarik kesintiye uğramakta, eski teknoloji ve makinelerin kullanılması ise sektöre zarar vermektedir.

Mali sektör yetersiz kalmaktadır. Bu da ülkenin kalkınmasında büyük engel oluşturmaktadır. Ülkede birçok işlem nakit para ile gerçekleştirilmektedir. Ülkede yaşanan karışıklık mevduat toplama yollarına güvensizliği arttırmış ve bu mekanizmaların çökmesine yol açmıştır. Bankacılık sektörünün en büyük sorunu verimsizlik ve etkin olmayan kredi kullanımınıdır. Komünizm döneminde bankacılık sektörü tek bir kamu bankası olan Savings Bank'ın ülke genelindeki şube ağıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kamu bankası daha sonra faaliyetlerini Ulusal Ticaret Bankası (National Commercial Bank-NCB), Kırsal Ticaret Bankası (Rural commercial Bank-RCB) ve Savings Bank olan üç ticari banka ile gerçekleştirmeye başlamışlardır. 1996 yılında çıkarılan bir bankacılık kanunu ile Savings Bank ve RCB birleştirilmiştir. 2001 yılında Savings Bank özelleştirilmiş, ayrıca Türk KentBank'da NCB hisselerini satın almıştır. Yine çıkarılan başka bir kanunla Arnavutluk Merkez Bankası'na özerklik getirilmiştir.

1.4. Dış Ticaret

Komünist dönemde yürütülen az miktarda ihracat yaparak temel ithalat kalemlerini karşılamak için gerekli dövizin kazanılması politikası dış ticaretin çok düşük düzeyde gerçekleşmesine neden olmuştur. 1990'lı yıllarda COMECON ülkeleri Arnavutluk ihracatının pazarını oluştururken daha sonra COMECON'un dağıtılması ve ülkede yaşanan karışıklıklar ihracat gelirlerinin daha da azalmasına yol açmıştır. 1992 yılında toplam ihracat gelirleri 70 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı dönemde dışarıdan yapılan insani yardımlar ve ülke üzerindeki ticari engellerin ortadan kalkması, yabancı tüketim mallarına olan talebi arttırmış, buna bağlı olarak ithalat yükselmiş ve 1992 yılı itibariyle 541 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

90'lı yılların ilk yarısında dış ticaret açığı çok yüksek düzeylerde seyretmiştir. Ülkedeki karışıklıkların sona ermesi, Arnavutluk'un Avrupa'da yeni ihracat pazarlarına girmesine olanak sağlamış ve 1996 yılına gelindiğinde toplam ihracat gelirlerinin 244

milyon dolara ulaşmasını sağlamıştır. Buna rağmen ithalat harcamaları daha fazla artarak 922 milyon dolar seviyesine gelmesine neden olmuştur.

Tablo 6: Arnavutluk Dış Ticareti (milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İhracat	255,7	304,5	330,2	447,2	603,3	652,2	792.9	1076
İthalat	1070	1331,6	1485,3	1783,5	2194,9	2477,5	2915.7	3998.6
Hacim	1325,7	1636,1	1815,5	2230,7	2798,2	3129,7	3708.6	5074.6
Denge	-814,3	-1027,1	-1155,1	-1336,3	-1591,6	-1825,3	-2122.8	-2922.6

Kaynak: Ebru Gülsoy, Arnavutluk Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.10.

Tarım ürünlerinde İtalya ve Yunanistan'a yapılan ihracatın artması, tarım ürünlerinde dış ticaret dengesinin ülkenin lehine gelişmesini sağlamıştır. Ülkede yaşanan karışıklıklar madencilikten elde edilen ihracat gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. Mamul mal ihracatında tekstil, ayakkabı gibi emek yoğun ürünler önemli yer tutmaktadır.

Arnavutluk, Doğu Avrupa pazarının ortadan kalkmasından sonra ekonomisini dışa açarak Avrupa Birliği ülkelerine yönelmiştir. İtalya, Yunanistan ve Almanya en çok ihracat yapılan ülkeler olurken, Bulgaristan ve Türkiye ülke ithalatında önemli yer tutmaktadır. ‘‘Ülkenin AB ülkeleri ile ticareti, pek çok üründe AB pazarına gümrüksüz giriş imkanı sağlayan bir ticaret ve işbirliği anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir.’’¹⁷⁹

¹⁷⁹ Gülsoy, s.12

Tablo 7: Arnavutluk İhracatında Başlıca Ürünler (fob-milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004
Tekstil	108,7	113,8	124,4	154,8	199,8
Ayakkabı	69	87,1	95,3	133,5	167,8
Adi metaller	21,5	24,4	30,8	49,6	85,8
Gıda, içecek ve tütün	13,7	14,1	7,3	19,2	27,7
Bitkisel ürünler	12,1	11,4	13,1	15,1	19
Ham deriler ve deri ürünler	8,3	10,9	14,9	11,2	13,3
Mineral ürünler	7,4	5,9	9,1	11,9	24,1
Ağaç ve ağaç ürünleri	7,3	8,7	8,6	8,7	9,5
Çeşitli mamul mallar	7,1	5,1	4,8	8,6	12
Makine ve cihazlar	4,4	7,1	8,4	14,7	21,6

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, Arnavutluk Ülke Raporu, AB ve Uluslararası İşbirliği Şubesi, s.5, DTM, Arnavutluk, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3 ve Ebru Gülsoy, Arnavutluk Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.11'deki verilerden derlenmiştir.

Tablo 8: Arnavutluk İthalatında Başlıca Ürünler (fob-milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004
Makine ve cihazlar	148,9	246,5	241	283,7	383,2
Mineral ürünler	141,7	184,6	192,3	219,8	245,1
Tekstil	128,5	138,6	165,1	204,7	235,5
Gıda, içecek ve tütün	97,6	108,2	130,8	157,7	180
Bitkisel ürünler	90,7	101,2	107,4	119,5	165,5
Adi metaller	83,8	118,2	134,1	177,3	215
Taşıtlar	80,1	70,9	81	120,6	155,2
Kimyasal ürünler	60,4	71,9	86,4	114,6	151,9
İnşaat malzemeleri	41,9	49,6	58	68,5	83,3
Plastik ürünler	31,9	37,4	45,1	57,4	68,8

Kaynak: : İstanbul Ticaret Odası, Arnavutluk Ülke Raporu, AB ve Uluslar arası İşbirliği Şubesi, s.5, DTM, Arnavutluk, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3 ve Ebru Gülsoy, Arnavutluk Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.11'deki verilerden derlenmiştir.

Tablo 9: Arnavutluk İhracatındaki Başlıca Ülkeler (1000 ABD Dolar)

	2003	2004	2005	2006
İtalya	335.453,40	442.044,90	477.119,90	574.568,00
Yunanistan	57.582,10	72.525,70	69.175,20	75.217,00
Kosova	7.749,00	27.808,60	27.034,20	30.148,90
Almanya	15.207,30	18.728,90	21.920,90	25.085,80
Makedonya	3.096,10	7.722,90	10.331,80	12.643,10
Türkiye	4.578,23	15.528,51	16.237,03	12.570,91
Sırbistan-Karadağ	2.933,20	2.401,40	5.491,50	10.824,30
Çin	1.774,50	598,80	3.209,20	9.160,80
İsveç	641	2.935,80	2.958,90	6.724,50
Fransa	2.105,20	3.103,50	4.579,40	5.535,60

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, AB ve Uluslararası İşbirliği Şubesi, Arnavutluk Ülke Raporu, Ağustos 2007, s.4.

Arnavutluk, Dünya Ticaret Örgütüne üye olduktan sonra gümrük vergisi oranlarını %18'den %15'e indirmiştir. Makine, teçhizat hammaddelerine uygulanan %5'lik gümrük vergisi oranı %2'ye indirilirken, atık işleme teknolojilerine uygulanan oran da sıfıra indirilmiştir.

Tablo 10: Arnavutluk İthalatındaki Başlıca Ülkeler (1000 ABD Dolar)

	2003	2004	2005	2006
İtalya	629.194,10	760.696,30	788.522,60	883.456,70
Yunanistan	440.948,70	462.461,30	453.409,80	512.045,30
Türkiye	114.426,14	161.028,26	191.139,64	213.676,72
Almanya	93.928,70	120.570,10	127.332,30	142.011,50
Çin	38.639,50	82.830,70	149.199,50	141.644,70
Rusya	51.552,90	63.735,80	99.480,30	111.910,10
Bulgaristan	48.574,70	50.730,50	80.885,70	99.809,00
Ukrayna	44.479,40	54.180,60	65.031,90	81.601,00
Makedonya	18.068,90	29.393,00	39.485,40	62.775,20
Avusturya	34.492,90	34.531,40	61.172,60	61.236,50

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, AB ve Uluslararası İşbirliği Şubesi, Arnavutluk Ülke Raporu, Ağustos 2007, s.4.

1.5. Türkiye-Arnavutluk Ticari İlişkileri

Arnavutluk'ta demokrasi koşulları gerçekleştirildikten sonra Türkiye ile ilişkilerine önem vermektedir. Bölgesel problemler konusunda ortak kararlar alarak uluslararası kuruluşlarda birlikte hareket etmektedirler. Türkiye ile Arnavutluk arasındaki dış ticaret hacmi incelendiğinde çok düşük bir seyir izlediği görülmektedir. Bu durumun en büyük sebebi çok uzun yıllar baskıcı bir rejime sahip olması ve kapalı bir ekonominin var olmasıdır. Bu yüzden de gelişmiş özel sektörlerle ve yabancı yatırımların güvenini sağlayacak bir sisteme sahip değildir.

Tablo 11: Türkiye-Arnavutluk Ticaretinin Seyri (ABD Dolar)

Yıl	İthalat	İhracat	Denge	Hacim
2000	2.794.715	61.304.536	58.509.821	64.099.251
2001	3.614.985	73.204.959	69.589.974	76.819.944
2002	3.972.887	79.760.797	75.787.910	83.733.684
2003	4.578.233	114.426.136	109.847.903	119.004.369
2004	15.528.509	161.028.260	145.499.751	176.556.769
2005	16.237.028	191.139.640	174.902.612	207.376.668
2006	12.570.912	214.240.669	201.669.757	226.811.581
2007	23.842.468	294.507.635	270.665.167	318.350.103
2008	36.696.785	305.715.726	269.018.941	342.412.511
2009*	2.149.430	106.867.060	104.717.630	109.016.490

Kaynak: TÜİK, KEİ Ülkeleriyle Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı,

[Arnavutluk ve Türkiye arasında ticarete dayalı birkaç anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar hazırlanırken iki tarafın da ekonomileri, dış ticaret rejimleri, AB ve diğer ülkelerle ilişkileri konularında bilgi alış verişi sağlanmıştır. “Tarafların birbirleriyle yaptıkları anlaşmalar ve protokoller şunlardır:”¹⁸⁰](http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TKRY02.RDF&desformat=html&p_kod=2&ENVID=disticaretEnv, (06.07.2009) *2009 yılı bilgisi 5 aylıktır.</p></div><div data-bbox=)

- Ticaret Anlaşması (12.02.1986-Ankara)
- Ekonomik, Ticari, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması (02.08.1988-Tiran)

¹⁸⁰ DTM, **Arnavutluk**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3.

- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (01.06.1992-Tiran)
- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (04.04.1994-Ankara)
- Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı İdari Yardım (12.02.1998-Ankara)
- Kültürel, Eğitim ve Bilimsel Değişim Programı Anlaşması (16.06.1998-Ankara)
- Sosyal Güvenlik Sözleşmesi (15.07.1998-Tiran)
- Türkiye-Arnavutluk Sağlık ve Tıp Alanında İşbirliği (13.10.1999-Ankara)
- Uluslararası Karayolu Taşıma Anlaşması (28.02.2002-Ankara)
- Türkiye-Arnavutluk KEK VII. Dönem Protokolü (23.05.2002-Tiran)
- Türkiye-Arnavutluk KEK VIII. Dönem Protokolü (28.01.2005-Ankara)
- Türkiye-Arnavutluk KEK IX. Dönem Protokolü (15.09.2006-Tiran)

Tablo 12: Ürünler İtibariyle Türkiye-Arnavutluk İhracatı (\$)

Ürün Adı	2007	2008	2009*
Demir ve çelik	38.516.337	29.697.032	18.801.624
Alüminyum ve alüminyum eşya	20.416.058	17.784.252	4.534.312
Makine ve cihazlar	23.572.967	24.375.887	8.342.136
Elektrikli makine ve cihazlar	19.084.562	1.7150.918	9.111.551
Hububat, un, nişasta, süt ürünleri	12.247.512	96.050	62.881
Kakao ve kakao ürünleri	8.202.010	7.412.646	2.484.559
Plastik ve plastik ürünler	10.979.892	13.971.966	5.678.657
Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları	9.764.738	7.286.048	2.262.922
Cam ve cam eşya	7.405.808	7.127.539	1.849.217
Demir veya çelikten eşya	11.291.617	22.045.839	7.379.785
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	7.611.396	11.754.462	2.644.723

Kaynak:TÜİK, Ülke ve Fasillara Göre Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı,

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TYtablo03.RDF&desformat=html&p_kod=1&p_yil=2009&p_ulke1=9&p_ulke2=66&p_ulke3=68&p_ulke4=70&p_ulke5=72&p_ulke6=74&p_ulke7=75&p_ulke8=76&p_ulke9=77&p_ulke10=78&p_ulke11=94&ENVID=disticaretEnv,
(06.07.2009), * 2009 yılı verileri 5 aylıktır

İki ülke arasında yapılan ticarete baktığımızda Türkiye, Arnavutluktan ham deri, kauçuk ve kauçuk ürünleri, yağlı tohumlar, meyveler, dokumaya elverişli suni lifler ve bazı makineler alırken, gıda maddeleri, kimyasal maddeler, dokumacılık mamulleri, plastik mamuller, demir-çelik ve demir-çelik ürünleri ve elektrikli makineler satmaktadır.

Türkiye Arnavutluk'a 35 milyon dolarlık yatırımla bu ülkeye İtalya ve Yunanistan'dan sonra en çok yatırım yapan üçüncü ülkedir. Demir-çelik üretimi alanında Kürüm A.Ş, madencilik alanında Ber-Oner, bankacılık alanında Kentbank yatırım yapmaktadır. Seyaş firması kırsal kesime su sağlayan projelerin müşavirliğini yapmaktadır. Enka Grubu Amerikan ordusunun Arnavut mültecilere yardımını destekleme projesini, Tümaş A.Ş petrol sahalarının fizibilite çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Gintaş firması da Vlore Paşalimanı askeri tesisi ile Tiran'da birçok toplu konut inşaatını üstlenmiştir. Mak-yol firması ülkenin çeşitli bölgelerinde karayollarının inşasını gerçekleştirmiştir. Yine MNG firmamız karayollarının tamir ve bakımını gerçekleştirmektedir. Tepe firması, İşkodra ve Durres devlet hastanelerinin inşaatlarının tamamlamıştır. Aynı firma Tirana-Rinas havaalanı inşaatı için ihaleye girmiş ve nihai anlaşmaya katılacak ilk dört firma arasına girmiştir. Su yapı firması çeşitli kırsal altyapı projelerine müşavirlik hizmeti vermektedir. Everest firması polietilen ambalaj malzemeleri üretimi alanında faaliyet göstermektedir.

Tablo 13: Ürünler İtibariyle Türkiye-Arnavutluk İthalatı (\$)

Ürün Adı	2007	2008	2009*
Demir ve çelik	2.998.777	9325649	253272
Mineral yakıtlar, mineral yağlar	14.672.196	13128627	0
Ham postlar, deriler	2.440.934	1545383	426942
Yağlı tohum ve meyveler	963.423	2830711	708858
Alüminyum ve alüminyum eşya	677.949	737824	43392
Kağıt ve karton	253.833	153730	68433
Plastik ve plastik ürünler	371.916	549756	22404
Kahve, çay ve baharat	728.251	366253	95022
Ayakkabılar, tozluklar vb.	214.727	379764	152328
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	218.137	443672	153597
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	100.457	433096	54182
Gemiler suda yüzen taşıt ve araçlar	0	240000	90000
Elektrikli makine ve cihazlar	44.589	154251	2054
Bakır ve bakırdan eşya	0	103777	0

Kaynak: TÜİK, Ülke ve Fasillara Göre Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, [## 1.6. İkili Ülke İlişkilerde Karşılaşılan Sorunlar](http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TYtablo03.RDF&desformat=html&p_kod=1&p_yil=2008&p_ulke1=9&p_ulke2=66&p_ulke3=68&p_ulke4=70&p_ulke5=72&p_ulke6=74&p_ulke7=75&p_ulke8=76&p_ulke9=77&p_ulke10=78&p_ulke11=98&ENVID=disticaretEnv, (06.07.2009), * 2009 yılı verileri 5 aylıktır</p></div><div data-bbox=)

Her ülkede olduğu gibi Arnavutluk'la da ticarete birçok sorunlar yaşamaktayız. Arnavutluk'un serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşamasına bağlı olarak sık mevzuat değiştirmesi, bürokrasi, kurumlar arasında yetki çatışmalarının yaşanması ve anlaşmazlıkların çözümünde yargı mekanizmasının yavaş yürümesi bunlardan bazılarıdır.

Arnavutluk'a yaptığımız hayvansal ürün ihracatımızda şap hastalığı nedeniyle birçok engellemelerle karşılaşmamıza rağmen Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Arnavutluk'un böyle bir uygulama içerisinde olmadığını açıklamıştır.¹⁸¹

¹⁸¹ Gülsoy, A.g.e. s.21.

İki ülke arasındaki bankacılık ilişkilerinde problemler yaşanmaktadır. Mal bedelleri bankalar aracılığıyla tahsil edilememektedir. Bu durumda da piyasada yapılan satışlardan elde edilen mal bedellerinin tahsil edilmesinde sıkıntılar ortaya çıkmaktadır.

İş adamlarımız vize alırken sıkıntılar yaşamaktadır. Taşımacılık yapan Türk araçları Tır karnesi teminatından dolayı resmi gümrük mührü taşımalarına rağmen, araçlar gümrüklerin dışında bile yetkililerce açılmakta ve aranmaktadır.

Arnavutlukta faaliyet gösteren ithalatçı firmaların, ithal vergilerini daha az ödemek amacıyla Arnavutluk Gümrüğünde düşük değerli fatura sunmasından veya ithal malın eksik beyan edilmesinden dolayı yaşanan problemler çözümlenene kadar nakliyecilerimizin araçlarını ve taşıdıkları yükleri gümrükte bekletmektedirler. Davalar en az 2 ay sürmekte ve bu süre içinde tırlar için gümrük sahası kirası ödenmektedir.

İki ülke arasında imzalanan anlaşmayla Arnavutluk'a elektrik ihraç edilmiş, bunun bedeli Türkiye'ye ödenmemiştir. Arnavutluk bunun iadesinin yine elektrik olarak Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden Türkiye'ye ödemeyi kabul etmiş fakat bu konuda herhangi bir gelişme sağlanamamıştır.¹⁸²

2. AZERBAIJAN

Azerbaycan Cumhuriyeti, 86600 km²'lik yüz ölçümü ile dünyanın en büyük 112., 7.9 milyon nüfus ile de dünyanın en kalabalık 91. ülkesi durumundadır. Başlıca komşuları, Türkiye, İran, Gürcistan, Ermenistan ve Rusya Federasyonu'dur. Tarım ürünleri üretimi bakımından ülke çeşitlilik göstermektedir. Ülkede hayvancılık en önemli geçim kaynağıdır.

Doğal kaynaklar ve yeraltı zenginlikleri bakımından zengin olan Azerbaycan'ın en önemli yeraltı kaynakları, doğalgaz, petrol, bakır, çinko, demir, barit, kurşun, mermer, alüminyum ve arseniktir.

¹⁸² Gülsoy, A.g.e. s.21

Tablo 14: Azerbaycan Sosyal Göstergeler

Nüfus	7900000
Dil	Azerice
Başkent	Bakü
Yüzölçümü	86600 km ²
Başlıca Şehirleri	Gence, Nahçıvan, Sumgayıt, Lenkeran
Doğal Kaynaklar	Petrol, doğalgaz, demir cevheri, bakır, çinko, kurşun, barit, mermer, arsenik, alüminyum

Kaynak: DEİK, Azerbaycan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Kasım 2007, s.1.

Nüfus, genel itibariyle bakıldığında şehir yaşamı büyük önem arz etmektedir. GSMH'ya bakıldığında sanayi ürünleri büyük paya sahiptir. Nüfus yaşanan savaşlardan dolayı sürekli değişim göstermiştir. Nüfusun %90.6'sı Azeri, %2.2'si Dağıstanlı, %1.8'i Rus ve %1.5'i Ermeni'dir.

2.1. Genel Ekonomik Durum

“Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, Ermenistan'la yapılan savaş ve planlı ekonominin sona ermesinden sonra Pazar ekonomisine geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle oldukça istikrarsız bir dönem geçirmişse de 1990'lı yılların sonlarından başlayarak ülke istikrar kazanmaya başlamıştır.”¹⁸³ Bu istikrarın kazanılmasında petrol ve doğalgaz rezervlerinin büyük etkileri olmuştur. Özellikle 2000'li yıllardan sonra milli gelire, petrol gelirlerinin yansınmasıyla yeni bir döneme geçilmiş bulunmaktadır. Bu gelirler ile yapılan yeni projelerle de ülke halkının refahına katkı sağlanmakta ve yaşam standartlarının yükselmesine yardımcı olunmaktadır.

Dağılma sonrası yaşanan sorunlar ve savaşlar ekonomiyi kötü etkilemiş, enflasyon büyük oranlarda artmıştır. Savaştan sonra yapılan ateşkes anlaşmasından sonra enflasyon, düşüş eğilimine girmiştir.

Yabancı yatırımların artması da Azerbaycan ekonomisinin canlandırılmasına büyük etki etmiştir. “Azerbaycan ülkedeki ekonomik sorunların aşılması ve istikrarın sağlanması neticesinde özellikle petrol çıkarma ve işleme sanayi bakımından yabancı

¹⁸³ DEİK, Azerbaycan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Kasım 2007, s.1.

yatırımlar açısından çok cazip bir pazar haline gelmiştir.”¹⁸⁴ Petrol ve ona bağlı ürünlerin üretilmesinde gelişme ve inşaat sektöründe hatırı sayılır bir büyüme gerçekleştirilirken, diğer sanayi dallarında ise yatırım eksikliği bulunmaktadır. Yatırım eksikliği bulunan sanayi dallarında istihdamın az olması, vergi gelirlerinin düşük ve rekabet edilebilirliğin az olması yaşanan başlıca sıkıntılardır.

Tablo 15: Azerbaycan Karşılaştırmalı Ekonomik Göstergeler (2006)

	Azerbaycan	Rusya	Türkiye	İran	Kazakistan
GSYİH (milyar \$)	19,9	984,6	403,5	202,8	77,2
Kişi başına GSYİH (\$)	2326	6918	5433	2895	5016
Enflasyon (ort. %)	8,3	9,7	9,5	12	8,6
Cari denge (milyar \$)	3,7	94,5	-31,7	12,9	-1,8
İhracat (fob-milyar \$)	13	303,9	91,7	63,2	38,8
İthalat (fob-milyar \$)	5,3	164,7	131,8	45,7	24,1
Dış Borç (milyar \$)	2	278,2	206,5	12,3	74

Kaynak: Ayşe Oya Benli, Azerbaycan Cumhuriyeti, Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.3

Tüm bu faktörlerin dışında “IMF ve Dünya Bankası’yla işbirliği çerçevesinde başlatılan yeniden yapılanma ve özelleştirme programıyla canlanmaya başlamış ve ekonomideki küçülme yerini büyümeye bırakmıştır.”¹⁸⁵

Tablo 16: Azerbaycan Projeksiyon Özeti

	2006^a	2007^a	2008^b	2009^b
Reel GSYİH büyüme hızı (%)	34,5	26	17	10,4
Sanayi üretim hızı (%)	36,6	26	20	9
İşsizlik (% ortalama)	1	1	1	1
Enflasyon (ort.)	8,3	16,4	14,1	10,5
İhracat (fob-milyar \$)	13	20,4	28,8	30
İthalat (fob-milyar \$)	5,3	6,1	7	7,8
Döviz Kuru (ort-Manat:\$)	0,89	0,86	0,84	0,82

Kaynak: Ayşe Oya BENLİ, Azerbaycan Cumhuriyeti, Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.3 **a.** Gerçek **b.** EIU öngörüsü

¹⁸⁴ Ayşe Oya Benli, Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s. 2

¹⁸⁵ DEİK, A.g.e. s.5.

Uygulanan sıkı mali politikalar ve para politikaları etkili olmuş ve büyüme oranları yükselmiştir. Yine dengeli bütçeler oluşturularak makroekonomik istikrar yakalanmıştır. “Azerbaycan ekonomisinde son dönemde yaşanan en önemli gelişmeleri ana başlıklar halinde özetlemek gerekirse; ekonomik büyümenin olumlu bir seyir izlemesi, döviz rezervlerinin artışı, özel sektörün hızla gelişmesi, manatın kurunun sürekli artışı, yabancı sermayenin artışı, ortalama ücretlerin artması, dış borçlanmanın düşük olmasıdır.”¹⁸⁶

2.2. Altyapı

Ülkede en çok kullanılan ve en hızlı yol olarak görülen seyahat şekli şehirlerarası otobüslerdir. Azerbaycan iki uluslar arası yol ile Batıya yönelmektedir. Bu yollar Rusya üzerinden Karadeniz yolu ve İran yoludur. “Azerbaycan karayolları ağının toplam uzunluğu 28030 km’dir, ancak bunun %60’lık bir kısmı rehabilitasyona ihtiyaç duymaktadır.”¹⁸⁷ 2957 km demiryolu ağına sahip olan Azerbaycan’ın demiryollarının bakımına da büyük önem vermesi gerekmektedir. Ermenistan ile yaşanan sorunlar nedeniyle Ermenistan ile bağlantılı demiryolları kapatılmıştır. Bunun neticesinde deniz taşımacılığı büyük önem kazanmıştır. İran, Rusya ve Orta Asya ülkeleriyle gerçekleştirilen yük ve yolcu taşımacılığı açısından düşünüldüğünde deniz taşımacılığı kilit bir rol oynamaktadır. Havayolları taşımacılığı bakımından gelişmiş bir altyapısı olan Azerbaycan’da beş adet havaalanı bulunmaktadır. Bu havaalanları Bakü Haydar Aliyev Uluslararası Havaalanı, Gence, Nahçıvan, Yevlah ve Zerdab Havaalanı’dır.

Gelişmemiş bir telekomünikasyon altyapısına sahip olan Azerbaycan, iletişim ve haberleşme için büyük yatırımlar yapmaktadır. Altyapının gelişmemesinin en büyük nedeni mevzuattan kaynaklanan engellemelerin fazlalığıdır. 100 kişiye 13 sabit telefon hattı düşen Azerbaycan’da, şehirlerde sabit hat kullanımı 100 kişide 28.9 hat iken kırsal kesimde kullanım çok çok düşüktür. Sabit hat kullanımına göre mobil hat kullanımı daha yaygınlaşmış olan Azerbaycan’da 3,9 milyon abone mobil hat kullanmaktadır. Türk sermayeli Azercell ve Bakücell ülkedeki mobil iletişim şirketleridir.

¹⁸⁶ Benli, A.g.e. s.4.

¹⁸⁷ DEİK, A.g.e. s.12.

Azerbaycan'da elektrik enerjisinin tamamına yakını termal elektrik istasyonlarında geri kalanı ise hidroelektrik istasyonlarında üretilmektedir. İstasyonların bakımsız olması üretim ve harcama kaybına neden olmaktadır. Ülke ekonomisinin bel kemiğini oluşturan enerji sektörü ülkeyi cazip yatırım merkezi haline getirmektedir. 2006 yılında 32,3 milyon ton petrol üreten Azerbaycan, ürettiği petrolün %70'ini ihraç etmektedir. Azeri petrolü üç boru hattı üzerinden ihraç edilmektedir. Bunlar; Bakü'yü Gürcistan'a bağlayan hat, Bakü'yü Rusya'ya bağlayan hat ve Bakü'yü Türkiye'ye bağlayan hattır.

2.3. Sektörlerin Durumu

2.3.1. Tarım

İstihdamın en çok sağlandığı sektör tarım sektörüdür. Mevcut işgücünün %39'u tarım sektöründe istihdam edilmektedir. "Azerbaycan'da geniş çaplı toprak reformu yapılmış, Sovyet döneminden kalma kolektifler ve devlete ait çiftlikler kaldırılmış, bunların yerine daha küçük ve özel teşebbüs tarafından işletilen çiftlikler kurulmuş olup, bunların tam ortalama büyüklüğü 8.4 hektardır."¹⁸⁸ "Azerbaycan tarım ve hayvancılık sektöründe önemli bir potansiyele sahip olmasına rağmen SSCB döneminden kaynaklanan yapısal nedenlerle kendi kendine yetemez duruma gelmiştir."¹⁸⁹ Bu sebepten dolayı Azerbaycan gıda sektöründe ithalata bağımlı durumdadır. Sovyet döneminde 43 adet fabrika aktif durumda iken günümüzde bu fabrikaların neredeyse tamamına yakını üretim yapmamaktadır.

2.3.2. Sanayi

Mevcut sanayi sektörüne bakıldığında üretim tesislerinin yeni teknolojiye ayak uyduramaması nedeniyle düşük verimliliğe sahip sektördür. Dışa bağımlılığın sona erdirilememesinden dolayı tesislerin çoğu atıl kapasitede çalışmaktadır. Bu verimsizliğin azaltılması için birçok küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi sağlanmaktadır. Azerbaycan ağır sanayisinin başkenti Sumgayıt kentidir. Bu bölge devlet tarafından serbest ekonomi bölgesi ilan edilmiştir ve yabancı sermayenin ihracat

¹⁸⁸ DEİK, A.g.e. s.10.

¹⁸⁹ Benli, A.g.e. s.6.

yapmaları için üretimine izin verilmiştir. Bölge için 25 yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır.

2.3.3. Hizmetler

İnşaat sektörü, yabancı sermayenin petrole yatırımından sonra büyük gelişme kaydetmiştir. Bu gelişmeye rağmen yapılan birçok iş kayıt dışı olarak kalmaktadır. “Azerbaycan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı verilerine göre söz konusu yılda %43.6 büyüyen sektör, 2003 yılında %42.8, 2004 yılında %14.9 ve 2005 yılında %29.5’luk bir büyüme kaydetmiş, 2006 yılında ise sektördeki büyüme %8.5 olarak gerçekleşmiştir.”¹⁹⁰ Ülkedeki Türk firmaları sektörün büyük kısmına hakimdir. “Azerbaycan gündemini meşgul eden petrol boru hatları, konut restorasyonu ve konut inşası, savaştan zarar gören ve Azerbaycan’ın %20’sine karşılık gelen yörelerin yeniden inşası, altyapı restorasyonu, sanayi tesislerinin restorasyonu ve inşası, eğlence ve konaklama tesislerinin inşası gibi projeler Türk firmalarının pazara girmelerine neden olmuştur.”¹⁹¹

Doğal güzellikleri ve kültürel mirası açısından büyük öneme sahip olan Azerbaycan’da, turizm sektörü altyapının yetersiz oluşu ve vize işlemlerinin çok zaman alması nedeniyle zorluklar yaşamaktadır.

2.3.4. Diğer

“Ülkenin otomotiv alanındaki ihtiyacının %70’i Rusya’dan, %10’u Japonya’dan, %7’si ise Güney Kore’den yapılan ithalatla karşılanmakta diğer yandan Gence’deki bir fabrikada Rusya’dan Ulyanovsk ve Kamaz marka otomobillerin Şamaki’deki bir fabrikada ise İran malı otomobillerin montajı yapılmaktadır.”¹⁹²

Madencilik sektörü zengin yeraltı kaynakları sayesinde özellikle yabancı yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Alman ve İngiliz firmalar demir yataklarının yenilenmesi ve mevcut 200-250 milyon ton demir rezervinin kullanılması ile ilgili

¹⁹⁰ DEİK, A.g.e. s.11.

¹⁹¹ Benli, A.g.e. s.7

¹⁹² DEİK, A.g.e. s.11.

önemli çalışmalar ve yatırımlar yapmaktadırlar. Azerbaycan'ın demir dışındaki diğer yeraltı madenleri alüminyum, bakır, çinko, molibden, mermer ve boksit mineralleridir.

Bankacılık ve finans sektöründe en büyük söz Azerbaycan Merkez Bankası'ndadır. Para politikaları ve finans sektörünün denetlenmesinden sorumlu Milli Banka çıkarılan özel bir kanunla faaliyetlerini sürdürmektedir. Azerbaycan'da 43 adet faal banka hizmet vermektedir. Birçok bankanın mali durumunun riskli olması devleti bazı önlemler almaya yöneltmiştir. En büyük bankaları Capital Bank ve International Bank of Azerbaijan'dır. Geçmişte yaşanan olumsuz olaylar neticesinde halkın bankalara olan güveninin azalmasına neden olmuştur. Son yıllarda ise halk bankalara büyük güven duymakta ve tasarruflarını nakit yerine bankada tutmayı tercih etmektedir.

2.4. Dış Ticaret

Azerbaycan'ın, SSCB dönemindeyken sübvansiyonla elde ettiği ürünleri, bağımsızlığını ilan ettikten sonra piyasa fiyatlarıyla ithal etmesi ülkenin çok ciddi ticaret açıkları vermesine neden olmuştur. Açık verilmesinin bir diğer nedeni ise Ermenistan ile yapılan savaş olmuştur.

“1994 yılında ateşkesin ilan edilmesi ile birlikte iş istikrarına yönelik çalışmaların hızlandırılması, petrol anlaşmalarının imzalanması, pazar ekonomisine yönelik hukuki altyapının oluşturulması ve dış ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki uygulamalar Azerbaycan dış ticaretinde engellerin kalkacağı ve artış meydana geleceği anlamına gelmektedir.”¹⁹³ Son dönemlerde büyük yatırımların yapılması, petrol ihracatından kaynaklanan gelirlerin ve üretimin artması ile 2004 yılında ülke ticaret fazlası vermeye başlamıştır.

Genellikle petrol ve petrol ürünlerini ihraç eden Azerbaycan kimyasal ve gıda ürünlerinin de önemli ihracatçısıdır. Buna karşı teknoloji geri olduğundan makine ve teçhizat, elektronik eşya ve lüks tüketim mallarının ithalatçısı durumundadır.

¹⁹³ Benli, A.g.e. s.14.

Tablo 17: Azerbaycan Dış Ticareti (milyon dolar)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İhracat	2305	2625	3743	7649	13015	19525
İthalat	1823	2723	3582	4350	5269	6060
Hacim	4128	5348	7325	11999	18284	25585
Denge	482	-49	161	3299	7746	13465

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, Azerbaycan Ülke Raporu, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, 8 Ocak 2008, s.4.

Tablo 18: Azerbaycan Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (2006)

İhracat	%	İthalat	%
Petrol ve petrol ürünleri	84.6	Makine ve ekipman	29.4
Gıda ürünleri	5.1	Ulaşım ekipmanları	16.7
Kimyasal ürünler ve petrokimya	3	Petrol ve petrol ürünleri	11.6
Metaller	2.3	Metaller	11.6
Ulaşım ekipmanları	1.3	Gıda ürünleri	10.6

Kaynak: DEİK, Azerbaycan Ülke Bülteni, Kasım 2007, s.13

Azerbaycan'ın ihracatında petrol ürünlerinin ağırlığı ticaret yapılan ülkeleri de etkilemiştir. Birçok BDT ülkesi ihracatının çoğunu diğer BDT ülkelerine yaparken, Azerbaycan'ın 2005 yılı itibariyle ihracatının %79.2'si diğer ülkelerle gerçekleşmiştir.

Tablo 19: Azerbaycan Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2006)

İhracat	%	İthalat	%
İtalya	48	Rusya	15
Türkiye	12	İngiltere	11
Fransa	8	Almanya	7
Rusya	5	Fransa	6
İsrail	5	Türkiye	5

Kaynak: DTM, Azerbaycan, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3

2.5. Türkiye-Azerbaycan Ticari İlişkileri

“Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ticari ve ekonomik ilişkileri diğer bölge ülkelerine kıyasla oldukça yüksek seviyelerde olmasına rağmen, mevcut durum ortak bağlara sahip, ortak bir kültürel mirası paylaşan ve aynı dili konuşan iki ülkenin sahip

olduğu potansiyeli yansıtmaktan uzaktır.”¹⁹⁴ İki ülke arasındaki en önemli konu Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattıdır.

“Türkiye’nin Azerbaycan’a ihracatı; ihraç ürünlerinin bu ülkede tanınmaya başlaması, Azerbaycan’ın en önemli ticaret partnerlerinden biri olan İran’ın ihraç ürünlerinin Türk ihraç ürünlerine kıyasla düşük kalitede olması, Azerbaycan-Rusya Federasyonu arasındaki Kuzey Kafkas Demiryolu’nun kapalı olması, Türk şirketlerinin Azerbaycan piyasasında şube açmak suretiyle Türkiye’den ithalat yapması ve bu malları iç piyasada pazarlaması gibi nedenlerle 1993 yılından bu yana yükselme eğilimi göstermektedir.”¹⁹⁵

Tablo 20: Türkiye-Azerbaycan Ticaretinin Seyri (ABD doları)

Yıl	İthalat	İhracat	Denge	Hacim
2000	95.615.009	230.375.207	134.760.198	325.990.216
2001	78.075.381	225.214.059	147.138.678	303.298.440
2002	64.625.463	231.431.390	166.805.927	296.056.853
2003	122.607.277	315.488.303	192.881.026	438.095.580
2004	135.537.462	403.942.323	268.404.861	539.479.785
2005	272.256.267	528.075.637	255.819.370	800.331.904
2006	340.480.519	695.287.162	354.806.643	1.035.767.681
2007	329.647.316	1.047.668.215	718.020.899	1.377.315.531
2008	928.420.664	1.667.468.937	739.048.273	2.595.889.601
2009*	303.499.801	508.873.798	205.373.997	812.373.599

Kaynak: TÜİK, KEİ Ülkeleriyle Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı,

[http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TKRY02.RDF&desformat=html&p_kod=2&ENVID=disticaretEnv,\(06.07.2009\)](http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TKRY02.RDF&desformat=html&p_kod=2&ENVID=disticaretEnv,(06.07.2009)) *2009 yılı bilgisi 5 aylıktır.

İki ülke arasında imzalanan anlaşma şunlardır¹⁹⁶:

- Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (01.11.1992-Ankara)
- Kara Ulaştırması Anlaşması (01.11.1992-Ankara)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (09.02.1994)

¹⁹⁴ DEİK, A.g.e. s.15.

¹⁹⁵ Benli, A.g.e. s.17

¹⁹⁶ DTM, **Azerbaycan**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.4.

- Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (09.02.1994-Ankara)
- Uzun Vadeli Ekonomik İşbirliği Anlaşması (13.04.2004-Ankara)
- Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı Protokolleri

Tablo 21: Ürünler İtibariyle Türkiye-Azerbaycan İhracatı (\$)

Ürün Adı	2008	2009
Kazanlar; makine ve cihazlar, aletler	215.799.143	61.414.293
Plastik ve plastikten mamul eşya	143.153.190	44.195.863
Elektrikli makine ve cihazlar, parçaları	148.713.604	42.556.287
Demir ve çelikten eşya	155.225.425	43.615.710
Motorlu kara taşıtları	142.557.556	21.668.137
Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları	83.546.476	30.391.050
Kağıt ve karton	49.001.781	19.912.066
Boya, macun ve sakızlar	29.163.659	11.052.444
Seramik mamuller	37.264.509	11.029.080
Mineral yakıtlar, yağlar, müstahsalları	15.112.315	5.619.282
Ağaç ve ağaçtan mamul eşya	38.703.707	13.853.744
Tuz, kükürt, alçı ve çimento	83.193.637	13.354.198
Halılar ve diğer dokuma eşyaları	27.196.212	9.130.608
Alüminyum ve alüminyum eşyalar	38.569.964	15.129.203
Demir ve çelik	48.502.451	10.235.014
Sabunlar, yıkama-yağlama maddeleri	40.114.725	17.690.615
Muhtelif kimyasal maddeler	18192151	7.312.833
Adi metallere çeşitli eşya	20.241.207	5.874.598
Optik, fotoğraf, tıbbi, ölçü aletleri	16.567.543	8.174.859

Kaynak: TÜİK, Ülke ve Fasillara Göre Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TYtablo03.RDF&desformat=html&p_kod=1&p_yil=2009&p_ulke1=9&p_ulke2=66&p_ulke3=68&p_ulke4=70&p_ulke5=72&p_ulke6=74&p_ulke7=75&p_ulke8=76&p_ulke9=77&p_ulke10=78&p_ulke11=94&ENVID=disticaretEnv,
(06.07.2009), *2009 yılı verileri 5 aylıktır

İki ülke arasında yapılan ticarete bakıldığında Türkiye, Azerbaycan'dan mineral yakıtlar, bakır, bakırdan eşyalar, plastik, plastik mamuller ve pamuk alırken kağıt, boya plastik ürünler, makineler, motorlu kara taşıtları, demir ve çelik eşyalar, reklam ve aydınlatma lambaları, mineral yağlar ve mobilyalar satmaktadır.

Türk firmaların Azerbaycan'a yaptığı doğrudan yatırımlar 3 milyar doları bulurken, müteahhitlik firmalarının yatırımları 2.5 milyar dolara ulaşmıştır. Petrol arama, geliştirme ve üretim alanında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, gıda, otomotiv ve bankacılık sektöründe Koç Holding, kola üretimi ile Anadolu Grubu, paketleme, inşaat, çay ve kağıt ürünlerinin üretiminde Azersun Holding, iletişim sektöründe Turkcell ve Karel, beyaz eşya üretiminde Star Şirketler Grubu, yine inşaat sektöründe Ata Holding, tuğla üretiminde Kerpiçsan, dericilik sektöründe Elif Ltd., boya ve boya ürünlerinin üretiminde Bilfa, gıda üretiminde Güllüoğlu, Fatoğlu, Elvan Çikolata ve Sürkit, çay üretim alanlarında ise Beta'nın yatırımları dikkat çekmektedir.

Tablo 22: Ürünler İtibariyle Türkiye-Azerbaycan İthalatı (\$)

Ürün Adı	2008	2009*
Mineral yakıtlar, yağlar, müstahsalları	805029965	287948381
Plastik ve plastikten mamul eşya	53474252	1638682
Bakır ve bakırdan eşya	22603897	0
Pamuk	1058373	32607
Ham postlar, deriler ve köseleler	8318938	1122250
Alüminyum ve alüminyum eşya	20297201	9454491
Organik kimyasal müstahsallar	8906184	1793781
Demir ve çelik	2975378	0
Demir veya çelikten eşya	199179	44591
Kazanlar; makine ve cihazlar, aletler	407177	270537
Hayvansal müstahsallar	0	0
Gıda sanayi, hazır hayvan gıdaları	483.828	146.367
Muhtelif kimyasal maddeler	144.583	0
Halılar ve dokuma eşyaları	199.469	15.865

Kaynak: TÜİK, Ülke ve Fasillara Göre Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TYtablo03.RDF&desformat=html&p_kod=1&p_yil=2008&p_ulke1=9&p_ulke2=66&p_ulke3=68&p_ulke4=70&p_ulke5=72&p_ulke6=74&p_ulke7=75&p_ulke8=76&p_ulke9=77&p_ulke10=78&p_ulke11=98&ENVID=disticaretEnv,
(06.07.2009), *2009 yılı verileri 5 aylıktır.

2.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar

Azerbaycan'da büyük yatırım yapan Türk firma sahiplerine sadece bir yıllık vize verilmesi iki ülke arasındaki en önemli sorundur. Ayrıca sadece yatırım için

getirilen araç, makine ve cihazlar için gümrük vergisi muafiyet uygulanması, hammadde ve yarı mamul mallara aynı muafiyetin uygulanmaması bir diğer sorundur. Bu muafiyette uygulanırsa yeni yatırımlar teşvik edilecektir.

“Toptan ve perakende satışlarda fazladan ödenen KDV’nin tahsil mekanizmasının yeterli etkinlikte kullanılmaması söz konusudur.”¹⁹⁷ Fazla ödenen KDV ithalatta ödenen KDV ile mahsuplaştırılması bunun için bir çözüm olabilecektir.

Sektörde haksız rekabet yaratan sadeleştirilmiş vergi sistemi ile perakende sektöründe faturasız satış teşvik edilmektedir. Türk kurumsal firmaların Azerbaycan’da büyüememe nedenlerinin başında bu sistem anlayışı gelmektedir. Devlette devamlılık ilkesine uyulmaması nedeniyle ekonomik konularda yapılan anlaşmalara ilişkin ödemelerde sorunlar yaşanmaktadır.

Azerbaycan mahkemelerince verilen kararların uygulanmasında engeller yaşanması, iki ülke işadamlarının sorunlarını çözecek bir uzlaşma kurumunun olmaması ticareti büyük oranda etkilemektedir.

Alınan yüksek yol vergileri, İran’ın ise tonaj sınırlaması meydana getirmesi ve yolda meydana gelen gecikmeler ticaret yapan firmalara ilave maliyetler getirmektedir.

İnşaat sektöründe projelerin temininde güçlükler yaşanması, yapıların inşasında çimento ve demir tedarikinde engeller yaşanması ve iç üretimin yetersizliğinden kaynaklanan pazar sorunları, inşaatların durdurulması sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Gümrüklerin yetersiz depolarının olması, Türk yapımı malların sınırlarda bekletilmesi ve yükün iç gümrüğe gitmesini sağlayan işlemlerin hızlı yapılamaması gümrüklerde büyük engeller yaşatmaktadır. Ayrıca yurtdışına para transfer edilmesi sırasında zorluklar yaşanmaktadır

Azerbaycan bankalarının işletmelere teşvik için verdikleri kredi ve teminat konusunda gerekli kanuni düzenlemelerin yapılamaması üretimin artmasını engel olmaktadır.

¹⁹⁷ DEİK, A.g.e. s.20.

Dış ticaret bakımından büyük önem arz eden konularda yasal boşlukların olması iki ülke arasında ticari ilişkilerde çıkan sorunların çözümünü daha da zor hale getirmektedir.

3. BULGARİSTAN

Bulgaristan, 111.101 km²'lik yüzölçümü ve 7.8 milyon nüfusu ile Türkiye, Yunanistan, Romanya, Makedonya ve Sırbistan'ın sınır komşularıdır. En önemli geçim kaynağı tarım olan Bulgaristan'ın %38'i ekilebilir tarım arazisi, %35'i orman arazisi niteliğindedir.

Tablo 23: Bulgaristan Sosyal Göstergeler

Nüfus	7.8 milyon
Dil	Bulgarca
Başkent	Sofya
Yüzölçümü	111.101 km ²
Başlıca Şehirleri	Burgaz, Filibe, Varna, Haskova, Pazardık, Rusçuk
Doğal Kaynaklar	Boksit, bakır, çinko, kurşun, kömür, kereste

Kaynak: DEİK, Bulgaristan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2007, s.1.

Doğal kaynakları ve yeraltı zenginlikleri pek fazla olmayan Bulgaristan'ın en önemli doğal kaynakları boksit, bakır, çinko, kurşun, kömür ve kerestedir. Bunlara rağmen önemli bakır ve altın madenlerine sahiptir.

Nüfus yapısı genellikle göç, doğum oranlarının düşmesi ve ölüm oranlarının yükselmesine bağlıdır. Ülkedeki nüfusun büyük bölümü şehirlerde yaşamaktadır. Fakat bu şehirler büyük şehirler değildir. Nüfusun yarısına yakın bir kısmı nüfusu 300.000'den fazla olan şehirlerde yaşamaktadır. Ülke nüfusunun %83.6'sı Bulgar, %9.5'i Türk ve %6.9'u diğer etnik kökene mensup vatandaşlardan oluşmaktadır.

3.1. Genel Ekonomik Durum

“Eski bir Doğu Bloğu ülkesi olan Bulgaristan, AB üyeliğine hazırlanma aşamasında ekonomisini Pazar ekonomisi prensipleri çerçevesinde AB standartlarına getirmeye çalışmıştır ve 10 yıl önce ağır bir mali kriz yaşamış olan ülke, daha sonra

ekonomik reformlara ağırlık vermiş ve bu sayede makroekonomik istikrar ve yüksek büyüme oranlarına kavuşmuştur.”¹⁹⁸

Yaşanan kriz sonrası Leva Alman Markı’na sabitlenmiş ve IMF ile anlaşmalar yapılarak ülke istikrarı kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Euro’yu para birimi olarak kabul etmek isteyen Bulgaristan bunun için birçok mali reforma yönelmiştir.

“2006 yılında Bulgaristan’ın GSYİH artış hızı %6.1 olarak saptanmıştır ve 2007 yılının ilk üç aylık dönemi itibari ile GSYİH artış hızı yıllık %6.2’dir.”¹⁹⁹

Tablo 24: Bulgaristan’ın Temel Makroekonomik Göstergeleri

	2002	2003	2004	2005	2006
GSYİH(milyar Leva)	32402	34628	38823	42797	49091
GSYİH Artış Hızı(%)	4.5	5.0	6.6	6.2	6.1
Enflasyon(ort.)	5.8	2.3	6.1	5.0	7.3
İhracat(milyon €)	6062.9	6668.2	7984.9	9466.3	11982.6
İthalat(milyon €)	7940.9	9093.8	10938.4	13876.1	17372.7

Kaynak: DEİK, Bulgaristan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2007, s.4

Bulgaristan AB üyesi olmadan önce AB tarafından verilen fonlar ülke ekonomisinin gelişmesine, siyasi alanda ise ülkenin AB ülkeleriyle uyum sağlaması için çeşitli politikaların yürütülmesine büyük katkı sağlamıştır. AB tarafından sağlanan ISPA, PHARE, SAPARD fonlarının yanı sıra Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ve Uluslararası Finans Kurumu ülkeye katkı sağlayan birçok finansman ülkenin yapısını kuvvetlendirmiştir.

¹⁹⁸ DEİK, **Bulgaristan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2007, s.3.

¹⁹⁹ Ayşe Oya Benli, **Bulgaristan Ülke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s. 4

Tablo 25: Bulgaristan Projeksiyon Özeti

	2006 ^a	2007 ^a	2008 ^b	2009 ^b
Reel GSYİH büyüme hızı (%)	34,5	26	17	10,4
Sanayi üretim hızı (%)	36,6	26	20	9
İşsizlik (% , ortalama)	1	1	1	1
Enflasyon (ort.)	8,3	16,4	14,1	10,5
İhracat (fob-milyar \$)	13	20,4	28,8	30
İthalat (fob-milyar \$)	5,3	6,1	7	7,8
Döviz Kuru (ort-Manat:\$)	0,89	0,86	0,84	0,82

Kaynak: Ayşe Oya BENLİ, Bulgaristan, Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.4.

“2007 yılı ikinci çeyreğinde inşaat inşaat ve yatırım faaliyetlerinin devam etmesi bu yıl içerisinde %6,2 oranında büyüme gerçekleşeceği tahminlerini doğurmaktadır. Fakat inşaat faaliyetlerinin azalması, kamu sektöründe ücret artışlarının durgunlaşması sonucunda iç talep artışının kısıtlanmasına bağlı olarak 2008-2009 döneminde reel GSYİH büyüme hızının kesilebileceği düşünülmektedir.”²⁰⁰

3.2. Altyapı

Ülke 37300 km. karayoluna sahiptir. Bulgaristan’da ulaşım, bakımsızlık ve harcamaların kısıtlı seviyede yapılması nedeniyle çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Fakat AB fonları ve ülkede yoğunlaşan yatırımlar sebebiyle ulaşımında önemli düzelmeler gözlenmiştir. 2007–2015 yıllarını kapsayan altyapı programı sayesinde ulaşımına 6 milyar Euro yatırılacaktır. 2015 döneminde 715 km’lik otoyol inşaatı öngören bir strateji uygulamaya konulmuştur. Hükümet Trakya ve Maritsa otoyol inşaatların 2008 yılında bitirmiştir.

Bulgaristan Sofya, Burgaz ve Varna Havaalanları olmak üzere toplam 3 adet havaalanına sahiptir. Avrupa Yatırım Bankası bu havaalanlarının modernizasyonu için büyük finans desteği sağlamıştır. Yine Kuveyt Kalkınma Bankası ilave olarak destek sağlamıştır.

²⁰⁰ Benli, A.g.e. s.4.

“2005 yılı itibari ile demiryolları, 4 154km’si ana hat (%69,3 elektrikli) olmak üzere 6.025 km’lik ağı kapsamaktadır ve yük taşımacılığında demiryolu taşımacılığı hala ülkede en fazla rağbet gören taşıma biçimidir.”²⁰¹

Bulgaristan Ruse, Lom, Vidin, Varna ve Burgaz olmak üzere beş önemli limana sahiptir. Japonya Burgaz Limanı’nın yenilenmesini üstlenmiş ve bunun için çok önemli finansman sağlamıştır. “Devlete ait deniz ve nehir taşımacılık işletmelerinin özelleştirilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir.”²⁰²

Balkan ülkeleri arasında telefon hattı yoğunluğu en fazla ülke olan Bulgaristan’ın buna rağmen telekomünikasyon altyapısı zayıftır. “Mobil telefon kullanımı son yıllarda iyice yükselmiştir ve abone sayısı 2000 yılı sonunda 0,7 milyon 2004 yılı sonunda 4,73 milyon iken, 2005 yılı sonunda 6,24 milyona ulaşmıştır.”²⁰³ Kullanım oranı 2005 sonu itibari ile %80’dir ve kullanım oranının 2006 yılı Ekim ayı itibari ile %91’e yükseldiği rapor edilmiştir.

İnternet kullanımı Avrupa standartlarının üstündedir. “2005 yılı Ekim ayı itibari ile 18 yaş üstü nüfusun oranı %27,9 iken bu oran 15 yaş üstü nüfus için 2006 ilk yarısı itibari ile %205’tir ve internet kullanım oranı ADSL kullanımına geçişle birlikte artmıştır.”²⁰⁴

3.3. Sektörlerin Durumu

Hizmet sektörü 2006 yılı verilerine göre gayri safi katma değer içinde %60’lık payı ile ilk sırada yer almaktadır. Hizmet sektörünü %31,7 ile sanayi, %8.5 ile tarım ve ormancılık sektörü takip etmektedir.

3.3.1. Tarım

Komünizmin çöküşünün ardından ülkedeki hayvancılık sektörü gerilemiş fiyatların artması ve talep düşüşü nedeniyle çökmüştür. AB üyeliği sonucunda büyük tarım yardımı gören Bulgaristan’ın en önemli tarım ürünleri buğday, arpa, mısır, tütün,

²⁰¹ Benli, A.g.e. s.12.

²⁰² DEİK, A.g.e. s.10.

²⁰³ Benli, A.g.e. s.13.

²⁰⁴ Benli, A.g.e. s.13

şeker kamışı ve ayçiçeğidir, domates, salatalık ve biber ise önemli tarımsal ihrac ürünlerinin başında gelir. Fakat 1989’ yılında ülkedeki ekili dikili alanların ihmal edilmesi ürünlerde önemli bir düşüş meydana getirmiştir.

“Bulgar şarapları, uluslararası pazarlarda kendilerine önemli bir yer edinmiş durumdadır ve Bulgaristan dünyanın en büyük altıncı şarap üreticisidir.”²⁰⁵ Süt ve süt üretimi ise 2006 yılındaki ihracattaki artıştan payını almış fakat ab standartlarına uyum konusunda zorluk çekmektedir. Tarım sektörü özel sektörün kontrolü altındadır. 2004 yılında sektörün %98.4 oranındaki üretimini özel çiftlikler gerçekleştirmiştir.

3.3.2. Sanayi

Ülkenin sanayisi sosyalist dönemin bitişi ile geniş bir ivme kazansa da Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi COMECON’un dağılması ve ülkenin rekabet ortamına girmesiyle zarar görmüş ve üretimde kayıplar vermeye başlanmıştır. Özelleştirmenin gecikmesi sektörün çekiciliğini azaltmıştır 2000 yılından itibaren imalat sanayi üretimi artmaya başlamış 2003 ve 2004 yıllarında üretim ve satışlarda ciddi artış yaşanmıştır. Sektördeki üretim artışı 2006 Ocak-Kasım dönemi itibari ile %7,4’tür.

Tütün işlemenin de bünyesinde barındığı gıda sektörü Sovyet pazarının dağılmasından sonra üretim kayıplarına uğramıştır. Henüz batı için gerekli kalite ve sağlık kontrollerinin tam olmamasına rağmen sektörde birkaç yabancı yatırımcı bulunmakta fakat bu yatırımcılar iç pazara yönelik faaliyetlerde bulunmaktadırlar.

“Bulgaristan’ın giyim sanayi, ülkedeki ucuz işgücünün belirli bir kalite standardı ile üretim yapabilmesi nedeni ile yabancı yatırımlara ve fason üretim yaptırma amacındaki firmalara cazip gelmektedir.”²⁰⁶ Çin’e uygulanan ticari engellerin AB tarafından ortadan kaldırılması Bulgaristan ihracatını önemli derecede etkilemiş ve büyük düşüş yaşanmıştır.

²⁰⁵ DEİK, A.g.e. s.6.

²⁰⁶ Benli, A.g.e. s.7.

Ülkedeki kimya sanayi en fazla gelişen sektörlerden biri haline gelmiştir. Özellikle doğal gaz kaynakları çeşitli yabancı sermayeler tarafından alınmış ve işlenmeye başlanmıştır. Metal üretimi ise ülkenin önemli sektörlerinin başında gelmektedir. Özelleştirmelerin gecikmesiyle büyük zarara giren metal üretimi 1999 yılında özelleştirilmiştir. Bu sayede gelen yabancı para sektöre önemli katkı sağlamıştır.

3.3.3. Hizmet

Doğal kaynakları ve tarihi mirasıyla Bulgaristan önemli bir turizm potansiyeline ev sahipliği yapmaktadır. Karadeniz kıyıları ve kayak ülkenin turizm gelişimi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Ülkeye gelen turistler genellikle Rus, Alman ve İngilizler oluşturmaktadır. Ülkedeki turistik tesislerin yapılanması devam ederken yabancı tur operatörlerine %7'lik KDV uygulanması da önemli bir soruna sebep olmamıştır.

Komünizm sonrası kötü şekilde etkilenen en önemli sektör inşaat sektörü olmuştur. Sektördeki azalma eğilimi 1989'dan başlayarak 1991 yılında 1989 yılı seviyesinin 1/3'ne 1996 yılında bu seviyenin 1/4'ünden az bir orana düşmüş 1997 yılında yaşanan ekonomik krizle %4,4 oranında gerilemiştir. Özelleştirmelerle birlikte sektör hareketlenmiş 2005 yılının ilk dokuz aylık dönemi itibari ile sektörün brüt üretimi önceki yıla göre %12 oranında artış göstermiştir Resmi istatistiklere göre özel sektör 2005 yılında inşaat işlerindeki payını %96,2'ye çıkarmıştır.

1990 yılındaki sanayi sektöründeki gerilemenin en önemli nedeni yatırımlardaki azalmadır. Sektör, özelleştirmelerin de itici kuvvetiyle konut, sınai ve ticari inşaat faaliyetlerinin tamamını güçlü bir şekilde büyültmüş, ülke ekonomisine önemli katkıda bulunur hale gelmiştir.

3.3.4. Diğer

1996 yılına kadar çok zayıf durumda olan Bulgaristan bankacılık sistemi, Bulgar merkez bankası tarafından bankacılık sisteminin kuvvetlendirmeye yönelik çalışmalarıyla 1997 yılında geniş önlemler almıştır.

Krizden sonra State Saving Banks dışında ayakta kalan tüm bankalar özelleştirilmiştir. Daha sonra 2003 yılında bu bankanın da özelleştirilmesiyle birlikte tamamen ticari bir banka haline gelmiştir. Bankaların özelleştirilmesinde özel sektörün payı büyüktür. Sektörün gelişiminde yabancı yatırımcılar da büyük rol oynamış, sektörün dinamik yapısının şekillenmesinde pay sahibi olmuşlardır. Bulgaristan seviyesinde bir ülke için banka sayısı oldukça fazla olmakla beraber, sektörü kuvvetlendirme çalışmaları büyük bir titizlikle sürmektedir. Özelleştirme süreci sektörde tamamlanmış olup, ülkeye özelleştirme süreci dışında gelerek yatırım yapan yabancı bankalar da mevcuttur.

Alınan önlemler ve Merkez Bankası'nın sisteminin gelişmesinden sonra bankacılık ve finans sektörü önceki zamanlara göre daha güçlü bir konuma ulaşmıştır. Bankalar uygulanan güvenilir politikalar sonucunda, daha likit hale gelmiştir. Ancak tüketiciler tarafından kredi dağıtımında fazla ihtiyatlı davranmakla eleştirilmektedir. Para kurulu uygulamasının başlanmasından sonra, bankaların dağıttığı kredi miktarının düzenli olarak artış göstermesine rağmen, dağıtılan krediler genellikle tüketici kredisi özelliğindedir. Firmalara yönelik, uzun vadeli krediler çok masraflı olup, Bu tür kredilerin geri dönüşü zorlaştırılmıştır. Sigortacılık sektörü hızlı bir büyüme içinde görünse de hala yeterli büyüklüğe erişememiştir. 1997 yılında batı bir sigorta yasasının kabul edilmesi ile o güne kadar yabancı sermayeye kapalı olan sektör, dış piyasalara açılmıştır.

Otomotiv sektörü belirli üretim hataları nedeniyle gerekli kara taşıtlarını ihtiyaç doğrultusunda yürütememektedir. Bunun için gerekli ihtiyaçlar ithalat ile karşılanmaktadır. Ülkede genellikle ikinci el piyasası büyük ilgi görmektedir.

3.4. Dış Ticaret

Dünya Ticaret Örgütü'ne Bulgaristan 1996 yılında üye olmuştur. DTÖ'ye üyelik Bulgaristan pazarının liberalleşmesi üzerinde önemli katkı sağlamıştır. 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren gerçekleşen AB üyeliği ile Bulgaristan'ın AB ülkeleri ile ticari ilişkileri AB Gümrük Birliği temelinde yürütülmeye başlanmıştır.

“Bulgaristan’ın Türkiye’nin yanı sıra, Makedonya, Arnavutluk, Sırbistan-Karadağ İsrail, Bosna-Hersek ve EFTA ülkeleri (İsviçre, Norveç, İzlanda ve Lihtenştayn) ile serbest ticaret anlaşmaları bulunmaktadır.”²⁰⁷

“Türkiye ve Bulgaristan arasında 11 Temmuz 1998 tarihinde imzalanan ve 1 Ocak 1999 tarihinde yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması, Bulgaristan’ın 1 Ocak 2007 tarihinde AB üyesi olması nedeni ile kaldırılmıştır.”²⁰⁸ Türkiye-Bulgaristan ticari faaliyetleri 1 Ocak 1996 tarihli Türkiye-AB Gümrük Birliği Anlaşması çerçevesinde sürdürülmeye başlanmıştır. Bu sayede millileştirilmiş her türlü sanayi ürününün iki ülke arasında ticareti gümrük vergisi gibi diğer kesintilerden muaf olarak yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda ürünlerin serbest dolaşımında olduğunu belirten EUR-1 belgesi yerini ATR belgesine bırakmıştır. Ayrıca AB üyesi olmayan üçüncü ülkelere karşı Türkiye ve Bulgaristan, Gümrük Birliği Anlaşması çerçevesinde ortak bir gümrük tarifesi uygulamaktadır.

1 Ocak 1999’da Bulgaristan ve CEFTA ülkeleri arasında imzalanan Anlaşma’nın ticaret bölümü gereğince Hırvatistan ve Bulgaristan arasındaki ticaret 1 Ocak 2002 tarihi itibari ile tamamen serbest duruma geçmiştir.

Tablo 26: Bulgaristan Dış Ticareti (milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İhracat	4825	5113	5354	7081	9931	11776	15064	18441
İthalat	6000	6693	7013	9657	13619	17267	21874	30163
Denge	-1175	-1580	-1659	-2576	-3688	-5491	-6810	-11722
Hacim	10825	11806	12367	16738	23550	29043	36938	48604

Kaynak: Ayşe Oya BENLİ, Bulgaristan Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.20.

Bulgar ekonomisi giderek artan bir hale gelerek enerji gereksiniminin karşılanmasında dışa bağımlı olması sebebiyle ithalatta bağımlı bir yapı sergilemektedir. İthalatın GSYİH’ya oranı 2005 yılı itibari ile %64 iken, bu oran ihracat

²⁰⁷ Benli, A.g.e. s.20.

²⁰⁸ Benli, A.g.e. s.20.

için %44 olmuştur. Son yıllarda dış ticaret açığı artış göstermektedir. 2006 yılı itibari ile dış ticaret açığı 6,8 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo 27: Bulgaristan Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (2007)

İhracat	Milyon (\$)	İthalat	Milyon (\$)
Diğer metaller (demir ve çelik)	2417	Ham petrol ve doğalgaz	4873
Giyim ve Ayakkabı	2238	Makine ve ekipman	3118
Demir ve çelik	1624	Tekstil	2062
Kimyasal, plastik ve kauçuk	1090	Kimyasallar, plastik ve kauçuk	1999
Toplam	18441	Toplam	30163

Kaynak: DTM, Bulgaristan, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3

“Dış ticaretin yönü COMECON ülkeleri ve Rusya’dan OECD ve AB ülkelerine kaymıştır ve 2005 yılı itibari ile 25 üyeli AB’nin ihracatta %53,3 ithalatta %46,6 oranında katkısı bulunmaktadır.”²⁰⁹ Almanya, İtalya ve Yunanistan Bulgaristan’ın en önemli ticaret ortaklarıdır. Türkiye-Bulgaristan ticari ilişkileri 1999 yılında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması ile büyük kuvvetlenmiştir. Balkan ülkelerinin de dış ticarete Bulgaristan’a yardımı son derece büyük olmaktadır.

Tablo 28: Bulgaristan Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2007)

İhracat	%	İthalat	%
Türkiye	11.6	Almanya	14.7
Almanya	10.3	Rusya	10.5
İtalya	10.2	İtalya	7.4
Yunanistan	9.1	Ukrayna	5.1

Kaynak: Ayşe Oya BENLİ, Bulgaristan Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.23.

3.5. Türkiye-Bulgaristan Ticari İlişkileri

Türkiye’nin Bulgaristan’a yönelik ihracatı daimi bir artış içerisindedir. “Türkiye’nin ülkeye ihracatının artışında imzalanan serbest ticaret anlaşmasının olumlu etkisinin yanı sıra özellikle 2000 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından uygulanmaya başlanan “Komşu Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi” kapsamında

²⁰⁹ Benli, A.g.e. s.23.

gerçekleştirilen çalışmaların katkısı büyüktür.”²¹⁰ 2002 yılında Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatı %27, 2003 yılında %63, 2004 yılında %44, 2005 yılında %31,9 2003 yılında %33 oranında bir artış çizgisinde gerçekleştirilmiştir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye ise son yıllarda önemli artış göstermiştir. 2002 yılında ithalatta gözlenen artışlar %29, 2003 yılında %35, 2004 yılında %29, 2005 yılında %24, 2006 yılında %39,6 olmuştur.

Tablo 29: Türkiye-Bulgaristan Ticaretinin Seyri (1000 \$)

Yıl	İthalat	İhracat	Denge	Hacim
2000	465.405	252.934	-212.471	718.339
2001	393.516	299.415	-94.101	692.931
2002	508.449	380.332	-128.116	888.781
2003	689.462	621.685	-67.777	1.311.147
2004	955.464	892.813	-61.651	1.848.277
2005	1.189.049	1.178.458	-10.591	2.367.507
2006	1.635.944	1.567.020	-68.924	3.202.964
2007	551.908	588.518	36.610	1.140.426
2008	1.840.007	2.151.542	311.535	3.991.549

Kaynak: DTM, Bulgaristan, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3

İki ülke arasında imzalanan önemli anlaşmalar şunlardır²¹¹:

- Uluslar arası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (16.04.1977-Ankara)
- Ticaret ve Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması (06.07.1994-Ankara)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (06.07.1994-Ankara)
- Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (07.07.1994-Ankara)
- Turizm İşbirliği Anlaşması (1997)
- Serbest Ticaret Alanı Anlaşması (1998)
- Enerji ve Altyapı Alanlarında İşbirliği Anlaşması (1998)

²¹⁰ Benli, A.g.e. s.24.

²¹¹ DTM, **Bulgaristan**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.4.

- İkili Hava Ulaştırma Anlaşması (2004)
- Deniz Ticareti Taşımacılık Anlaşması (2004)

Tablo 30: Ürünler İtibariyle Türkiye-Bulgaristan İhracatı (\$)

Ürün Adı	2007	2008
Demir ve çelik	258.036.522	204.355.856
Motorlu kara taşıtları	170.425.437	191.640.665
Kazanlar; makine ve cihazlar, aletler	155.866.041	172.559.472
Elektrikli makine ve cihazlar, parçaları	144.035.488	119.162.215
Demir veya çelikten eşya	107.621.632	111.723.589
Plastik ve plastikten mamul eşya	107.546.888	143.082.495
Mineral yakıtlar, yağlar, müstahsalları	97.231.744	65.925.963
Alüminyum ve alüminyum eşyalar	89.446.747	94.991.065
Metal cevherleri, cüruf ve kül	84.141.160	47.963.363
Örme eşya	75.079.644	92.622.771
Kağıt ve karton	60.637.609	64.507.477
Bakır ve bakırdan eşya	58.777.438	52.030.395
Pamuk	47.527.524	48.112.757
Sentetik ve suni devamsız lifler	46.685.817	52.721.070
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	44.383.236	37.294.663
Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	34.851.569	31.601.088
Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları	29.936.616	38.009.702
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	28.357.990	24.456.905
Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	28.092.129	54.883.209
Kauçuk ve kauçuktan eşya	24.526.309	23.935.026

Kaynak: TÜİK, Ülke ve Fasıllara Göre Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TYtablo03.RDF&desformat=html&p_kod=1&p_yil=2008&p_ulke1=9&p_ulke2=66&p_ulke3=68&p_ulke4=70&p_ulke5=72&p_ulke6=74&p_ulke7=75&p_ulke8=76&p_ulke9=77&p_ulke10=78&p_ulke11=98&ENVID=disticaretEnv, (06.07.2009)

Hazır giyim ürünleri, ambalaj malzemeleri, temizlik ürünleri, elektronik sanayi ürünleri, beyaz eşya, bitkisel yağlar, hazır gıda ürünleri, bakliyat, fast food üretiminde kullanılan makine ve donanımlar, inşaat malzemeleri, mobilya ve kimyasal ürünleri Türkiye'nin Bulgaristan pazarında rekabet şansının olduğu ürünler arasındadır.

Elektrikli güç sistemleri, hava ve yer destek donanımları, telekomünikasyon donanımları, hava ve yer destek donanımları, tarımsal makine ve donanımlar, bilgisayar yazılımları, inşaat malzemeleri, otomotiv yedek parça ve servis donanımları ihracatta potansiyel gösterebilecek sanayi ürünleridir. Tarım ürünlerinde ise deri ve postlar, unlar, pamuk, pirinç, her türlü kaplamalık ağaç, meyve suları, çerezler ve cipsler, makarna ve bisküviler, şekerli ve çikolatalı ürünler Bulgaristan'a ihracatta potansiyel gösteren belli başlı ürünlerdir.

2006 yılı ihracatında Türkiye'nin Bulgaristan'a demir ve çelik, elektrikli-elektriksiz makine ve cihazlar, aletler ve parçaları, motorlu kara taşıtları, plastik ve plastikten eşyalar, metal cevherleri, örme ve giyim eşyası ve aksesuarları, demir veya çelikten eşyalar başlıca payı almıştır. Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatı iki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşmasının yürürlüğe girdiği 1999 tarihinden bu yana sürekli artış göstermeye başlamış, Anlaşma gereğince tüm sanayi ürünlerinde gümrük vergilerinin sıfırlandığı 2002 yılından itibaren de artış kazanmıştır.

Türkiye'nin Bulgaristan'dan 2006 yılında ithalatında önem arz eden başlıca ürünler; bakır ve bakırdan eşyalar, çinko ve çinkodan eşyalar, demir ve çelik, mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünleri plastik ve plastikten mamul eşyalar gibi hammadde ve ara malları özelliğindeki ürün grupları olmuştur.

Tablo 31: Ürünler İtibariyle Türkiye-Bulgaristan İthalatı (\$)

Ürün Adı	2006	2007	Değişim (%)
Demir ve çelik	320544794	441063283	37.6
Bakır ve bakırdan eşya	380353329	272075075	-28.5
Mineral yakıtlar, yağlar, müstahsalları	129471430	179017969	38.3
Çinko ve çinkodan eşya	167837284	161983179	-3.5
Yağlı tohum ve meyveler, hayvan yemi	48947067	109400683	123.5
Kurşun ve kurşundan eşya	51829531	90181559	74.0
Organik kimyasal müstahsallar	71215193	87926347	23.5
İnorganik kimyasal müstahsallar	65189032	85059532	30.5
Plastik ve plastikten mamul eşya	73964746	66605164	-10.0
Ağaç ve ağaçtan mamul eşya	43884696	46385667	5.7
Elektrikli makine ve cihazlar, parçaları	28056747	33054777	17.8
Kazanlar; makine ve cihazlar, aletler	27478665	33015491	20.1
Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar	16928388	31367855	85.3
Sentetik ve suni devamsız lifler	7071100	20846352	194.8
Kağıt ve karton	10390401	18615913	79.2
İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri	2262783	16690861	637.6
Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler	9552342	14908968	56.1
Yün, kıl, at kılı, iplik ve dokumalar	7796079	12379297	58.8

Kaynak: TÜİK, Ülke ve Fasillara Göre Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı,

http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TYtablo03.RDF&desformat=html&p_kod=1&p_yil=2008&p_ulke1=9&p_ulke2=66&p_ulke3=68&p_ulke4=70&p_ulke5=72&p_ulke6=74&p_ulke7=75&p_ulke8=76&p_ulke9=77&p_ulke10=78&p_ulke11=98&ENVID=disticaretEnv,
(06.07.2009)

3.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar

Türk işadamlarının ülkeye girişleri öncesinde vize alınması sırasında zorluklar yaşanmaktadır. “Vize prosedürü ile ilgili sorunlar, kısa süreli iş ziyareti için başvuru vize bedelinin bölge ülkelerine kıyasla yüksek olması, başvuru tarihi ile vize işleminin neticelenme tarihi arasındaki sürenin uzun sürmesi sonucu iş seyahatleri açısından güçlükler yaşanması olarak belirtilmektedir.”²¹²

“Geçmişte ülkedeki Türk mallarının kalitelerine yönelik olumsuz düşünceler ve bavlul ticaretinin yarattığı olumsuz imaj Türk malların satışını olumsuz yönde

²¹² DEİK, A.g.e. s.17.

etkilemiştir.”²¹³ Son yıllarda Bulgar pazarında kaliteli ve markalı ürünlerin tanınması bu kötü imajın silinmesini sağlamıştır.

Çek, bono, poliçe ve kıymetli evrakların kullanılması hukuk sistemine tam olarak yerleşmediği için ticaret yapılması biraz zaman alabilmektedir.

“Bulgaristan’da oturma izni için yeni başlatılan uygulama ile yılın altı ayını ülkede geçirme zorunluluğu işadamlarının yoğun programı açısından sıkıntı yaratmaktadır.”²¹⁴

Hem Türk hem Bulgar tarafından kaynaklanan sorunlar nedeni ile özellikle Kapıkule sınır kapısında uzun süreli beklemler yaşanmaktadır. “Sorunun çözümüne yönelik olarak 2005 yılı Haziran ayında Bulgaristan Türkiye arasında TIR trafiğine açılan ikinci sınır kapısı Hamzabeyli-Lesovo ise yeterince etkili kullanılamamaktadır.”²¹⁵

4. ERMENİSTAN

Ermenistan Kafkasya’nın güneyinde yer alan denize kıyısı olmayan bir ülkedir. Sovyetler Birliği zamanında bu ülkeye bağlı olan Ermenistan, 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Doğuda Azerbaycan, Batıda Türkiye ve Nahçıvan, Kuzeyde Gürcistan ve Güneyde İran’a komşu olan ülke Karadeniz ve Hazar Denizi arasında bulunmaktadır.

Doğal kaynakları yetersiz olmasına rağmen çeşitli ve ülke ekonomisine yararlıdır. “Ermenistan, kurşun, çinko, gümüş, altın, molibden, boksit, demir, bakır bakımında zengindir ve perlit, süngertaşı, mermer, süngertaşının sağlam depozitleri, kireçtaşı, bazalt ve tuz, diğer yer altı zenginliklerinden olup elmas ve yarı elmas boldur.”²¹⁶

²¹³ Benli, A.g.e. s.28.

²¹⁴ DEİK, A.g.e. s.17.

²¹⁵ Benli, A.g.e. s.28.

²¹⁶ Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Resmi İnternet Sitesi, **Geography**, <http://www.gov.am/en/geography/>, (05.01.2009)

Tablo 32: Ermenistan Sosyal Göstergeler

Nüfus	3.230.100 (2008 itibariyle)
Dil	Ermenice
Başkent	Erivan
Yüzölçümü	29.743 km ²
Başlıca Şehirleri	Gümrü, Vanadzor, Eçmiadzin Hradzan, Kamo, Gyunri
Doğal Kaynaklar	Bakır, demir, boksit, molibden, altın, kurşun, çinko, bazalt, tuz, ponza, mermer, tüf, perlit, kireç taşı

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, Ermenistan Ülke Raporu, Dış Ticaret Araştırma Servisi, 17 Haziran 2005, s.2

Nüfusa bakıldığında orta yaş grubu nüfusu ağırlıklıdır. Eğitim oranı yüksektir. Fakat yüksek işsizlik oranı nedeniyle göç yaşamaktadır. Bu yüzden nüfus gün geçtikçe azalma göstermektedir. Ülkenin genç ve aktif bir nüfusa sahip olması, okur-yazar oranının yüksek olması kalımda önemli avantajlar sağlamaktadır. Ülke nüfusunun %96'sını Ermeniler, geri kalan %4'ünü ise Ruslar, Yezidiler, Kürtler, Yunanlar, Ukraynalılar ve Museviler oluşturmaktadır.

4.1. Genel Ekonomik Durum

Sovyetler Birliği'nden ayrılan diğer ülkeler gibi Ermenistan'da da ciddi sorunlar baş göstermiştir. Birçok fabrikanın kapatılması sonucu işsiz sayısı artmış endüstriyel kapasitesi azalmıştır. Daha sonra artan elektrik enerjisi sayesinde elde bulunan fabrikaların kapasiteleri artarken gıda ürünlerinin azlığı nedeniyle piyasalarda fiyatların artmasına neden olmuştur. Rusya'nın 1992 yılında fiyatları serbest bırakması nedeniyle enflasyon iki katına çıkmıştır.

Aynı yıl Azerbaycan'ın da uyguladığı ambargo sayesinde yakıt kıtlığı da yaşanmış ve Ermenistan tarımı kötü yönde etkilenmiştir. Enerji ihtiyacını ithalatta karşılayan ülke uygulanan ambargolar ve kısıtlamalar neticesinde petrol ve doğal gaz alternatif olacak enerji kaynaklarına yönelmeye çalışmaktadır. Bunun için ticari kömür madenciliğine yönelik planlar yapılmıştır. Enerji sisteminin temeli termik santraller, rüzgar ve güneş sistemlerinden oluşmaktadır.

Daha sonra özel sektör kuruluşlarının oluşması gerekliliği anlaşılmıştır. Devletin özel sektöre karşı bakış açısının değişmesi, özel toplulukların bu fırsatı değerlendirmeleri sonucunda birliklerin meydana gelmesi ve finansal kaynakların özel sektöre tahsis edilmesi sonucu kooperatifler hızla gelişmiştir. Ayrıca mevcut insan potansiyelinin eğitiminin sağlanması ve duruma adapte edilmesi özel sektörün oluşumuna etki etmiştir.

Özelleştirme ile ilgili atılımlar bağımsızlık kazanıldığında önem kazanmıştır. “Öncelik Ermeni vatandaşlarına verilmekle beraber, özelleştirme hareketinde yabancı yatırımcıların yer almaları sağlanmakta, özellikle komşu Arap ülkeleriyle ticari anlaşmalar yapabilme çabası içine girilmektedir.”²¹⁷

Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerinin kötü olması sebebiyle “yüzünü Batıya dönmesinin önündeki en büyük engel ise ülke topraklarında yaşayan Rus nüfusun çokluğu ve ülke topraklarında konuşlanan Rus askeri birlikleridir.”²¹⁸ Son yıllarda çeşitli politikalarla ülkedeki nüfus %96 gibi yüksek bir oranla Ermeni nüfusa aittir. Geri kalan nüfus azınlık statüsündedir.

“Ermenistan, son dönemlerde ekonomide iki haneli büyümeye, fakirlik oranını düşürmeye, makul enflasyon seviyelerine inmeye, daha rahat uluslar arası rezerv pozisyonuna geçmeye, orta derecede döviz kuru esnekliklerine sahip olmaya devam etmektedir.”²¹⁹ Bunun yanında uyguladığı sıkı maliye politikası, harcamaların artması sonucu mali risk yaratmakta, vergiden elde edilen kazançlar ise altyapı ihtiyaçlarına harcanmakta olduğundan yeterli olmamaktadır.

²¹⁷ Engin, A.g.e. s.83.

²¹⁸ Alkan, A.g.e. s.78.

²¹⁹ Bayram Güngör, **Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Neden Gündemde?: Jeo-Ekonomik Bakış**, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Yaz 2008, s.13.

4.2. Altyapı

Ermenistan 2006 yılı itibariyle 839 km demiryoluna sahiptir ve bu yolların 828 km'lik kısmı elektrikli hattır ve aynı şekilde 7700 km karayoluna ve 11 adet havaalanına sahiptir.²²⁰

Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan arasında yapılan birçok görüşmenin genel konusu enerji güvenliği, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projelerinin emniyeti ve ileride yapılabilecekler hakkındadır. Bu gelişmeler Ruslarında ilgisini çekmekte ve “Rus basınında Türkiye'nin, Rusya-Gürcistan krizinin ardından enerji hatları ve ulaşım konularında duyduğu endişelerin yol açtığı alternatif arayışları nedeniyle Ermenistan'la yakınlaşma yoluna gitmeye başladığı yorumları yapılmaktadır.”²²¹

Türkiye iki ülke arasındaki sorunların çözümü için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bunlardan biride Erivan-İstanbul uçak seferlerinden sonra Haziran 2007'de Erivan-Antalya uçak seferlerinin başlamasıdır. Bu olay Türk basınında yer bulmazken “Erivan-Antalya uçak seferlerinin başlaması Ermeni basınında yeterince yer aldı ve Türkiye tarafından Ermenistan'a verilen yeni bir ödün olarak değerlendirildi.”²²²

4.3. Sektörlerin Durumu

4.3.1. Tarım

Sovyet döneminden kalan merkezîyetçi işlemlerin sıklığı ve arazi yapısının müsait olmaması ve fabrikaların özelleştirilememesi tarımın önündeki en önemli engellerdi. Ülke genelinde yapılan toprak reformları ve özelleştirme işlemleri sayesinde tarım ülke ekonomisinde önemli yer tutmaya başlamıştır.

²²⁰ CIA Resmi İnternet Sitesi, Central Intelligence Agency, **Armenia**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/AM.html>, (05.01.2009)

²²¹ Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan Zirvesinde Tarafların Beklentileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 12 Eylül 2008, <http://www.asam.org.tr/yyazdir.asp?ID=2634&kat1=38&kat2=>, (14.11.2008)

²²² Yıldız Deveci Bozkuş, **Türkiye'den Bir Adım Daha: Erivan-Antalya Uçak Seferleri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 30 Temmuz 2008, <http://www.asam.org.tr/yyazdir.asp?ID=2400&kat1=44&kat2=>, (14.11.2008)

Ülkenin %16.78'i tarıma elverişli arazilerden oluşmaktadır. 2860 km²'lik tarımsal alan sulanabilmektedir. Sebze, meyve üretimi ve hayvancılık yaygındır.

4.3.2. Sanayi

“Eski Sovyet merkezi planlama sisteminde kuvvetli bir sanayi sektörü geliştiren Ermenistan; dış pazar ve Sovyetler Birliği için makine yapım ekipmanları, savunma, optik, elektronik, kimyasallar, tekstil ve ürettiği mamul mallar karşılığında hammadde ve enerji sağlamaktaydı.”²²³

Sovyetler Birliği'nin sanayi merkezi durumundayken bağımsızlığını kazanan Ermenistan, bu mirası iyi değerlendirmiş ve çeşitli endüstriler sayesinde yerel ekonominin büyümesini sağlamıştır. İstihdamın artmasına ve insan kaynaklarının gelişmesine ön ayak olmuştur. Yaşanan krizler nedeniyle büyük şirketler, küçük ve orta dereceli şirketlere dönüşmekte bu da çalışan sayısının azalmasına yol açmaktadır.

4.3.3. Hizmet

Turizm sektörü gelişmemesine rağmen ülke performansı iyidir. Tarihi eserleri, kiliseler, dağcılık sporları alanında turist toplamaktadır. Sektörün gelişmesi için gerek devlet gerekse diaspora çeşitli yatırımlar yapmaktadır.

İnşaat sektörü ülke açısından değerlendirildiğinde Ermenistan'a yetmektedir. Konut sorunu yaşanmamaktadır. İnşaat malzemelerinin çoğu Türkiye'den Gürcistan üzerinden ithal edilmekte olduğundan ithalata bağımlı bir sektördür. Ulaşım ve altyapı için gerekli yatırımlar yapılmalı ve modernizasyona gidilmelidir.

4.4. Dış Ticaret

Azerbaycan ve Türkiye ile sorunlar yaşayan Ermenistan, İran ve Gürcistan üzerinden ticaret yapmaktadır. Ermenistan'ın komşularıyla iyi ilişkiler kuramaması ekonomisini önemli ölçüde etkilemektedir. Ermenistan ekonomisini etkileyen faktörlerden en önemlileri gerekli ticaret hacminin sağlanamaması ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı projesi çerçevesinde anlaşmaya dahil edilmemesidir.

²²³ KOSGEB, *Ermenistan İmalat Sanayi ve Dış Ticaret Profili*, Bölgesel Kalkınma Enstitüsü, Haziran 2001, s.1.

“2008 yılı itibariyle toplam ihracatı 832.5 milyon dolar olan Ermenistan’ın ithalat oranı ise 3126.6 milyondardır.”²²⁴

Ermenistan ihracatının en önemli maddeleri kıymetli taş ve metallerdir. Daha sonra kıymetli olamayan metal ve maden ürünleri öne çıkmaktadır. Bunların dışında tekstil, gıda sanayi ürünleri, hafif sanayi ürünleri, tarımsal ürünler, kimyasal ürünler ve makine ekipmanları ihracatın temelini oluşturmaktadır. İthalatını ise mineral ürünler, kıymetli taş ve metallere, petrol ve doğal gaz, kimyasal ürünler ve makineler oluşturmaktadır. İhracat yapısı ithalata bağımlıdır. İhraç ürünlerinde yapılacak yeni düzenlemelerle yeni bir kalkınma stratejisi oluşturulabilir ve bu da ülke ekonomisine pozitif yönde bir katkı sağlayabilir

Ermenistan’ın “ihracatında yer tutan başlıca ülkeler; Almanya, Rusya İran, Türkmenistan, Gürcistan, ABD, İtalya ve BDT ülkeleri iken ithalatındaki başlıca ülkeler İran, Rusya, ABD, Türkmenistan, Gürcistan ve İtalya’dır.”²²⁵

4.5. Türkiye-Ermenistan Ticari İlişkileri

Türkiye Ermenistan’ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerdendir. Çeşitli kriz zamanlarında çeşitli insani yardımlarda da bulunarak komşuluk ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. “Ermenistan vatandaşlarına sınırda vize verilmesi sonucunda çok sayıda Ermeni Türkiye’ye gelip kaçak olarak çalışmasına da göz yumulmuştur.”²²⁶

Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi, sözde Ermeni soykırımının tanınması yönünde Türkiye’den gerek doğrudan gerekse başka ülkeler yoluyla baskı ve isteklerde bulunulması nedeniyle Ermenistan ile olan bütün ilişkilerimiz kesilmiştir. Ayrıca sınır kapıları da kapatılmıştır.

Daha sonraki yıllarda ticaretin sağlanması için girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan biri olan ve KEİ bünyesindeki Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi’nin amacı iki ülke arasında ticaret ve iş ilişkilerini doğrudan sağlamak olarak belirlenmiştir.

²²⁴ Ermenistan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, <http://www.mineconomy.am/en/>, (06.06.2009)

²²⁵ Gür, A.g.e. s.112.

²²⁶ Ömer Engin Lütem, **İyi Niyet Gösterileri ve Ermenistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 11 Temmuz 2008, <http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=2351&kat1=44&kat2=>, (14.11.2008)

Yine 9 Temmuz 2001 tarihinde Türk-Ermeni Uzlaştırma Komisyonu faaliyete geçmiştir. “Temel amacı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi olan bu girişim anlaşmazlığa sebep olan konuları incelemesi, bunların aşılması için stratejiler geliştirmesi planlanmıştır. Bu kapsamda komisyon, diplomatik ilişki kurulması için hayati bir adım olan Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını öncelikli olarak hedeflemiş olsa da soykırım tartışmaları kısa süre içerisinde diğer konuları gölgeleyen bir durum haline gelmiştir.”²²⁷

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan bölgedeki sorunu çözmek için 11 Ağustos 2008’de Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu önerisini kamuoyuna sunmuştur. Bu öneri daha önceki yıllarda Eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından ortaya atılmış fakat Rusya’nın destek vermemesi nedeniyle hayata geçirilememiştir. Bu proje ile hem Güney Kafkasya aktif bir politikayla istikrar altında olabilecek hem de komşuluk ilişkisi bozuk olan ülkeler arasında yakınlaşmanın sağlanması sağlanacaktır. “Başbakan Erdoğan’ın Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu konusunda Bakü ziyaretiyle birlikte, Azerbaycan ve Ermenistan’ın da içinde yer alacağı platforma Türkiye’nin yaklaşımı beklenmekte, ayrıca Devlet Başkanı İlham Aliyev’in Ermenistan’a yeşil ışık yakması halinde ise Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlaması öngörülmektedir.”²²⁸

İki ülke arasındaki ticaret dolaylı yoldan Gürcistan üzerinden yapılmakta bu durum zaman kaybına ve taşıma giderlerinin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca ihracatçı firmaların devreye girmesi maliyetleri daha da yükseltmektedir. “Türkiye ile Ermenistan arasındaki ticaret hacminin son dönemlerde resmi rakamlarla tam olarak teyit edilememesine rağmen yıllık ortalama 150 milyon dolar seviyesinde olduğu tahmin edilmektedir.”²²⁹

²²⁷ Aybars Görgülü, **Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü**, Tesev Yayınları, Dış Politika Analiz Serisi-8, Mayıs 2008, s20

²²⁸ Yıldız Deveci Bozkuş, **Kafkas İttifakı Önerisi Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Yeni Bir Başlangıç mı?**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 20 Ağustos 2008, <http://www.asam.org.tr/yyazdir.asp?ID=2503&kat1=44&kat2=>, (14.11.2008)

²²⁹ Güngör, A.g.e. 28.

4.6. İkili Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar

Ermenistan Bağımsızlık Bildirisi'nde yer alan ifadelerin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımaması,

Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saldırıda bulunup toprak talep etmesi, sözde soykırımın uluslararası arenada kabul ettirilmek istenmesi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uymayarak kardeş ülke Azerbaycan topraklarının işgal altında bulundurulması ve "Dağlık Karabağ sorunu konusunda bir çok hukuk ihlalinin yanı sıra, bölgede sözde referandumlar gerçekleştirerek Güney Kafkasya'da istikrarsızlığın sürmesine ortam hazırlaması"²³⁰,

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde aleyhimize faaliyetlerde bulunması ve "Sovyetler Birliği'nin halefi olarak, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında sınırı belirleyen 1921 Kars–Gümrü Anlaşması'nın yürürlükte olmadığını savunması"²³¹ iki ülke arasındaki çok büyük, önemli ve aşılması zor sorunlardır.

5. GÜRCİSTAN

69700 km²'lik yüzölçümüne sahip Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye ve Rusya ile sınır komşusudur. Başlıca şehirleri Tiflis, Batum, Poti, Rustavi, Kutaisi, Sokhumi'dir.

Tablo 33: Gürcistan Sosyal Göstergeler

Nüfus	4400000 (Mayıs 2003 nüfus sayımı)
Dil	Gürcüce %71, Azerice %6, Ermenistan %7, Rusça %9, Diğer %7
Başkent	Tiflis
Yüzölçümü	69700 km ²
Başlıca Şehirleri	Tiflis, Kutaisi, Batum, Sokhumi, Rustavi, Poti
Doğal Kaynaklar	Demir, manganez, bakır, az miktarda kömür ve petrol rezervi

Kaynak: DEİK, Gürcistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ağustos 2008, s.1.

²³⁰ Yıldız Deveci Bozkuş, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Ermenistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 26 Haziran 2007, <http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=1684&kat1=4&kat2=>, (14.11.2008)

²³¹ A. Yavuzhan Erdem, **Ermenistan Ülke Raporu**, Ahmet Yesevi Stratejik Araştırma Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 29.04.2005, <http://www.aysam.gen.tr/yazdir.php?newsid=240>, (20.06.2009)

Gürcistan topraklarının %25'i meralardan, %34'ü ormanlık arazilerden ve %11'i de tarıma elverişli topraklardan meydana gelmektedir. 200 milyon ton manganez rezervleriyle dünyanın en zengin manganez yataklarına sahiptir. Buna rağmen enerji maliyetleri yüksektir. 450 milyon ton kömür rezervi bulunsa da elindeki kömür yeterli kaliteye sahip değildir. Bakır, demir, arsenik ve akik taşı cevherlerine sahip bir ülkedir. Petrol rezervi 12 milyon ton olarak tahmin edilmektedir. Bu rezerv yeterli olmadığından İran'dan petrol ithal etmektedir. Ayrıca yeterli doğalgaz kaynaklarına sahip olmadığı için de Rusya ve Türkmenistan'dan doğalgaz ithal etmektedir. Önemli maden suyu kaynaklarına sahip ülkede günde 120 litre su üreten 2300 memba bulunmaktadır.

“Gürcistan'ın nüfus dağılımında %70.1 Gürcü, %8.1 Ermeni, %6.3 Rus, %5.7 Azeri, %3 Osetyalı, %1.8 Abhaz ve %5 diğer etnik kökenli insan yer almaktadır.”²³² 2003 yılında gerçekleştirilen ve bağımsızlıktan sonra yapılan ilk nüfus sayımında, 4,4 milyon nüfusa sahip Gürcistan nüfusunun doğum oranlarının düşmesi, büyük çapta göçlerin yaşanması, ülkeden kopan Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin nüfusunun sayılamaması, sivil savaşın getirdiği güçlükler ve ekonominin kötüye gidişi yüzünden önemli bir nüfus sorunu ile karşı karşıyadır. 1989 yılında 5,5 milyon olan nüfusun bu nedenlerden dolayı %20 azaldığı görülmektedir. Göç eden nüfus mesleki eğitim ya da yüksek eğitim sahibi ve çalışma yaşındaki insanlardır.

5.1. Genel Ekonomik Durum

Eski Sovyetler Birliği içinde önemli bir ekonomik gücü bulunan Gürcistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından önemli ekonomik sorunlar yaşamıştır. Bunun sonucunda da ülkede istikrarsız bir ortam meydana gelmiştir. Bu dönemden sonra tarım, ekonomideki en büyük sektör olma özelliğini kazanmış, sanayi sektörünün GSYİH'daki payı azalırken hizmet sektörünün payı artmıştır. Sanayi sektöründe kullanılan makinelerin eski teknoloji oluşu bu sektörün atıl durumda olmasına neden olmaktadır. 2800 adet sanayi işletmesi bulunan Gürcistan'da bu işletmelerin sadece 50 adedi üretime büyük katkıda bulunarak toplam üretimin %75'ini üretmektedir. Ülkede gerçekleştirilen özelleştirme politikaları ve imzalanan ekonomik anlaşmalarla sanayi sektörüne doğrudan yabancı yatırım girişi gerçekleşmektedir. Gürcistan'ın istatistik

²³² DEİK, **Gürcistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ağustos 2008, s.1.

kurumu, ülke ekonomisinde GSYİH'nın %30'u kadar kayıt dışılık bildirirse de IMF raporlarına göre bu oran %60'tır.

Tablo 34: Gürcistan'ın Temel Makroekonomik Göstergeleri

	2003	2004	2005	2006	2007
GSYİH(milyar \$)	4,0	5,1	6,4	7,7	9,8
GSYİH Artış Hızı(%)	11,1	5,9	9,3	9,4	12,4
Enflasyon(ort.)	4,8	5,7	8,2	9,2	9,3
İhracat(milyon \$)	830,5	1092,5	1472,4	1666,6	1969,9
İthalat(milyon \$)	1468,7	2007,6	2686,6	3685,9	4790,1

Kaynak: DEİK, Gürcistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ağustos 2008, s.8 ve Ayşe Oya BENLİ, Gürcistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.4 verilerinden derlenmiştir.

Ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra yapısal bir değişim sürecine girmiş 1995 yılında Şevardnadze'nin iktidar olmasıyla bu süreç hız kazanmıştır. IMF desteğinde bir yenilik programı oluşturulmuştur. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra hiperenflasyonla karşı karşıya kalan Gürcistan, politikaların doğru uygulanması sayesinde enflasyonla mücadele etmeyi bilmiştir. 2000 yılında ticareti canlandırmak için Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) üye olunmuştur. IMF'nin baskıları ile vergilerde düzenleme getirilmiş ve 2003 yılından sonra %9-10 oranında gümrük vergisi uygulanmaya başlanmıştır. "2003'te halkın büyük desteğiyle gerçekleştirilen ve Eduard Şevardnadze yönetimine son verip Gürcistan'da yeni bir dönemin başlamasını sağlayan Güller Devrimi ile Gürcistan ekonomisi için de yeni bir sayfanın açıldığı izlenimi oluşmaktadır."²³³ "Haziran 2004'te yoksulluğun azaltılması ve büyümenin sağlanması yönünde IMF ile 144 milyon dolarlık üç yıllık bir program üzerinde anlaşma sağlanmıştır."²³⁴ Yapılan yeni reformlar, yolsuzluk ve kaçakçılıkla mücadele, vergi sistemi, kamu harcamaları, finansal ve yasal konuları kapsamaktadır.

Rusya'da yaşanan kriz dönemi bütün bölge ülkelerinde olduğu gibi Gürcistan'ın da ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Ekonomik büyüme yavaşlamış, mali kriz daha da artmıştır. Bunun sonucunda IMF'nin baskıları hükümetin milli para olan

²³³ DEİK, A.g.e. s.7.

²³⁴ Ayşe Oya Benli, **Gürcistan Ülke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, A.g.e. s.3.

Lari üzerindeki desteğini çekmesine neden olmuş ve Lari 1998 yılında ABD doları karşısında %50 değer kaybetmiştir.

Tablo 35: Gürcistan Projeksiyon Özeti (yıllık % değişim)

	2006 ^a	2007 ^b	2008 ^b	2009 ^b
Reel GSYİH artışı (%)	9,4	8,0	8,5	9,0
Tüketici fiyatları enflasyonu (ort, %)	9,2	6,9	6,1	8,5
İhracat (milyon \$)	1,7	2,0	2,3	3,5
İthalat (milyon \$)	3,7	4,7	5,1	7,0
Cari denge (milyon \$)	-1,2	-2,0	-1,0	-2,1
Döviz Kuru (ort-Lari:\$)	1,78	1,67	1,54	1,56
Döviz Kuru (ort-Lari:€)	2,24	2,29	2,38	2,38

Kaynak: Ayşe Oya BENLİ, Gürcistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.6. *a. Gerçek b. Economist Intelligence Unit tahmini*

2007 yılında da işletmelerin özelleştirilmeye devam edilmesi yeniden yapılanmaya ve yatırımların artmasına neden olmuştur. Bu da ekonomik büyümeye hız kazandırmıştır. Birçok Avrupa ülkesi ve uluslararası kuruluş Gürcistan'da yatırım yapmak istemektedir. Bu da ülkenin altyapısının oluşturulması ve bütçe açıklarının kapatılması için gerekli dış mali desteğin ülkeye girişini sağlayacaktır. Rusya'nın Gürcistan'a uyguladığı ekonomik baskı 2006 yılında gerçekleşen büyüme oranını düşürmüş bu azalma 2007 yılında da sürmüştür. Gürcistan Merkez Bankası 2006 yılında enflasyonu kontrol altında tutmak için bir takım politikalar uygulamaya başlamıştır. 2008 yılında ülke dışında çalışan işçilerin havaleleri ve dış yardımlar sayesinde döviz akışlarının yüksek düzeyde gerçekleşmesi beklenmektedir. Bu da milli paranın dolar karşısında değer kazanmasına neden olacaktır.

Ülkenin sanayi yapısı gelişmediğinden, büyümek için gerekli olan altyapı projelerinin gerçekleştirilmesi için yeterli donanıma sahip değildir. Sermaye malları ithalatı, taşımacılık ve danışmanlık hizmetlerine ilişkin harcamalarda büyük bir artış gözlenmektedir. Yine ihrac pazarlarında talebin daralması ve metal fiyatlarının düşmesi nedeniyle metal ürünleri ihracatından elde edilen ihracat gelirlerinde azalma beklenmektedir.

5.2. Altyapı

Gürcistan Avrupa ile Asya arasında bir köprü durumundadır. Tarihi ipek yolu üzerinde olan ülke, Orta Asya ülkelerinin denize çıkış noktası üzerinde olması ve bölge ülkelerine ulaşımı sağlayan demiryolu ağının bulunması açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak bu avantaj gerektiği gibi kullanılamamaktadır. Bunun başlıca sebepleri; ülkenin haberleşme, güvenlik, taşımacılık altyapısının ve ticaret hacminin yetersiz olmasıdır.

“Yatırımlar ve artan ticaret hizmet, telekomünikasyon, yol ve boru hattı inşaatı sektörlerinde hızlı büyüme sağladığı 1995 yılında gerçekleşen makroekonomik istikrar 1990’lı yılların ikinci yarısında yaşanan ekonomik canlanmanın temelini oluşturmuştur.”²³⁵

Ülkedeki havayolu ulaşımı sadece başkentte yeterli durumdadır. Karayollarının da ciddi onarımlara ihtiyacı vardır ve önemli yatırımlar gerekmektedir. Karadeniz kıyılarında bulunan Batum, Poti ve Soçi limanları, liman taşımacılığı açısından büyük önem arz etmektedir. 1612 km’lik demiryolu ağına sahip Gürcistan’ın demiryollarında da önemli onarıma ihtiyacı vardır. Ülkenin, Azerbaycan ve Ermenistan’a demiryolu bağlantısı vardır. Bakü ve Yerevan’dan, İran ve Türkiye’ye olan bağlantılar ise yetersiz ve fazla aktif değildir. Kars-Tiflis demiryolu projesi sürmektedir. “Avrupa Birliği’nin desteklediği Haşuri-Zestafoni, Batum-Samtredia ve Samtredia-Poti demiryollarının yeniden inşa ve modernizasyon projeleri tamamlanmıştır.”²³⁶ Dünya Bankası ve Avrupa Kalkınma ve Yatırım Bankası karayolları, demiryolları ve sivil havayollarının altyapısına ilişkin yatırımları finanse etmektedir. Tiflis Havaalanı bir Türk ortak tarafından yenilenerek kullanıma açılmıştır. Yine Batum Havaalanı da bir Türk ve bir yabancı şirket tarafından modernizasyonu tamamlanarak kullanılmaya hazır hale getirilmiştir. Senaki, Batum, Poti ve Kutaisi yerleşim yerlerinde küçük fakat Karadeniz limanına yakınlığı nedeniyle önemi büyük havaalanları bulunmaktadır.

Ülkenin telekomünikasyon sistemi çok zayıftır. Kentlerde 100 kişiye 20 hat düşerken, kırsal kesimde 1000 kişiye 4 hat düşmektedir. Yapılan yenileme

²³⁵ Benli, A.g.e. s.5

²³⁶ DEİK, A.g.e. s.12.

çalışmalarıyla uluslararası telefon bağlantıları için gerekli altyapı kurulmuştur. İsveç-Fin operatörü TeliaSomera tarafından kontrol edilen Geocell ve birkaç ABD şirketinin sahip olduğu MagtiCom adlı iki mobil telefon operatörü bulunmaktadır. Rus VimpeKom'un sahip olduğu MobiTel ise üçüncü operatör olarak hizmete girecektir. "Mobil telefon abonelerinin sayısı 2004 yılında %40 artarak 800000'e ulaşmıştır ve 2005 yılı ortalarına gelindiğinde bu rakam 850000 olmuştur."²³⁷ Sabit hat sahiplerinin sayısı ise 596000'dir. SaNet ve CaucasusNet ülkenin internet sağlayıcılarıdır. 2005 yılı itibarıyla 8942 servis sağlayıcısı ve 175600 internet kullanıcısı bulunmaktadır.

5.3. Sektörlerin Durumu

"Gürcistan ekonomisi, geleneksel olarak Karadeniz sahillerinde ve ülkenin sahilinde yoğunlaşan turizm sektörüne, narenciye, üzüm ve çay yetiştiriciliğine ve madencilik odaklı bir yapı sergilemekte, bununla birlikte sanayi olarak da şarapçılık, metalurji, makine imalat, kimyasal ürünler ve tekstil sektörleri ön plana çıkmaktadır."²³⁸

5.3.1. Tarım

Ülke, Sovyet döneminde çay, sebze ve turunçgil ihracatında uzmanlaşmıştır. Hububat ihtiyacının %50'si, et ihtiyacının %33'ü ve süt ürünlerinin %60'ı ise ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra yaşadığı sorunlar nedeniyle gıda üretimi önemli miktarda azalmıştır. Bu dönemde hububat ihtiyacının %80'i ithalatla karşılanmıştır.

Tarım sektörü ülke için büyük önem taşımaktadır. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra yaşanan kriz sonrasında ekonomiyi oluşturan birçok sektör değer kaybına uğrarken, tarım ekonominin en önemli kalemi olmayı sürdürmüştür. GSYİH' ya ve istihdama katkı sağlayan en önemli sektördür. 2002'de yaşanan kuraklık nedeni ile GSYİH, %20 düzeyinde gerçekleşmiştir bu da dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemiştir. 2003 yılında hava şartlarının düzelmesine bağlı olarak üretim her ne kadar arttıysa da 2004 yılında %6,7 oranıyla tekrar bir küçülme sürecine girmiştir. 2005 yılında tarımsal ürünlere olan yabancı talebin artması nedeniyle sektör büyüme

²³⁷ Benli, A.g.e. s.9

²³⁸ DEİK, A.g.e, s.6

kaydetmiştir. Dünya Bankası, Japonya ve AB'den sağlanan düşük faizli krediler sektörün önemli atılımlar yaparak yeniden canlanmasına ön ayak olmuştur. Ayrıca üretim ve denetim özel sektör tarafından sağlanarak verimliliğin artışı planlanmaktadır.

Tarım sektörünün, istikrarsız bir trende sahip olmasının nedenleri, yüksek kaliteli gübre çeşitlerinin yetersiz olması, modern ekipmanların olmaması, tarım sektörüne ayrılan kredilerin azlığı ve kötü hava koşulları olarak sıralanabilir.

5.3.2. Sanayi

Sovyet döneminde üretim, SSCB içindeki diğer ülkelerde bulunan fabrikalarda gerçekleştirilir ve parçalar bu ülkelerden tedarik edilirdi. Gürcistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra sanayi üretimi Sovyet sisteminin çökmesinden, enerji fiyatlarının artmasından ve yeterli yatırımın yapılmamasından olumsuz yönde etkilenmiştir. İmalat sanayi sürekli gerilemiş, 1996 yılında gerçekleşen üretim, 1989 yılında yani bağımsızlık kazanılmadan önceki seviyenin sadece %14'üne karşılık gelmiştir. İmalat sanayinde faaliyette bulunan birçok sektörün verimsiz çalışmasına rağmen, son yıllarda gıda işleme, uçak üretim teknolojileri, bağcılık ve şarapçılık alanında önemli gelişmeler gözlenmektedir.

Ülke, demir-çelik ürünleri, inşaat malzemeleri, kimyasallar ve ağaç işleme olmak üzere birçok sanayi kollarında üretim gerçekleştirmektedir. Sanayi sektöründe üretiminin yarısını gıda ve hafif sanayi sektörü karşılamaktadır. Hükümetin yürüttüğü özelleştirme politikaları sayesinde 1993'ten beri 17000 adet küçük şirket üretime dahil olmuştur. 2005 yılında sanayi sektöründe %14,4'lük bir artış kaydedilmiştir. Geçmiş dönemli borçların varlığı, zayıf yönetim, eski teknolojilerin kullanımı ve yatırımların yetersizliği ise sektörün en önemli sorunlarıdır.

5.3.3. Hizmet

Coğrafi niteliği ile ön planda olan ülke tarihsel geçmişi dolayısıyla da turizm potansiyeline sahiptir. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra bütün BDT ülkelerinde olduğu gibi yaşam standartların azalması, ülke vatandaşlarının çeşitli ülkelere çalışmak için göç etmesi ve 1990'lı yıllarda ülkede yaşanan sorunların etkisinin silinememesi dolayısıyla

bu potansiyel kullanılmamaktadır. Turizm sektörü, Gürcistan'ın doğal güzellikleri, geçmişi ve tarihi güzellikleriyle önemli potansiyele sahiptir. Ülke bu potansiyeli gerektiği gibi değerlendirememektedir. Bunun en büyük nedeni geçmişte yaşanan iç savaş ve diğer ülkelerle olan diplomatik kavgalardır.

Diğer hizmet sektörlerinin aksine inşaat sektörü bağımsızlığın kazanılmasıyla hızla büyüme kaydetmektedir. İnşaat işleri küçük ölçekli firmalar ve büyük özel şirketler tarafından yürütülmekte, hükümet bu sektöre fazla girmemektedir. Ülkedeki kayıt dışılık yüzünden bu sektörün gerçek değeri hesaplanamamaktadır.

5.3.4. Diğer

Gürcistan dünyanın en zengin manganez yataklarına sahiptir. “Toplam manganez rezervinin 220 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir ayrıca 341700 ton bakır ve 37609 kg altın rezervi bulunmaktadır.”²³⁹ Tiflis'in güneyinde bulunan Marneuli'de Avustralya-Gürcü ortaklığıyla kurulan şirket altın çıkarmaktadır. Ülkede polimetalik cevher yatakları, arsenik ve demir dışı metal yatakları bulunmaktadır. “Ülkede tespiti yapılmış 450 civarında maden rezervi olup, ülkenin taşkömürü rezervi 350 milyon ton demir rezervi 16 bin ton, bakır rezervi ise 670 bin tondur.”²⁴⁰ Doğal kaynakların ihraç edildiği başlıca ülkeler Türkiye ve Rusya'dır. 35 milyon varil petrol rezervi bulunan Gürcistan doğalgaz ve kömür rezervlerine de sahiptir.

Bankacılık ve finans sektörü, Gürcistan Merkez Bankası'nın uyguladığı sıkı politikalar neticesinde bir bocalama dönemi yaşamıştır. Ülkede, 1995 yılında 247 banka faaliyet gösterirken 2005 yılında bu sayı 20'ye düşmüştür. Sekiz banka brüt kredi ve toplam aktiflerin %90'ının oluşturmaktadır. Bankaların büyük çoğunluğu finansal aracılık yapamamaktadır. Krediler ticaretin finansmanı için kullanıldığından tarım ve sanayi sektörlerine kredi kullandırılması sınırlıdır. “Tiflis Ticaret Müşavirliği raporuna göre kredilerin kullanımında 2007 yılında bir önceki yıla göre tarım kesimine sağlananlarda %40.9, inşaat sektörüne sağlananlarda %76.7, ticaret ve hizmet sektörüne sağlananlarda %62.4, haberleşme ve ulaştırma sektörüne sağlananlarda ise %36.4

²³⁹ Benli, A.g.e. s.8

²⁴⁰ DEİK, A.g.e. s.11

oranında artış olduğu kaydedilmektedir.”²⁴¹ Kayıt dışı ekonominin yüksek oluşu ve işlemlerin nakit olarak kullanılması bankacılığın gelişmesine neden olmaktadır. Yine de yabancı yatırımlar ülkeye gelmektedir.

5.4. Dış Ticaret

Gürcistan, Dünya Ticaret Örgütü’ne 2000 yılında üyeliğe kabul edilmiştir. BDT ülkelerinden örgüte katılan 4. ülkedir ve örgüte dahil edildiğinde diğer BDT ülkeleriyle ticaret yapmasının bir engel olmayacağı taahhüt edilmiştir. Bu üyelik ekonomik büyümeye yön verebilecek önemli bir atılımdır. Çünkü BDT ülkelerinin haricinde birçok ülkeyle ticaretin gelişmesi sağlanacak bu da ekonomik krizlerden daha az etkilenmeyi getirecektir. Gürcistan dış ticaret verileri ve istatistikleri bize ticaret hakkında yeterli bir bilgi vermemektedir. Bunun sebebi yapılan ticaretin küçük ölçekli sınırlı ticareti olması sebebiyle kayıt altına alınmamasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 36: Gürcistan Dış Ticareti (milyon dolar)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İhracat	300	330	459	496	603	831	1092	1472	1667	2104
İthalat	884	602	651	684	1092	1469	2008	2686	3686	4977
Hacim	1184	932	1110	1180	1695	2300	3100	4158	5353	7081
Denge	-584	-272	-192	-188	-489	-638	-916	-1214	-2019	-2873

Kaynak: Ayşe Oya BENLİ, Gürcistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.15.

İç pazarın yeterince büyük olmaması ve ülkede yaşanan ekonomik istikrarsızlık nedeniyle dış ticaret politikaları daha liberal bir yapıya kavuşturulmuştur. SSCB döneminde BDT ve COMECON ülkeleriyle dış ticaret yapan Gürcistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra ABD, Almanya ve Türkiye ile önemli ticari ilişkilerde bulunmaktadır. “Türkiye 2007 yılı itibariyle Gürcistan’ın hem ithalatta hem ihracatta en büyük ticaret ortağı konumuna gelmesinin sebebi Rusya’nın Gürcistan ürünlerine engeller uygulamasından dolayı komşu ve çevre ülkelerle daha fazla ticaret yapmak istemesidir.”²⁴² Taşıma maliyetlerinin yüksek oluşu yakın ülkelere ihracat yapmayı

²⁴¹ DEİK, A.g.e. s.11

²⁴² DEİK, A.g.e. s.12

öngörürken, Fransa ve Almanya, Gürcistan mallarının en önemli ithalatçılarıdır. %14,2 ithalat oranı ve %12,6 ihracat oranı ile Türkiye, Gürcistan'ın en önemli ticari ilişkiye sahip olduğu ülkelerdendir.

Tablo 37: Gürcistan Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2007)

	İhracat		İthalat	
	Milyon \$	% Toplam	Milyon \$	% Toplam
Türkiye	171.8	13.9	727.9	14.0
Ukrayna	94.2	7.6	574.9	11.0
Rusya	53.0	4.3	578.8	11.1
Azerbaycan	137.3	11.1	382.0	7.3
Almanya	56.2	4.5	387.3	7.4
ABD	149.6	12.1	203.9	3.9
Bulgaristan	59.4	4.8	184.0	3.5

Kaynak: DEİK, Gürcistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ağustos 2008, s.12.

Tablo 38: Gürcistan Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (2006)

İhracat:	Pay (%)	İthalat:	Pay (%)
Demir alaşımları ve altın	18.5	Petrol ve gaz	16,3
Hurda metaller, bakır	14.2	Otomotiv	7,1
Otomotiv	5,7	İlaç	2,8

Kaynak: Ayşe Oya BENLİ, Gürcistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.15.

5.5. Türkiye-Gürcistan Ticari İlişkileri

İki ülke arasındaki ticaret ilişkileri 1990'lı yıllarda bavul ticareti olarak başlamıştır. Daha sonraki yıllarda ticaret normal şeklini alarak Türkiye lehine gelişmiştir. Türkiye, Gürcistan'a sanayi malları ihraç ederken, Gürcistan'dan hammadde ve kereste ithal etmektedir.

Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından uygulanan Komşu Ülkeler ile Ticareti Geliştirme Stratejisi ile Türkiye'nin ihracatı son yıllarda sürekli artış eğilimi göstermektedir. İhracatımız 2006 yılında %50,1 oranında artmış ve 408 milyon dolar seviyesine yükselmiş buna karşılık ithalatımız da %13 oranında artarak 342 milyon dolar seviyesine çıkmıştır.

Tablo 39: Türkiye-Gürcistan Ticaretinin Seyri (ABD Doları)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
2000	131.770.519	155.315.361	-23.544.842	287.085.880
2001	144.049.362	127.231.396	16.817.966	271.280.758
2002	103.220.771	137.872.534	-34.651.763	241.093.305
2003	155.069.890	273.916.537	-118.846.647	428.986.427
2004	199.699.417	306.668.814	-106.969.397	506.368.231
2005	271.828.491	302.901.729	-31.073.238	574.730.220
2006	407.961.988	344.813.499	63.148.489	752.775.487
2007	646.082.289	289.568.059	356.514.230	935.650.348
2008	997.344.776	525.040.558	472.304.218	1.522.385.334
2009*	297.721.332	120.369.385	177.351.947	418.090.717

Kaynak: TÜİK, KEİ Ülkeleriyle Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı,

[Ülkenin, tarım ürünlerinin işlenmesi ve paketlenmesi, et ve süt ürünlerinin işlenmesi, meyve suyu üretimi, tekstil ve deri sanayinin yenilenmesi ve minibüs, kamyonet gibi araçların üretimi için işbirliği yapılabilecek birçok iş ve ticaret alanları bulunmaktadır. Türkiye, sınır ticareti için bir adım daha atarak, 2003 yılında çıkarılan bir kanunla Sınır Ticaret Merkezleri kurulmasının gerekli olduğunu öngörmüştür. “İki ülkenin birbirleriyle yaptıkları ekonomik, ticari anlaşmalar ve protokoller şunlardır:”²⁴³](http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TKRY02.RDF&desformat=html&p_kod=2&ENVID=disticaretEnv, (06.07.2009) *2009 yılı bilgisi 5 aylıktır.</p></div><div data-bbox=)

- Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (30.07.1992-Tiflis)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (30.07.1992-Tiflis)
- Ekonomik Konularda Yapılan Görüşmelere İlişkin Mütabakat Zaptı (13.01.1994)
- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (Müzakere aşamasında)
- Türkiye ve Gürcistan Gümrükleri Arasında İşbirliği Anlaşması (28.01.2005-Sarp)²⁴⁴

²⁴³ İstanbul Ticaret Odası, **Gürcistan Ülke Raporu**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, 16 Ekim 2007, s.8

²⁴⁴ DTM, **Gürcistan**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3.

Gürcistan'a yapılan ihracattaki en önemli ürün grupları; plastik ve plastik mamuller, elektrikli ve elektriksiz makine ve cihazlar, demir-çelik eşyalar, ağaç ve ağaç mamulleri, alüminyum ve alüminyum eşyalar, motorlu kara taşıtları, demir ve çeliktir.

İthalattaki en önemli ürün grupları ise; demir ve çelik, mineral yakıtlar, mineral yağlar, alüminyum ve alüminyum eşyalar, metal cevherleri, ağaç ve ağaç eşyalar, bakır ve bakır eşyalar, ham postlar ve derilerdir. İthal ettiğimiz mallara dikkat edilecek olunursa ara mallar ve ham maddeler önemli yer tutmaktadır.

Tablo 40: Ürünler İtibariyle Türkiye-Gürcistan İhracatı (1000 \$)

Ürün	2006	2007	Değişim (%)
Plastik ve plastik mamuller	57555	83161	44
Kazanlar, makine ve cihazlar, aletler	45232	84260	86
Elektrikli makine ve cihazlar	27429	37679	37
Demir ve çelik eşyalar	26699	49714	86
Ağaç ve ağaçtan eşya, odun kömürü	21052	35033	66
Alüminyum ve alüminyum eşya	17696	20935	18
Motorlu kara taşıtları, bisiklet traktör, motosiklet	14285	41603	191
Demir ve çelik	14112	33740	139
Boyacılıkta kullanılan boya, macun, sakızlar	13497	17201	27
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	3291	6847	108
Seramik mamulleri	13029	17082	31
Kağıt ve karton	12130	17248	42
Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları	11863	14302	21
Adi metallere çeşitli eşya	7539	12487	66

Kaynak: DEİK, Gürcistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ağustos 2008, s.20.

Tablo 41: Ürünler İtibariyle Türkiye-Gürcistan İthalatı (1000 \$)

Ürün	2006	2007	Değişim (%)
Demir ve çelik	123401	182096	48
Mineral yakıtlar, mineral yağlar, mumlar	110723	45227	-59
Alüminyum ve alüminyum eşya	41709	26794	-36
Metal cevherleri, curuf ve kül	25822	27	-100
Ağaç ve ağaçtan eşya, odun kömürü	12423	6683	-46
Bakır ve bakırdan eşya	8692	901	-90
Ham postlar, deriler ve köseleler	5158	7304	42
Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	3906	155	-96
Cam ve cam eşya	3200	7331	129
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	2527	3324	32
Gübreler	1906	123	-94
Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar	819	497	-39
Kazanlar, makine ve cihazlar, aletler	611	1626	166
Kurşun ve kurşundan eşya	579	2381	311

Kaynak: DEİK, Gürcistan Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ağustos 2008, s.21.

İki ülkenin de ticaret hacminin yükselmesine rağmen ticari ilişkiler yeterince fazla değildir. İki ülke arasında ticaretin gelişmemesinin sebepleri olarak mevzuat boşluklarının olması, altyapı eksiklikleri ve Gürcistan bankacılık sisteminin modern bir yapıya kavuşturulamamış olması gösterilebilir.

5.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar

Türk firmalarının başlıca sorunu finansman sorunudur. Gürcistan'daki bankacılık sisteminin modernleşmemesi ve buna bağlı olarak nakit hareketlerinde yaşanan sıkıntılar başlıca finansal sorunlardır. Ayrıca bazı mevzuat yetersizliklerinden dolayı para transferlerinde yaşanan zorluklar da bir başka sorundur.

Gürcistan, BDT ülkeleri ile serbest ticaret anlaşmaları yapması nedeniyle bu ülkelere yaptığı ithalatta vergi almaması ancak Türkiye'den yüksek gümrük vergileri alması, pazardaki rakiplerimize fiyat avantajı sağlarken bize zorluk yaşatmaktadır.

Gerek hukuki altyapının eksikliği gerekse kurumsallaşmada yaşanan aksaklıklar dış ticaret ilişkilerinde problemler yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıca

Sarp ve Kars sınır kapılarındaki altyapı eksikliği bir diğer problemdir. Bavul ticareti ile ülkeye giren Türk malları, Gürcistan halkının bu mallara ön yargıyla yaklaşmasına neden olmaktadır.

Kayıt dışılığın fazla olmasından kaynaklanan kazanımların yüksekliği, kiraların yüksek olması ve gelir düzeyinin düşük oluşu yaşanan diğer sıkıntılardır. Ulaşım altyapısı yetersizdir ve ülkenin farklı bölgelerinde farklı ödemelerin yapılması gerekmektedir.²⁴⁵

Gürcü devlet yetkilileri keyfi uygulamalar göstererek istedikleri zaman şirketlerin banka hesaplarına el koyabilmekte ve makbuzsuz ceza kesebilmektedirler.²⁴⁶ Bu da Gürcistan ile ticaret yapmayı engellemektedir.

6. MOLDOVA

Moldova dünyanın en büyük yüzölçümüne sahip 135. ülkesidir. 33843 km² yüzölçümüne sahip olan Moldova Balkanların kuzeydoğu köşesinde denizi olmayan bir ülkedir. Komşuları Romanya ve Ukrayna'dır. Nüfus bakımından da 3,6 milyon insanla dünyanın en fazla nüfusuna sahip 121. ülkesidir.

Tablo 42: Moldova Sosyal Göstergeler

Nüfus	3,6 milyon (2004 nüfus sayımı)
Dil	Moldovaca, Rusça
Başkent	Kişinev
Yüzölçümü	33843 km ²
Başlıca Şehirleri	Tiraspol, Balti, Teghina, Comrat, Ribnita, Dubasan, Bender, Cahul
Doğal Kaynaklar	Linyit, fosfatlar, alçıtaşı, işlenebilir toprak

Kaynak: DTM, Moldova, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.1

Nüfusun kırsal kesimde yaşayan kısmı %43'tür. Ülkede yaşayanların etnik dağılımlarına bakıldığında %64,5 Moldovalı, %13,8 Ukraynalı, %13 Rus ve %3,5

²⁴⁵ Benli, A.g.e. s.21

²⁴⁶ DEİK, A.g.e. s.22

Gagavuz yaşamaktadır. Ülkedeki idari yapıya baktığımızda, ülke 32 bölge, 5 şehir idaresi, 1 özerk cumhuriyettir.

6.1. Genel Ekonomik Durum

Kişi başına düşen milli gelir açısından bakıldığında Moldova, Avrupa'daki ve Bağımsız Devletler Topluluğu içindeki en fakir ülkedir. "Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın açıklamış olduğu 2006 yılı İnsani Gelişme Endeksi kayıtlarına göre Moldova, 177 ülke arasında 114. sırada yer almaktadır."²⁴⁷

Transdinyester Bölgesinde yaşanan sorunlar ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bölgenin en önemli özelliği ülkedeki ağır sanayinin büyük bir kısmının burada gerçekleştirilmesidir.

Moldova'nın ekonomik geçmişine bakıldığında, ekonomik etkinsizliğin en büyük nedenleri, siyasi istikrarsızlık ve 1998 yılında Rusya Federasyonu'nda yaşanan ekonomik krizdir. Ülkede bugüne kadar 12 değişik iktidarın gelmesi, Transdinyester bölgesi nedeniyle ortaya çıkan iç savaş, merkezi hükümetlerin bölge üzerinde etkili bir egemenlik kuramamaları ve kayıt dışı ekonominin aşırı artması Moldova'nın ekonomisini olumsuz yönde etkileyen diğer nedenlerdir. Dış kaynak yetersizliği ve dış borç sorunu Moldova ekonomisinin karşılayamayacağı düzeydedir. Dış borç 1,6 milyar dolar seviyelerindedir ve bu da GSYİH'nin %110'unu geçmiş bulunmaktadır.

Moldova tarım ekonomisine sahip bir ülkedir. Tarım, GSYİH'nin 22,3'üne sahip iken sanayi sektörü 16,2'sine sahiptir. Sanayi, küçük ve orta çaplı özel şirketlerin varlığıyla ayakta durmaktadır. Ön plana çıkan en önemli sektör gıda sektörüdür. Büyük şirketler genellikle devletin mülkiyetindedir. Özel sektör ekonominin %60'ını, toplam üretimin de %67'sini karşılamaktadır. Bu oran hizmet sektöründe %80'dir. Tarım sektöründeki istihdamın %96'sı, hizmet sektöründe ise %54'ü özel sektör tarafından karşılanmaktadır.

Son yıllarda Rusya'nın Moldova ihraç mallarına talebinin artması, ülke içindeki istikrarın sağlanmasıyla Moldova'nın ekonomik kalkınmasını hızlandırmıştır.

²⁴⁷ DEİK, **Moldova Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Mart 2007, s.4.

“2004 yılında Dünya Bankası Moldova’nın ekonomik büyümesini desteklemeye yönelik 3 yıllık bir program yürürlüğe geçirmiş, 2006 yılında ise IMF 118 milyon dolarlık ve yine 3 yılı kapsayan kredi programını onaylamıştır.”²⁴⁸ 2006 yılında Rusya’nın şarap ithalatının durdurması, Moldova ekonomisine büyük olumsuzluk yaşatmıştır.

Moldova ekonomisine bir diğer katkı da yurtdışında çalışan Moldova vatandaşlarının ülkelerine gönderdikleri dövizlerdir. IMF’nin 2005’te yaptığı bir araştırmaya göre 400000 Moldovalı yurtdışında çalışmaktadır. Bunların %60’ı Rusya’da, %19’u İtalya’da yaşamaktadır. Bu kişiler ülkelere toplam 700 milyon dolar döviz göndermektedirler. Bu da Moldova’nın GSYİH’sının %27’sine denk gelmektedir. Bu olay Moldova’yı Afrika’nın Eritre ülkesinden sonra dünyanın en fazla işçi dövizini girdisine sahip 2. ülkesi yapmaktadır.

Tablo 43: Moldova’nın Temel Makroekonomik Göstergeleri

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
GSYİH(milyar \$)	1,3	1,5	1,7	2	2,6	2,9	3,3
Büyüme (%)	1,9	6,1	7,8	6,3	7,3	7,1	4,3
Sınai üretim (%)	6,9	14,2	10,6	16	8	6	---
Enflasyon(ort.)	31,3	9,6	5,2	11,6	12,4	11,9	12,6
İhracat(milyon \$)	470	565	660	806	994	1104	1050
İthalat(milyon \$)	780	880	1038	1428	1748	2295	2690
Döviz kuru(yıl sonu, MDL:\$)	12,43	12,87	13,57	13,94	12,33	12,6	13,3
Döviz rezervleri(milyon \$)	...	228,5	268,9	302,3	470,3	597,5	775

Kaynak: DEİK, Moldova Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Mart 2007, s.5

Moldova’nın reel üretimi bağımsızlıktan sonra her yıl azalmıştır. İlk olarak 2000 yılında pozitif bir büyüme gösteren Moldova ekonomisi, 2002 yılında 7,8’lik oranla bağımsız bir ülke olarak tarihinin en yüksek oranını yakalamıştır. Ülkedeki reform sürecinin istenilen hızda sürdürülememesi ve global ekonominin zayıflığına rağmen Moldova ekonomisinin istikrarlı bir şekilde büyümeye devam etmesi dikkat çekicidir. Bu büyümenin en önemli sebepleri arasında tarım kaynakları, eğitimli işgücü, ülkenin avantajlı bir coğrafi konumda olması ve doğru politikalarla sağlanan

²⁴⁸ DEİK, A.g.e, s.5.

makroekonomik istikrar ortamı sayılabilir. Ancak ülke ekonomisinin yapısının sağlam olmayışı, büyümenin sürdürülebilirliği üzerinde riskler yaratmaktadır.

Ekonominin tarım sektörüne bağlı olması sebebiyle, hava şartlarının kötü oluşu ve yatırımların yetersiz olması ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. 2006 yılına bakıldığında ekonomik büyüme oranının %4 olduğu görülmektedir. Bunun sebebi dünya piyasalarında doğalgaz fiyatlarının aşırı artışı ve Rusya'nın, Moldova kökenli ürünlere getirmiş olduğu ithalat yasaklarıdır.

1993-1994 yılında yaşanan hiper enflasyon döneminden sonra Moldova Merkez Bankası'nın izlediği parasal politikalar sayesinde 1997 yılında enflasyon oranı %12'ye kadar gerilemiştir. "Rusya'da yaşanan mali kriz nedeniyle tekrar bir enflasyonist bir trend başlamışsa da bu durum kısa sürmüş ve reel olarak Lei'nin değerlendirilmesi, piyasalarda güvenin sağlanması ve uygulanan sıkı para politikaları ile 2006 yılının ikinci yarısından itibaren enflasyon oranları tekrar aşağı çekilmiştir."²⁴⁹ 2006 yılında enflasyon 12,6 olarak gerçekleşmiş bunun nedeni olarak doğalgaz ithalatı için ödenen miktarın %40 artması ve bu artışın tüketici fiyatlarına yansımaları gösterilmiştir.

"1993 yılında tedavüle giren Lei ilk beş yıl boyunca istikrarını korumuş hatta 1994-1997 yılları arasında dünyanın belli başlı para birimleri karşısında değer kazanmıştır."²⁵⁰ Rusya'da yaşanan kriz sonrası bu istikrarlı gidiş sona ermiş ve Lei 1999 yılında reel olarak %20, nominal olarak %47 oranında değer kaybetmiştir. 2000 yılında tekrar parasal istikrarın sağlanması ve ekonominin güçlenmesi sonucunda yerel paraya olan talep artmış ve Lei tekrar değer kazanmıştır. 2006 yılında yaşanan değer kaybı ise cari açığın aşırı bir şekilde artmasından kaynaklanmaktadır. Fakat bu değer kaybı ülkeye giren dövizin artmasıyla telafi edilmiştir.

6.2. Altyapı

Moldova'nın telekomünikasyon altyapısı bölgedeki standartların altındadır ve her 100 kişiye 18 telefon hattı düşmektedir. GSM hizmetleri, Moldova-Fransa ortak

²⁴⁹ DEİK, A.g.e, s.6.

²⁵⁰ DEİK, A.g.e, s.6.

teşebbüsü olan Voxtel, InterDnestrCom ve Turkcell'in ortak olduğu Fintur firmasının Moldovalı Accent Electronic ile birlikte kurduğu Moldcell olmak üzere üç şirket tarafından sağlanmaktadır. Yatırım tetersizliğinedeniyle internet kullanımı da fazla gelişmemiştir. Ülkede 100000 kişiye 136 internet kullanıcısı düşmektedir. Bilgisayar kullanımı açısından bakıldığında Avrupa'nın oldukça altındadır ve 1000 kişide 16 bilgisayar kullanıcısı vardır. Bu oranlar Avrupa için bakıldığında, internet kullanıcıları için 100000 kişide 1085, bilgisayar kullanıcılar için ise 1000 kişide 179'dur.

Ülkenin denize kıyısının olmamasından dolayı dış ticaret, demiryolları ve karayolları tarafından sağlanmaktadır. Nakliyat ağırlıklı olarak demiryollarıyla gerçekleştirilmektedir. Demiryollarının toplam uzunluğu 1320 km'dir. Karayolları ülke içindeki yük nakliyatı için kullanılmaktadır ve toplam yolcu taşımacılığının %80'i karayolları tarafından gerçekleştirilmektedir. Karayolları, Avrupa standartlarının altında olup kalitesi tatmin edici nitelikte değildir. Moldova topraklarında olan Dinyester ve Prut nehirleri yük taşımacılığı ve turizm için kullanılmaktadır. Havayolu taşımacılığı Air Moldova International, Moldovan Airlines ve %49'u Alman ortaklığı olan ulusal havayolu şirketi Air Moldova tarafından gerçekleştirilmektedir.

6.3. Sektörlerin Durumu

6.3.1. Tarım

Tarım, Moldova ekonomisinin en büyük reel sektörüdür ve balıkçılıkla birlikte GSYİH'nın % 20,8'ine karşılık gelmektedir. Eğer gıda işleme sektörü de dahil edilirse bu oran %30'a ulaşmaktadır. Tarım sektörü toplam istihdamın %43'ünü yaratmaktadır. Kırsal kesimde yaşayan insanların %73'ü sadece tarım sektörüyle geçimlerini sağlamaktadırlar.

Moldova bağımsızlığını kazanmadan önce SSCB'nin en önemli tarım kaynaklarından biriyken bağımsızlığını kazandıktan sonra bu sektör küçülme sürecine girmiştir. SSCB'nin toplam tütün üretiminin % 30, üzüm ve şarap üretiminin % 20, meyve üretiminin % 13 ve sebze üretiminin % 10'u karşılayan Moldova bağımsızlığını kazandıktan sonra yaşanan krizler sektörü de büyük bir darboğaza sokmuştur. Daha sonra gerçekleştirilen Ulusal Toprak Reformu ile tarım sektörü tekrar kalkınma sürecine

girmiştir. ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı ve Dünya Bankası'nın destekleri ile devlete ait olan çiftlikler özelleştirilerek parçalara bölünmüştür. Günümüzde tarım sektörü % 100'e yakın özel sektörün elindedir. Moldova'nın en önemli ihraç ürünü üzümdür. Tahıllar, şeker pancarı, ayçiçeği, patates, sebze ve meyve ülkede üretimim yapılan diğer tarım ürünleridir.

Ülkenin ormanlık alanları azdır. Ormancılık ve balıkçılık gelişmemiştir. Tarıma elverişli toprakların toplamı toplam yüzölçümünün dörtte üçü olan 2,5 milyon hektardır. Bu toprakların %75'i yüksek verimli olan çernezyom toprağıdır.

6.3.2. Sanayi

Moldova, sanayi alanında gıda ve içecek sektörleriyle ön plana çıkmaktadır. Transdinyester sorunu nedeniyle ağır sanayisi oldukça geri kalmıştır. 2005 yılında toplam sınai üretiminin %45'i gıda ürünleri ve içecekler tarafından sağlanmıştır. Şarap üretimi tüm üretimin % 18'ini karşılamaktadır. Yılda 8,7 milyar adet sigara üretimi yapılmaktadır. 1991 yılından önce SSCB'de satılan tüm sigaraların % 40'ını karşılayan Moldova daha sonra tüketici tercihlerinin değişmesi ve ABD markalarına kayması nedeniyle ihracat gücünü yitirmiştir. Eski teknolojinin kullanılması ve azalan şeker pancarı üretimi nedeniyle şeker üretimi de zarar görmektedir. Halen üretilen şekerin üçte biri Alman firması Südzucker'in kontrolündeki üreticiler tarafından yapılmaktadır. Tekstil ve giyim sanayi toplam üretimin % 2'sini karşılamasına rağmen ülkenin en büyük ikinci ihraç mamulüdür.

Ülke sanayisinin en büyük problemi dışarıya bağımlı olmasıdır. Ülkede yaşanan kuraklıklar, Rusya ve BDT ülkelerinde yaşanan krizlerin ülkeye yansımaları bunun en büyük göstergesidir. "Tüm bu faktörlere rağmen, Moldova'da 2003 yılında %16 gibi rekor bir seviyede artan sınai üretim, 2004 yılında % 8, 2005 yılında ise % 6'lık bir büyüme gerçekleştirmesine rağmen 2006 yılında % -6,9'luk bir düşüş yaşanmıştır."²⁵¹

²⁵¹ DEİK, A.g.e, s.7

6.3.3. Hizmet

Bağımsızlıktan sonra mevcut olan kısıtlı yatırımların başka alanlara kaydırılması ve çimento üretiminin gerçekleştirildiği Transdinyester'deki sorunlar nedeniyle inşaat sektöründe önemli bir gelişme kaydedilememiştir. 1998 yılında toplu konut projelerini de kapsayan bütçe kısıtlamalarına gidilmesi inşaat sektörünü olumsuz etkilemiştir. Yılda 2,5 milyon ton çimento üretilen Moldova'da yapı malzemelerinin %80'i konut yapımında tüketilmektedir. İnşaat sektörü birkaç büyük müteahhitlik firması ve 50 kadar küçük firmadan oluşmaktadır.

6.3.4. Diğer

Finans açısından değerlendirecek olursak bankalar en gelişmiş finans kuruluşlarıdır. Yerel işletmelerin başvurabileceği tek finansman kaynaklarıdır. Bankacılık sisteminin Avrupa'daki gibi bir gelişmişliğe sahip olmaması, halkın güveninin düşük seviyelerde olmasına neden olmaktadır. Ayrıca yüksek ülke riskinin bulunması da faiz oranlarını yukarıya çekmektedir. Moldova bankacılık sistemi iki kademelidir. Bunlar Merkez Bankası ve 16 ticari bankadır. Merkez Bankası'nın parlamentoya karşı sorumluluğu vardır.

Bankacılık sisteminin toplam aktifleri 480 milyon dolardır. Bunun 250 milyon dolarlık kısmı kredilere aittir. "Moldova kredi piyasasında en büyük banka % 23,8'lik payıyla Moldova-Agroindbank olup bu bankayı % 14,4 ile Victoriabank, yine % 14,4 ile Moldindconbank, % 11,7 ile Banca Sociala ve % 7,6 ile Banca de Economi takip etmektedir."²⁵² Bankalar genellikle büyük şirketlere kredi vermekte bu yüzden de küçük ve orta boy işletmeler finansman sıkıntısı yaşamaktadır. Bankacılık sektörünün yaşadığı bir diğer sorun uzun vadeli fonların yetersiz oluşudur.

Halkın bankacılık sistemine ve milli paraya güven duymamasından dolayı mevduatlarını 12 aydan kısa vadeli mevduatlara yatırmaktadırlar. Bu durum uzun vadeli kredi açmak isteyen bankaların Dünya Bankası ya da Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın (EBRD) kaynaklarına yönlendirmektedir.

²⁵² DEİK, A.g.e, s.8.

6.4. Dış Ticaret

SSCB döneminde ihracatta en önemli kalem olan tarım ürünleri, bağımsızlıktan sonra da önemini kaybetmemiştir. Gıda ürünleri, içecekler ve bu tip ürünlerin toplam ihracattaki payı % 50'den fazladır. Yabancı sermayenin sektöre girmesiyle tekstil ürünlerinin ağırlığı artmış ve ihracatta % 18'lik paya sahip olmuştur.

İthalat incelendiğinde ise Rusya'dan temin edilen enerji kaynaklarının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Moldova'nın, SSCB döneminden kalma imalat altyapısını yenileme çalışması nedeni ile makine ve cihazların ithalat içindeki payı önemli derecede artış göstermektedir.

Tablo 44: Moldova Dış Ticareti (milyon dolar)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
İhracat	630	460	470	565	660	806	994	1104	1050
İthalat	1020	570	780	880	1038	1428	1748	2295	2690
Hacim	1650	1030	1250	1445	1698	2234	2742	3399	3740
Denge	-390	-110	-310	-315	-378	-622	-754	-1191	1640

Kaynak: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Moldova Ülke Bülteni, Mart 2007, s.9'daki ve DTM, Moldova, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.2'deki verilerden derlenmiştir.

Moldova ticaret yaptığı ülkelerin sayısını arttırmaya çalışmaya gayret etmektedir. Ancak ülke ekonomisi büyük ölçüde BDT bölgesindeki pazara bağımlı olduğundan diğer ülkelerle yaptığı ticaret çok azdır. “Avrupa ile coğrafi açıdan bütünleşmiş bir ülke olan Moldova'nın ihracatının sadece %30'luk bir kısmı AB ülkelerine yapılmakta, BDT için ise bu oran %60-70 seviyelerine çıkabilmektedir.”²⁵³ AB pazarına erişim ile ilgili yaşanan sorunlar bunun en önemli nedenleridir. İhraç mallarının azlığından dolayı AB üyesi olan Güney Avrupa ülkeleriyle rekabet edilememesi ve üretilen gıda ürünlerinin batı standartlarını yakalayamaması bu sorunların en önde gelenleridir.

²⁵³ DEİK, A.g.e. s.9.

Tablo 45: Moldova Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2005)

İhracat:	Pay (%)	İthalat:	Pay (%)
Rusya Federasyonu	31,9	Ukrayna	23,3
İtalya	12,2	Romanya	15,8
Romanya	10,2	Rusya Federasyonu	13,2
Ukrayna	9,1	Almanya	7,6
Almanya	4,3	İtalya	5,4
Diğer	32,3	Diğer	34,7

Kaynak: DTM, Moldova, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3 ve İstanbul Ticaret Odası, Moldova Ülke Raporu, Dış Ticaret Araştırma Servisi, 23 Haziran 2005, s.3'teki verilerden derlenmiştir.

Moldova'da ihracat anlamında yaşanan en büyük sıkıntı Rusya Federasyonu'nun 2006 yılı ortalarında şarap ithalatına yasak getirmiş olmasıdır. 2005 yılında 312,9 milyon dolar alkollü içecek ihraç eden Moldova, bu ihracatın % 80'ini Rusya'ya yapmakta idi. Rusya'nın bu yasağı Moldova ekonomisine büyük zararlar vermiştir. 2005 yılında Rusya'ya yapılan ihracat %31,9 düzeyinde iken getirilen bu yasaktan sonra 2006 yılının ilk yarısından sonra bu oran 18,1'e kadar gerilemiştir. Yaşanan bu olaylardan sonra yine 2006 yılının ilk yarısı itibariyle Romanya'ya %14,5, Ukrayna'ya % 12,2, Almanya'ya %4,9 oranında ihracat yapılmış ve bu ülkeler ile ihracat arttırılmıştı. İthalat oranında ise tam tersi bir durum yaşanmış Rusya Federasyonu'nun payı % 15,3'e çıkarken, diğer ülkelerin ithalat payları azalmıştır.

Rusya'nın şarap ithalatına yasak getirmesiyle 2005 yılında gerçekleşen gıda ve içeceklerin ihracattaki payını %36,3'ten % 26,5'e düşürmüştür. Tekstil ürünlerindeki payı ise artmış ve % 21,9 olmuştur. 2005 yılı itibariyle ithalatta en yüksek payı %22,1 ile mineral yakıtlar alırken, 2006 yılında bu oran artarak% 24,9 seviyesine yükselmiştir. Kimyasal ürünler % 2, metal ürünler % 1 artış gösterirken, tekstil ürünleri ve makine ithalatı aynı seviyede kalmıştır.

Tablo 46: Moldova Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (2005)

İhracat:	Pay (%)	İthalat:	Pay (%)
Gıda ürünleri ve içecekler	36,3	Mineral yakıtlar	22,1
Tekstil ürünleri	17,8	Makine ve ekipman	13,6
Sebzeler	12,1	Kimyasal ürünler	10,1
Makine ve ekipman	4,2	Tekstil ürünleri	7,9
Mineral yakıtlar	1,8	Metaller ve metal ürünleri	7
Diğer	27,8	Diğer	29,3

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, Moldova Ülke Raporu, Dış Ticaret Araştırma Servisi, 23 Haziran 2005, s.4.

6.5. Türkiye-Moldova Ticari İlişkileri

Moldova bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra, 16 Aralık 1991 yılında Türkiye tarafından tanınmış ve 1 Ekim 1992 tarihinde başkent Kişinev’de başkonsolosluk açılmıştır. 3 Haziran 1994 yılında ise bu büyükelçilik düzeyine yükseltilmiştir. Türkiye’nin Moldova ile olan ekonomik ilişkilerine bakıldığında bu ilişkilerin düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Bunun en büyük nedeni Moldova’da ekonomik ve siyasi istikrarın tam olarak sağlanamamasıdır. Son yıllarda Moldova hükümetinin ekonomiye olumlu bir yön vermesi sayesinde ekonomik büyümeyle beraber yatırım ortamında da iyileşmeler gözlenmektedir. Bu da Türk yatırımcılar için faydalanması gereken önemli bir potansiyeldir.

İki ülke arasındaki ticaret hacmi, Moldova bağımsızlığını kazandıktan 1998 yılına kadar geçen süre içinde belirli büyümeler göstermektedir. İthalat istikrarlı değildir. Moldova’ya ihracatta sürekli bir büyüme kaydedilmiştir. 2001 yılında ithalatta önemli bir azalma yaşanırken, 2002 yılından sonra ihracatın artmasıyla ticaret fazlası oldukça artmıştır. Bu dönemde ithalat tekrar artışa geçmiştir. Buna rağmen Türkiye’nin ticaret fazlası hep artış yönünde olmuştur.

Tablo 47: Türkiye-Moldova Ticaretinin Seyri (ABD Doları)

Yıl	İthalat	İhracat	Denge	Hacim
2000	7.047.126	26.231.724	19.184.598	33.278.850
2001	2.591.812	27.815.718	25.223.906	30.407.530
2002	4.645.795	39.990.772	35.344.977	44.636.567
2003	10.606.228	46.793.507	36.187.279	57.399.735
2004	27.131.265	66.352.415	39.221.150	93.483.680
2005	31.447.220	81.107.942	49.660.722	112.555.162
2006	31.409.936	107.377.470	75.967.534	138.787.406
2007	52.879.392	145.751.701	92.872.309	198.631.093
2008	69.527.472	198.467.620	128.940.148	267.995.092
2009*	44.624.720	42.722.846	-1.901.874	87.347.566

Kaynak: TÜİK, KEİ Ülkeleriyle Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı,

[Moldova ve Türkiye arasında ticari ve ekonomik nitelikli bir takım anlaşmalar imzalanmıştır. “İki ülkenin birbirleriyle yaptıkları ekonomik, ticari anlaşmalar ve protokoller şunlardır:”²⁵⁴](http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TKRY02.RDF&desformat=html&p_kod=2&ENVID=disticaretEnv, (06.07.2009) *2009 yılı bilgisi 5 aylıktır.</p></div><div data-bbox=)

- Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (14.02.1994)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (14.02.1994)
- Uluslar arası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (03.06.1994)
- Çifte vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (25.06.1998)
- Karma Ekonomik Komisyon I. Dönem Protokolü (09.10.1998)
- Karma Ekonomik Komisyon II. Dönem Protokolü (31.03.2004)
- Karma Ekonomik Komisyon III. Dönem Protokolü (14.10.2005)

²⁵⁴ İstanbul Ticaret Odası, **Moldova Ülke Raporu**, Dış Ticaret Araştırma Servisi, 23 Haziran 2005, s.9

Tablo 48: Ürünler İtibariyle Türkiye-Moldova İhracatı (2008)

Ürün Adı	Tutar(\$)
Örme eşya	16.164.437
Plastik ve plastik ürünler	22.000.875
Yenilen sebzeler	10.620.621
Demir ve çelik	1.276.609
Makine ve cihazlar	15.778.382
Alüminyum ve alüminyum eşya	12.879.252
Elektrikli makine ve cihazlar	12.171.659
Demir veya çelikten eşya	19.203.434
Yenilen meyveler	7.140.138
Kağıt ve karton	7.001.670
Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	5.922.988

Kaynak: TÜİK, Ülke ve Fasıllara Göre Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TYtablo03.RDF&desformat=html&p_kod=1&p_yil=2008&p_ulke1=9&p_ulke2=66&p_ulke3=68&p_ulke4=70&p_ulke5=72&p_ulke6=74&p_ulke7=75&p_ulke8=76&p_ulke9=77&p_ulke10=78&p_ulke11=98&ENVID=disticaretEnv, (06.07.2009)

Tablo 49: Ürünler İtibariyle Türkiye-Moldova İthalatı (2008)

Ürün Adı	Tutar(\$)
Demir ve çelik	13.475.093
Yağlı tohum ve meyveler	23.401.976
Yenilen meyveler	3.168.835
Örme giyim eşyası	15.034.285
Hayvansal ve bitkisel yağlar	3.133.891
Hububat	2.846.848
Ham postlar	1.590.890
Gıda sanayi döküntüleri	72.941
Cam ve cam eşya	1.789.448
Örme eşya	375.411
Hahılar	644.781

Kaynak: TÜİK, Ülke ve Fasıllara Göre Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TYtablo03.RDF&desformat=html&p_kod=1&p_yil=2008&p_ulke1=9&p_ulke2=66&p_ulke3=68&p_ulke4=70&p_ulke5=72&p_ulke6=74&p_ulke7=75&p_ulke8=76&p_ulke9=77&p_ulke10=78&p_ulke11=98&ENVID=disticaretEnv, (06.07.2009)

Moldova'daki Türk yatırımları henüz sınırlı olsa da Türk yatırım şirketlerinin bu ülke pazarına ilgileri gün geçtikçe artmaktadır.

GSM operatörü olarak faaliyet gösteren Moldcell, 2000 yılında kurulmuştur. %77'si Turkcell'e %23'ü ABD-Moldova ortak girişimi olan Accent Electronic'e aittir. Bu gün itibari ile Turkcell bu şirketin % 66'sına sahiptir.

Ocak 2003'te Moldova'nın en büyük içecek firması olan Vitanta Intravest'in %96,5 hissesi Efes Grubu tarafından satın alınmıştır. Efes'in yan kuruluşu olan Efes Breweries International B.V adına kayıt ettirilerek Moldova borsasına bildirilmiştir. Hollanda tescilli olan bu şirket 30 ülkede faaliyet göstermektedir. Vitanta Intravest firması Moldova bira pazarının %70'ini elinde bulundururken, alkolsüz içecekler pazarının ise %55'ine sahiptir. Efes Grubu, 2005 yılında Vitanta'ya ek bir tesis kurarak yeni bir yatırım yapmıştır.²⁵⁵

Aralık 2002'de 143 odayla hizmete başlayan, beş yıldızlı Dedeman Grand Chisinau Oteli, başkent Kişinev'dedir. Bu otel, Dedeman'ın Türkiye dışındaki ilk oteli olma özelliği taşımaktadır ve 12 milyon dolarlık bir yatırımla gerçekleştirilmiştir.

2005 yılında Moldova'nın ilk vitriyeye seramik firması Sanitex Ceramic Srl, Ece Grup'un yabancı ortaklarıyla kurduğu bir diğer yatırımdır. Yıllık kapasitesi 500000 adettir.

Nergis Holding bünyesindeki Asena Tekstil, tekstil ve konfeksiyon üretimi yaparak tesislerinde 1000 kişi istihdam etmektedir. Moldova genelinde üç tesisi bulunan firmanın, dördüncü tesisinin inşaatı sürmektedir.

Komrat, Vulkanesti ve Çadirlunga şehirlerinde gerçekleştirilen içme suyu altyapısı ENF firması tarafından gerçekleştirilmiştir. 40 milyon dolar tutarındaki bu projenin bir kısmı Türkiye tarafından karşılanmıştır. Aynı firma Gagavuz bölgesinde birçok sulama kanalları projelerini gerçekleştirmiştir.

²⁵⁵ DEİK, A.g.e s.12.

1998’de Moldova’nın kuzeyindeki Floreşti kentinde kurulan Nefis Bisküvi Fabrikası, şekerleme, çikolata ve bisküvi ürünleriyle önemli bir pazar payına sahiptir.

Türk yatırımı olan Infinity Srl firması, iç çamaşırı ve örme ürünler üretmekte ve bu ürünlerin tamamını ABD pazarına ihraç etmektedir. Tokuşor Srl firması da ayakkabı üretimi yaparak mallarını hem Rusya pazarında hem de iç pazarda satmaktadır.

Simart firması, Vulkanеşti’de bir kiremit firması kurmuştur. Bu yatırımların yanı sıra tahıl ürünleri için çuval ve televizyon tüpü üretimi yapan firmalar da vardır. Bazı Türk firmaları ise mobilya ve temizlik malzemeleri satışı yapmak için Moldovalı iş adamlarına bayilik vermektedir.

“Ayrıca Türk inşaat firmaları bugüne kadar 10 proje tamamlamış ve bu projelerin toplam tutarının 44,6 milyon dolar olduğu Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerinde bildirilmiştir.”²⁵⁶

Kişinev Uluslararası Havaalanı’nı yenileme projesini Afken-Summa firması gerçekleştirmiş, 12 milyon dolarlık projenin 9 milyon dolarlık kısmı Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası geri kalanını ise devlet finanse etmiştir. Diğer önemli inşaat projeleri; Zafer İnşaat’ın ABD Büyükelçiliği projesi, Onursan İnşaat’ın Rus Büyükelçiliği ve Moldcell binalarının inşaatı ile Summa’nın Dedeman Grand Hotel’in inşaat projeleridir.

6.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar

“Moldova’daki Türk yatırımcıların karşılaştığı sorunlar şunlardır:”²⁵⁷

- Ağır bir bürokrasi ve her aşamada karşılaşılan geniş bir yolsuzluk ağının bulunması ve devlet görevlilerinin keyfi teftiş ve baskıları,
- Haberleşme alanında yetersiz teknik altyapının bulunması,
- Yasal altyapıdaki boşlukların varlığı,

²⁵⁶ DEİK, A.g.e. s.13

²⁵⁷ DEİK, A.g.e. s.15.

- Kurumsal altyapı yetersizliği,
- Mülkiyet haklarının yeterince güvence altına alınamaması,
- Serbest piyasa ekonomisine dayalı medeni kanun ve modern iflas kanununun yürürlüğe konmaması,
- Yargı sisteminde ve uygulamasında görülen aksaklıklar,
- Muhasebe uygulamaları açısından mevcut yetersizliklerin bulunması,

7. ROMANYA

Balkan yarımadasının kuzeyinde, Asya Avrupa ve Ortadoğu'nun kavşak noktasında yer alan Romanya, gelişmiş bir sanayiye, zengin doğal kaynaklara ve geniş ve verimli tarımsal alana sahip bir ülkedir. Nüfusu 22.35 milyon olan Romanya, 238391 km²'lik yüz ölçümüne sahiptir. Türkiye'nin kuzey batısında yer alan ve Karadeniz'e kıyısı olan Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Moldova, Sırbistan ve Ukrayna ile komşuluk ilişkisi yürütmektedir.

Tablo 50: Romanya Sosyal Göstergeler

Nüfus	22.35 milyon
Dil	Romence
Başkent	Bükreş
Yüzölçümü	238391km ²
Başlıca Şehirleri	Cluj-Napoca, Timioara, Köstence, Craiova, Iasi
Doğal Kaynaklar	Kurşun, demir, boksit, bakır, altın, uranyum

Kaynak: DEİK, Romanya Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Mart 2008, s.1.

Değerleri madenlerin çıkarılması ve işlenmesi Romanya'da çok uzun yıllardan beridir yapılmaktadır. Ülkede çıkarılan başlıca madenler kurşun, demir, boksit, bakır, altın ve uranyumdur. Ülke nüfusu %89.4 Romenler, %7.1 Macarlar ve %3.5 diğer etnik gruplardan oluşmaktadır.

7.1. Genel Ekonomik Durum

İkinci Dünya Savaşının yıkıcı etkileri ve Aralık 1989 devrimine kadar baskıcı bir rejimin etkisinde kalan Romanya da sanayi ve ticaret gelişmemiştir. Ekonominin dışa kapalı yapısı ve baskıcı politikalar özel sektörün gelişmesini engellemiştir. “Aralık 1989 dönemine kadar katı bir merkezi plana dayalı sosyalist rejimle yönetilmiş olan Romanya ekonomisi bu tarihten itibaren, serbest piyasa ekonomisine adapte olmaya başlamıştır.”²⁵⁸

Tablo 51: Romanya'nın Temel Makroekonomik Göstergeleri

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
GSYİH(milyar \$)	45.80	59.50	75.50	98.80	121.90	149.40
GSYİH Artış Hızı(%)	5.10	5.20	8.50	4.10	7.70	6.50
Enflasyon(ort.)	22.40	15.30	11.80	8.90	6.50	4.30
İhracat(milyar \$)	13.88	17.62	25.02	27.66	32.49	39.26
İthalat(milyar \$)	17.87	24.00	35.00	40.36	51.34	62.45

Kaynak: DEİK, Romanya Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Mart 2008, s.3.

1990'lı yılların ortalarından 2000 yılına kadar hükümet piyasa odaklı politikalar yürütmüş, kamu kuruluşlarının ve sanayinin yeniden yapılanmasına öncelik tanımıştır. Kamu bankalarının özelleştirilmesi ve mali yapının işleyebilir bir hale getirilememesi mali reformlarda başarısızlıklara neden olmuştur. Bunun üzerine IMF ve Dünya Bankası ile anlaşmalar yapılmış, menkul kıymetler borsası açılmıştır. “Buna rağmen, eski ve verimsiz teknolojiye sahip olan sanayi sektörünün, enerji fiyatlarındaki kontrolün kaldırılmasıyla iç ve dış piyasalardaki fiyat rekabeti gücünü yitirmesi ve uygulanan daraltıcı ekonomi politikalarının yarattığı durgunluk nedeniyle üretimin düşmesinin yanı sıra, tarım kesiminde yıl içinde artarda yaşanan sel ve kuraklıklar sonunda GSYİH küçülmüştür.”²⁵⁹ Ülkenin ekonomisinin günümüzdeki öncelikleri bütçe açıklarının ve kamu harcamalarının azaltılması, zararda olan kamu kuruluşlarının iflasını engelleyecek prosedürün oluşturulması ve enerji projelerinin hayata geçirilmesidir.

²⁵⁸ Ebru Gülsoy, **Romanya Ülke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s. 10

²⁵⁹ Gülsoy, A.g.e. s.10.

Tablo 52: Romanya Projeksiyon Özeti

	2006 ^a	2007 ^a	2008 ^b	2009 ^b
Reel GSYİH büyüme hızı (%)	7.9	6.0	7.0	5.2
Sanayi üretim hızı (%)	7.1	5.4	5.8	4.4
İşsizlik (% , ortalama)	5.2	4.1	3.6	3.2
Enflasyon (ort.)	6.6	4.8	8.0	5.2
İhracat (fob-milyar \$)	32.3	40.3	57.6	69.1
İthalat (fob-milyar \$)	47.2	64.5	92.9	107.7
Döviz Kuru (ort-1Ley:\$)	2.81	2.44	2.35	2.38

Kaynak: Ebru Gülsoy, Romanya Ülke Raporu, Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.9.

Ekonomik reformlar halen devam etmekte ve ülkede siyasi alanda olduğu gibi ekonomik alanda da geçiş ve liberalleşme süreci yaşanmaktadır. Ekonomideki liberalizasyon programı çerçevesinde çıkarılan özelleştirme ve yabancı yatırım kanunlarıyla söz konusu sürecin hızlandırılması hedeflenmiştir. Yapılan çalışmalar çerçevesinde özel sektörün ekonomideki ağırlığı giderek arttı ve devlet güdümündeki hantal ekonomik yapı yerini özel girişime dayalı dinamik bir ekonomiye bırakmaya başlamıştır. IMF, Dünya Bankası ve AB gibi uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen reformlar halen devam etmektedir.

7.2. Altyapı

Romanya ulaştırma bakımından Avrupa standartlarının altındadır. 78000 km karayoluna sahip Romanya'nın başlıca otoyolları Bükreş-Pitesti ve Fetesti-Cernavoda'dır. "2004-2007 yılları arasında karayollarının yenilenmesi için 2.6 milyar Euro bütçe ihtiyacının tespit edildiği ulusal programda kaynaklar AB, Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası olarak belirlenmiştir."²⁶⁰ Bulgaristan ve Romanya arasına kurulacak olan Vidin-Kalafat Köprüsü, Braila Köprüsü ve Braşov Otoyolu önemli projeleridir.

²⁶⁰ DEİK, **Romanya Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Mart 2008, s.5.

Ülkedeki demiryolları 14217 km uzunluğa sahiptir ve otoyollarının yapımında yardım eden yabancı kuruluşlar demiryollarının da yenilenmesi ve inşa edilmesine büyük kaynak sağlamaktadırlar.

Önemli limanları Köstence, Mangalia, Tulcea, Galati, Braila ve Giurgiu olan ülkenin ayrıca yapımı tamamlanan Tuna-Ren kanalıyla da Karadeniz ve Kuzey Denizi arasında direkt bağlantı sağlanmıştır.

1991 yılına kadar PTT tekelinde olan telekomünikasyon, bu yıldan itibaren Ptt nin tekeline son verilmiş ve 3 farklı firma faaliyete başlamıştır. Bunlar telefon şebekesini işleten ve 53.000 kişiyi çalıştıran Romtelecom, postacılık hizmetlerini yürütmek üzere kurulan Posta Romana ve devlet radyo televizyon ve uydu hizmetlerini gerçekleştiren Radiocommunicati'dir

Romanya bölge ülkeleri arasında birincil enerji kaynakları olan kömür, doğal gaz ve petrole sahip tek ülke konumundadır. Ancak devlet tekelinde olan bu kurumların özelleştirilememesi, hantal yapıları, personel fazlası ve modernleştirilememesi gibi nedenlerden dolayı üretim düşmekte ve ülke kendi ihtiyacını bile karşılayamamaktadır. Ülke iç talebi karşılayamamakla beraber dışarıdan doğalgaz, petrol ve kömür ithal etmektedir.

7.3. Sektörlerin Durumu

Aralık 1989 devrimine kadar baskıcı bir rejimin kontrolünde olan Romanya 89 devriminin ertesinde bocalama dönemine girmiştir. Özellikle tarım ve sanayi sektörleri küçülmeye başlarken bu sektörlerin GSYİH içindeki payı da azalmıştır. Bunun en büyük nedeni sosyalist rejimde belirli kalıplara bağlı kalmış olan sektörlerin kendini yenileyememe ve geliştirememesinden kaynaklanmıştır. “1989 yılında %57 düzeyinde olan GSYİH içinde sanayinin payı, 2003 yılına gelindiğinde %38.1'e kadar gerilemişken diğer taraftan tarım ve ormancılık sektörlerinin 2003 yılında GSYİH içindeki payı %13.1 buna karşılık hizmet sektörünün payı 2003 yılı itibariyle %49.8'e kadar ulaşmıştır.”²⁶¹

²⁶¹ Gülsoy, A.g.e. s.12.

7.3.1. Tarım

“Ülke topraklarının %62 si tarım alanı olarak sınıflandırılmakla beraber sadece %39,2 sinde tarım faaliyeti yürütülmektedir.”²⁶² AB ile yürütülen müzakere sürecinde tarım önemli yer tutmaktadır. İstihdamın büyük bir kısmı tarım sektöründe yer almakta ve devlette tarım sektörüne sübvansiyon sağlamaktadır. Ayrıca AB'nin sağladığı SAPARD fonundan büyük yarar görülmektedir.

“Romanya’da ekilebilir tarım arazisi hızla özelleştirilmekte, arazilerin %65’i özel kişilere, kalan arazi ise 500 devlet çiftliğine aittir.”²⁶³ Tarım sektörünün en önemli sorunu üretilen ürünlerin pazara sunumunun tam olarak oluşturulamamasından kaynaklanmaktadır.

7.3.2. Sanayi

Romanya ekonomisinde ağır sanayi önemini korumaktadır. Özellikle metalurji ve kimyasallar büyük önem arz etmektedirler. Ancak istihdamın büyük bir kısmını barındıran bu ağır sanayinin kendisini modernize edememesi ve yenileyememesi neticesinde zarar etmesi kalkınmaya engel teşkil etmektedir. “Ağırlıklı olarak kamu kuruluşlarının yer aldığı sektörde özelleştirmeye hız verilmektedir.”²⁶⁴

7.3.3. Hizmet

Ülkede yeni bir orta sınıfın oluşması çağdaş konut üretimini tetikleyen en büyük neden olmuştur. Birçok alışveriş merkezi ve yine yeni oluşan sınıflaşmaya göre yapılan oteller dikkat çekmektedir. Ülkenin modernizasyonunu sağlayan sağlık, eğitim, altyapı, otoyol ve enerji sektörlerinin inşaat projeleri büyük oranda artmıştır.

Romanya turizm potansiyeli açısından önemli artılara sahip bir ülkedir. Ülkede Karpat Dağları’nda yapılan yeni tesislerinde etkisiyle dağcılık ve kış sporları yaygın olarak yapılmaktadır. Ayrıca Karadeniz sahilindeki plajları ünlüdür. Son yıllarda sağlık turizmi de gelişmektedir. “2007 yılında gelen turist sayısı %27.9 oranında artış

²⁶² Gülsoy, A.g.e. s.2.

²⁶³ DEİK, A.g.e. s.4.

²⁶⁴ DEİK, A.g.e. s.3.

göstermekte olup, kaydedilen turist sayısı 7.73 milyon seviyesine ulaşmıştır ayrıca 2007 yılında 20.59 milyon toplam konaklama gerçekleşmiştir.”²⁶⁵

7.3.4. Diğer

Ülkedeki finans sektörü 7’si yabancı 38 banka tarafından ayakta tutulmaktadır. 28 sigorta firmasının faaliyet gösterdiği ülkede özellikle hayat sigortası artış sağlamıştır.

7.4. Dış Ticaret

Romanya, sosyalist sistemle yönetilirken, kapalı ekonomiye sahip olduğu dönemdeki temel politikası ithalatı asgari düzeyde tutup, gıda ve enerji ihracatı yoluyla elde ettiği ticaret fazlası ile dış borç ödemelerini yapmaktı. 1990 yılında düşük kazançlı petrol ihracatını durdurup, gıda ve tüketim mallarını da iç pazara yönlendirmiştir. Bunun sonucunda da ihracat azalmış ve dış sürekli dış borç açığı vermesine yol açmıştır.

Tablo 53: Romanya Dış Ticareti (milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İhracat	10366	11385	13876	17618	23485	27730	32336	40318
İthalat	12050	14354	16487	20309	27637	37348	47172	64541
Denge	-1684	-2969	-2611	-2691	-4152	-9618	-14836	-24223
Hacim	22416	25739	30363	37927	51122	65078	79508	104859

Kaynak: DTM, Romanya, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.2 ve Ebru Gülsoy, Romanya Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s. 15’deki verilerinden derlenmiştir.

“1990’lı yılların ortalarından itibaren ülkenin AB ülkelerine ihracatı artma eğiliminde olmuş ve 2003 yılı itibariyle, AB ülkelerine yapılan ihracat, ülkenin toplam ihracatının %67’si düzeyine ulaşmıştır.”²⁶⁶

²⁶⁵ DEİK, A.g.e. s.8.

²⁶⁶ Gülsoy, A.g.e. s.15.

Tablo 54: Romanya Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (2008)

İhracat	%	İthalat	%
Makine ve ekipman	33	Makine ve ekipman	44
Tekstil ve konfeksiyon	26	Ham petrol, mineral yağ	27
Demir, çelik ve diğer metaller	24	Tekstil ve konfeksiyon	15
Mineral yakıtlar	17	Kimyasal ürünler	14

Kaynak: DTM, Romanya, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3

Romanya'nın en büyük ihrac ürünleri giyim ve mobilya sektörü gibi düşük katma değerli emek yoğun sektörler olmuştur. Metalurjik ürünler, elektrikli makine ve cihazlar ise diğer ihracat ürünleridir.

Romanya ihrac ettiği ürünler büyük ölçüde hariçte işleme anlaşmaları vasıtasıyla Almanya ve İtalya'ya yapılmaktadır. AB ülkeleri de dış ticarete büyük rol oynamaktadır.

Tablo 55: Romanya Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2006)

İhracat	%	İthalat	%
AB	63	AB	62
İtalya	16	İtalya	15
Almanya	14	Almanya	15
Türkiye	7	Rusya	8

Kaynak: DTM, Romanya, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3

Romanya sermaye yoğun ürünlerin ihracattaki payı düşüktür. Bunun en büyük nedeni yabancı sermayeyi çekmekteki başarısızlıklardan kaynaklanmaktadır. Bunun sonucu da ülke ihracatı emek yoğun iş gücü sektörüne bağımlı kalmıştır.

7.5. Türkiye-Romanya Ticari İlişkileri

Romanya ile Türkiye arasında geçmişten gelen tarihi bağları vardır. Romanya uzun yıllar Osmanlı yönetimi altında kalmıştır. Bugün hala Romanya'da 80 binden fazla soydaşımız yaşamaktadır. Türkiye ve Romanya arasında sıkı bir ticari ilişki mevcuttur ve bu ilişki günden güne gelişmektedir. "2007 yılında Romanya'ya yapılan ihracat 2006

yılına oranla %55, bu ülkeden yapılmakta olan ithalat %17, ticaret hacmi ise %35 oranında artmıştır.²⁶⁷

Tablo 56: Türkiye-Romanya Ticaretinin Seyri (milyon dolar)

Yıl	İthalat	İhracat	Denge	Hacim
2000	673.9	325.8	-348.1	999.7
2001	481.1	392.0	-89.1	873.1
2002	661.8	566.5	-95.3	1228.3
2003	956.0	873.3	-82.7	1829.3
2004	1669.6	1235.5	-434.1	2905.1
2005	2285.6	1785.4	-500.2	4071.0
2006	2639.6	2346.9	-292.5	4986.2
2007	3112.7	3644.1	531.4	6756.9
2008	3547.8	3987.4	439.6	7535.2
2009*	766.6	800.8	34.2	1567.4

Kaynak: : DTM, Romanya, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.4. * 2009 yılı bilgisi 5 aylıktır

İki ülke arasında imzalanan anlaşmalar şunlardır:²⁶⁸

- Ticari Mübadelelerin Geliştirilmesine Matuf Uzun Vadeli Anlaşma (27.10.1970-Bükreş)
- Uzun Vadeli Ekonomik Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması (29.08.1975-Bükreş)
- Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (09.06.1976)
- Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (01.07.1986-Bükreş)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (24.01.1991-Ankara)
- Serbest Ticaret Anlaşması (29.04.1997-Ankara)
- Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması (01.02.2005-Ankara)

²⁶⁷ DEİK, A.g.e. s.13.

²⁶⁸ DTM, Romanya, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3.

- Enerji ve Altyapı Alanlarında İşbirliği Anlaşması ve Protokolü (2001)²⁶⁹
- Turizm İşbirliği Anlaşması (2002)²⁷⁰

“Romanya ile mal grupları itibariyle olan ticaretimizde ise, Türkiye’nin bu ülkeye olan ihracatında gıda sanayi ürünleri, tekstil-konfeksiyon ürünleri, kimya sanayi ürünleri, plastik sanayi ürünleri, plastik maddeler, tarım-gıda ürünleri, elektrikli makine ve aletler ile meyveler önemli yer tutmaktadır.”²⁷¹

Tablo 57: Ürünler İtibariyle Türkiye-Romanya İhracatı (\$)

Ürün Adı	2006	2007	2008*
Motorlu kara taşıtları	460.638.543	739.105.720	534.391.932
Demir ve çelik	170.930.634	468.842.083	387.247.933
Demir ve çelikten eşya	149.234.205	232.874.177	199.683.483
Makine ve cihazlar	175.064.315	281.099.194	198.933.237
Plastik ve plastikten mamul eşya	142.642.649	208.009.683	150.456.661
Elektrikli makine ve cihazlar	140.572.155	235.197.297	103.819.595
Pamuk	97.840.685	114.983.791	66.989.144
Mineral yakıtlar, mineral yağlar	61.468.292	68.645.491	65.132.605
Mobilyalar, aydınlatma, reklam lambaları	42.772.972	69.317.760	49.168.643
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	39.807.294	47.890.774	46.102.242
Örme eşya	79.580.315	99.932.663	45.540.492
Yenilen meyveler	57.722.640	66.346.303	45.293.598
Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler	44.798.185	67.894.375	42.745.501
Alüminyum ve alüminyum eşyalar	39.989.796	54.555.213	40.606.593
Kauçuk ve kauçuktan eşya	33.670.818	67.333.121	39.598.567

Kaynak: Ebru Gülsoy, Romanya Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.25 ***Ocak-Temmuz**

Romanya’dan ithal edilen en önemli ürünler gıda sanayi ürünleri, metal sanayi ürünleri, tekstil ürünleri, petrol ürünleri, kimya sanayi ürünleri ve demir-çelik sanayine ait ürünlerdir.

²⁶⁹ DEİK, A.g.e. s.13.

²⁷⁰ DEİK, A.g.e. s.13.

²⁷¹ Gülsoy, A.g.e. s.26

Tablo 58: Ürünler İtibariyle Türkiye-Romanya İthalatı (\$)

Ürün Adı	2006	2007	2008*
Demir ve çelik	1.058.206.297	1.402.011.514	1.215.429.934
Mineral yakıtlar, mineral yağlar	478.031.718	446.521.460	331.447.008
Plastik ve plastikten mamul eşya	182.052.416	176.175.902	112.694.493
Motorlu kara taşıtları	75.088.753	121.876.160	112.597.973
Elektrikli makine ve cihazlar	63.118.622	97.235.429	97.669.304
Yağlı tohum ve meyveler	39.540.649	112.455.105	91.230.429
Gübreler	146.435.584	142.149.748	85.407.023
Makine ve cihazlar	76.337.801	104.924.600	74.865.080

Kaynak: Ebru Gülsoy, Romanya Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.25 ***Ocak-Temmuz**

Türkiye Romanya'ya en fazla yatırım yapan ülkelerden biridir. Türk yatırımcılar özellikle bankacılık, inşaat, menkul kıymetler, gıda işleme ve üretimi, plastik maddeler üretimi, ambalaj sanayi elektrikli malzeme üretimi, restaurant gazino işletmeciliği, turizm gibi alanlarda faaliyet göstermektedir.

7.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar

Romanya'da yatırımların artırılması için çıkarılan kanunların ve özelleştirme sürecinin devamlı değişik süreçlerden geçmesi ticaret yapılan bütün ülkelerin sorun yaşamasına neden olmaktadır.

Romanya'nın uyguladığı çifte fatura uygulaması sayesinde "Romanya'ya nispeten küçük ölçekli ve düşük kaliteli ithalat yapan Türk firmaları bu durumdan faydalanmakta ancak, büyük ölçekli ticaret yapma kapasitesine sahip ciddi Türk firmaları bu durumdan olumsuz etkilenmekte ve Romanya pazarına girememektedir."²⁷²

Hukuk sisteminin yavaşlığından dolayı firmalar arasındaki uyuşmazlıkların çözümü zaman almakta ve Türk firmalarının aleyhine sonuçlanmaktadır. Türk iş adamlarına uygulanan kısa süreli vize ticareti olumsuz yönde etkilemektedir. "Daha

²⁷² Gülsoy, A.g.e. s.26.

uzun süreli ve çok girişli vize alınabilmesi ve Schengen vizesi olan Türk işadamları için ayrıca vize talep edilmemesi iki ülke ilişkileri için önem taşımaktadır.”²⁷³

Şap hastalığı nedeniyle Türkiye çıkışlı et ve tavuk ürünlerinin bu ülke üzerinden öteki ülkelere gönderilmesine getirilen yasaklar ticareti büyük sekteye uğratmaktadır. Hatta et ile ilgisi olmayan gıdalara bile bu yasak konulabilmektedir.

“2000 yılı Kasım ayı itibariyle Bayındır Holdingin büyük paya sahip olduğu Banka Turco–Romana(BTR) ödeme güclüğü içine girerek faaliyetini hukuken durdurmuştur ve bu durum Romenlerin Türk iş adamlarına güvenini sarsmıştır.”²⁷⁴

“Romanya’da ithal ikinci el elektrikli ev aletleri satışının çevre ve insan sağlığı koruma mevzuatı çerçevesinde değerlendirilmemesi üretici firmaların rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir ve elektrikli ev aletleri hammaddesi ithalatında talep edilen katma değer vergisi ve antrepo depoları için zorunlu kılınan teminat koşulu rekabet koşulunu etkileyen diğer bir faktördür.”²⁷⁵

8. RUSYA

Rusya Federasyonu, Avrasya kıta sahanlığının kuzeyinde bulunur ve Avrupa’nın doğusunda, Asya’nın kuzeyinde yer alır. Ülke Karadeniz ve Hazar Denizi’nden Bering Boğazına ve Japonya’ya kadar uzanır. Azerbaycan Belarus, Çin, Estonya, Finlandiya, Gürcistan, Kazakistan, Kuzey Kore, Letonya, Litvanya, Moğolistan, Norveç, Polonya, Ukrayna olmak üzere 14 ülkeyle sınır komşusudur ve sınır uzunluğu bakımından dünyada birinci sırada gelir. Yüz ölçümü yaklaşık 17 milyon km²’dir ve dünyanın en büyük yüz ölçümüne sahip ülkesidir.

Rusya, yer üstü ve yer altı kaynakları bakımından çok zengindir. Bu zenginliklerin başında gaz, petrol ve kömür olmak üzere enerji kaynakları ve çeşitli madenler gelmektedir. Dünya geneline bakıldığında nikel, platin, elmas ve alüminyum ihtiyacının çok önemli bir bölümü Rusya tarafından karşılanmaktadır.

²⁷³ DEİK, A.g.e. s.18.

²⁷⁴ Gülsoy, A.g.e. s.29.

²⁷⁵ DEİK, A.g.e. s.18

Tablo 59: Rusya Sosyal Göstergeler

Nüfus	142,8 milyon (2005 sonu itibariyle)
Dil	Rusça
Başkent	Moskova
Yüzölçümü	17.075.400 km ²
Başlıca Şehirleri	St. Petersburg, Nijni Novgorod, Yakaterinburg, Çelyabinsk, Volgograd, Omsk, Novosibirsk, Krasnoyarsk, Vladivostok
Doğal Kaynaklar	Petrol, doğal gaz, kömür, stratejik mineraller, demir, alüminyum, nikel, platin

Kaynak: DEİK, Rusya Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2008, s.1.

Rusya, demografik yapı itibariyle çeşitli etnik ve dinsel kimliklerden oluşan yaklaşık 143 milyonluk bir nüfusa sahip bir federasyondur. Ülkenin “%81.5’i Rus, %3.8’i Tatar, %3’ü Ukraynalı, %1.2’si Çuvaş, %0.9’u Başkır, %0.8’i Belarus, %7’si Moldovalı, %8.1’i diğer etnik gruplardan oluşmaktadır.”²⁷⁶

8.1. Genel Ekonomik Durum

1989 yılındaki devrime kadar kapalı bir ekonomiye sahip olan Rusya’ da devrimden sonra serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir. Serbest piyasa geçtikten sonra önemli direnişlerle karşılaşılmasına rağmen reformlara devam edilmiş ve büyük aşama kaydedilmiştir. 1993-1998 yılları arasında yapılan reformlar şu şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır:²⁷⁷

- Fiyatlar serbest bırakılmış, bu suretle fiyatların, piyasalarda arz talep dengesini ve kaynak tahsisini sağlama fonksiyonunun yerine getirmesi amaçlanmıştır.
- Uygulanan politikalarla, makro ekonomik denge, düşük enflasyon, istikrarlı para birimi, makul faiz oranları, kapatılabilir bütçe açığı ve artan ve karşılanabilir talep hedeflenmiştir.
- Ticari engellerin ve teşviklerin kaldırılması yoluyla ülkeyi uluslararası ticaret ve yatırımlara açma amaçlanmıştır. İthalata karşı korunma ve hammadde

²⁷⁶ DEİK, **Rusya Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2008, s.1.

²⁷⁷ Ayşe Oya Benli, **Rusya Ülke Profili**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.2.

ihracatının sınırlandırılmasını talep eden endüstriyel lobilerden gelen baskıya rağmen, Rusya Federasyonu bu konuda gelişme sağlamıştır.

- Hükümet özelleştirme, monopollerin önlenmesi, piyasaya girişi önleyen engellerin kaldırılması ve mülkiyet hakları konusunda düzenlemelere yer vermiştir.

Bu politikalar beraberinde yüksek enflasyon, talepte daralma, yatırımlarda düşüş, aşırı derecede sosyal sınıf farklılıkları, işsizlikte artış ve yasal düzenlemelerin yetersiz olmasından dolayı yolsuzlukların yaşanmasına neden olmuştur.

Tablo 60: Rusya'nın Temel Makroekonomik Göstergeleri

	2003	2004	2005	2006	2007
GSMH(milyar Ruble)	13243	16752	21665	26870	32989
GSMH Artış Hızı(%)	7.3	7.2	6.4	6.7	8.1
Enflasyon oranı	12	11.7	10.9	9.7	12
İhracat(milyar \$)	136.0	183.4	245.3	304.5	352.5
İthalat(milyar \$)	76.1	96.3	125.1	163.9	199.7

Kaynak: DEİK, Rusya Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2008, s.12.

Vladimir Putin'in devlet başkanı olmasıyla beraber ekonomik reformlar 2000 yılından itibaren hız kazanmış ve Rusya ekonomisinde gözle görülür bir düzelmeye kaydedilmiştir. Ayrıca 1998 yılındaki krizin etkilerinin de çabuk atlatılmış olması bunun nedenleri arasındadır. Krizin çabuk atlatılması uluslararası petrol ve metal fiyatlarının artmasıyla gerçekleşirken ihracatta da bir artışın sağlanması Ruble'nin güçlenmesini sağlamıştır.

8.2. Altyapı

Rusya Federasyonu, çok geniş bir coğrafik alana yayılmış olması ve coğrafi zorluklar nedeniyle ulaşım özellikle demir yolu ağı üzerinden sağlanmıştır. Rusya Federasyonu, bütün dünyadaki demiryollarının yaklaşık %7 sine sahiptir. Trans Sibirya Demiryolu, Batı Rusya'yı Sibirya'ya, Uzak Doğu'yu Rusya'ya ve Moğolistan'a, Çin ve Japon Denizi'ne, Moskova'dan Vladivostok'a 9288 km'lik uzunluğuyla dünya'nın en uzun demiryollarından biridir. "St. Petersburg-Helsinki demiryolu hattının 450 milyon

dolarlık onarımı ise gündemde olan başka bir projedir ve bu proje daha sonra yeni bir yatırımla Helsinki-St. Petersburg-Moskova hızlı tren demiryoluna dönüştürülecektir.”²⁷⁸

“Karayolu ulaşımında ise gerek yük gerek yolcu taşımacılığı fazla tercih edilmemekte, özellikle ülkenin doğusunda altyapı yetersizliği bulunmaktadır ve Transavraya otoyolu projesi ile Doğu-Batı karayolu ulaşımının geliştirilmesi planlanmaktadır.”²⁷⁹

Limanlara bakıldığında öncelik var olan kapasiteyi artırma yönündedir. Petrol ihracatının yapılması nedeniyle Hazar Denizi bölgesi ve Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru büyük önem taşımaktadır. En önemli liman ve rıhtımları Anapa, Kaliningrad, Murmansk, Nakhodka, Novorossiysk, Rostov-na-Donu, Saint Petersburg, Taganrog, Vanino ve Vostochny'dir. Ülkenin nehir sistemi sayesinde Baltık Denizi'nden Karadeniz'e taşımacılık yapılabilmektedir.

Havayolu ulaşımı ülke coğrafyası gereği gelişmiştir. Fakat uçakların ve havaalanlarının bakımsız oluşu nedeniyle sorunlar yaşanmaktadır.

8.3. Sektörlerin Durumu

8.3.1. Tarım

Rusya topraklarının büyük bir kısmı tarıma elverişli olmamasına rağmen, tarım sektörü ülke ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ülkenin kuzey bölgelerinde toprak tarıma elverişli olmaması nedeniyle o bölgelerde hayvancılık faaliyeti ağırlık kazanmıştır. Tarım üretimi ülkenin Güney bölgeleri ve Sibiryada gerçekleştirilmektedir.

Ülkenin yaklaşık %45'inin ormanlarla kaplı olması nedeniyle Rusya, önemli bir kereste üreticisi ve ihracatçısı konumundadır. Topraklarının %32'si tarıma elverişli alanlardan oluşan Rusya'da “üç yılda bir hüküm süren kuraklık üretimde düşüslere neden olurken, aşırı kimyevi maddeler kullanımı, endüstriyel kirlilik, toprağın yoğun

²⁷⁸ TÜSİAD, *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Yayın No:TÜSİAD-T/99-264, Haziran 1999, s.241.

²⁷⁹ DEİK, A.g.e. s.25.

işlenmesi ve bazı bölgelerdeki yanlış ürün seçimi toprağın verimliliğini düşürmüştür.”²⁸⁰

Tarım sektörü son üç yıla bakıldığında durağan bir seyir izlediği görülmektedir. Tahıl ihraç eden ülkeler arasına giren Rusya'nın bu performansına bakıldığında Sovyet döneminden daha kötü bir durumda olduğu görülebilir. “Son beş yılda büyük çapta federal hükümetin verdiği sübvansiyonlara bağlı olarak tarımsal kredilerde önemli artışlar yaşanmış ve 2005 yılında yürürlüğe konulan, aralarında tarım sektörünün de yer aldığı 4 alanda devlet desteklerinin yoğunlaştırılması yönündeki ulusal program, özellikle küçük tarım işletmelerindeki büyümeye önemli katkı sağlamaktadır.”²⁸¹

8.3.2. Sanayi

Rusya'da sanayi alt yapısı SSCB döneminden kalma teknolojik olarak geri kalmış, enerjiye dayalı, düşük katma değerli temel işleme ve savunma sektörüne önem veren bir özelliktedir. Uzay ve havacılık gibi teknolojik rekabet avantajına sahip olduğu sektörlerde bile yatırımın yetersizliği ve iş gücü sermayesinin yitirilmesi nedeniyle üretim oranları düşmüştür. Sovyetler birliği sonrasında devlet sübvansiyonlarının kaldırılmasıyla işletmeler yatırım için yeni kaynaklar bulamamış, üretim önemli ölçüde azalmış ve uluslararası alanda rekabet güçleri zayıflamıştır.

Rusya doğal kaynaklarının ihracatı nedeniyle elde etti gelirler sayesinde gelişimini devam ettiremeyeceğini anlamıştır. Bunun için sanayileşme hareketleri çerçevesinde çeşitli hamlelerde bulunmaktadır. “Rus hükümeti öncelikle yurt içindeki talep, sonra BDT ve diğer ülkelere yönelik ihracat için üretim yapacak sanayi tesisleri kurulması amacıyla yabancı sermaye dahil çeşitli unsurları harekete geçirmeyi hedeflemekte, gümrüklerde yaşanan sorunlar ve yüksek vergiler, iç piyasadaki talebe yönelik üretim yapılmasını teşvik etmektedir.”²⁸²

²⁸⁰ Benli, A.g.e. s.6.

²⁸¹ DEİK, A.g.e. s.16.

²⁸² DEİK, A.g.e. s.18.

8.3.3. Hizmet

Rusya, tarihi ve doğal güzellikleriyle turizm olarak büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen bu potansiyeli değerlendirememektedir. Son yıllarda uygulanan kalkınma programları sayesinde ülkeye gelen turist sayısını arttırmayı hedeflemektedir. Ülke vatandaşlarının krizden sonra gelir düzeylerinin artması yurt dışı gezilere ilgilerinin artmasına neden olmuş, iç turizmi canlandırmaya yönelik herhangi bir girişim olmamıştır. Son zamanlarda ülkeye Amerika, Japonya, Güney Kore ve Orta Avrupa ülkelerinden gelen vatandaşlar ziyarette bulunmaktadır.

İnşaat sektörüne bakıldığında her kriz döneminden etkilenildiği gibi bu sektörde nasibini almıştır. Özelleştirmelere rağmen gerekli yatırımlar yapılmamış, devletin yapımına başladığı tesis, konut ve daha birçok proje finansman sıkıntısı yaşamıştır. Gerekli altyapı yatırımları belirli alanlara kaydırılırken modernize edilmesi gereken alanlara yatırım yapılmamıştır. Son yıllarda yabancı yatırımların gerçekleştirdiği atılımlarla sektör canlanmaya başlamıştır. Konut ihtiyacını çözmek için yeni konut programları planlanmakta, hükümette mortgage kredileri ve konut fonları ile sektöre destek vermektedir.

8.3.4. Diğer

“Rusya, madencilik sektöründe önemli bir üretici ve ihracatçıdır dünya petrol rezervinin %10 u Rusya’da bulunmakta ve doğalgaz üretiminin %30 u antrasitin %10’u, demir cevherinin %14’ü, demir dışı metal cevherinin %10-15’i, alüminyumun %12-13’ü Rusya’da üretilmektedir.”²⁸³ “Elmas üreticisi Almaz şirketi dünya üretiminin dörtte birini, Norisk Nickel şirketi ise nikel dünya üretiminin %30’unu, platin üretiminin ise %40’ını üretmektedir.”²⁸⁴

Bankacılık sektöründe çeşitli reformlara ihtiyaç vardır. 2006 yılı itibariyle ülkede 934 adet banka faaliyet göstermektedir. “Sermayeleri açısından Rusya’daki en büyük on banka şu şekilde sıralanmaktadır: Sberbank, Vneştorgbank, GazPromBank, Alfa Bank, Uluslararası Sanayi Bankası, Uluslararası Moskova Bankası, NefteGazBank,

²⁸³ Benli, A.g.e. s.8.

²⁸⁴ Sevilay Bayar, **Rusya Ülke Profili**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2005, s.7.

Doveritilniy Investitsionniy Bank, Bank Moskvi ve Rosbank”²⁸⁵ Rus hükümeti standartları yükseltmek amacıyla çeşitli bankaları birleşmeye yöneltmektedir. Bankacılık sektörünün önündeki engeller Rus halkının bankalara güven duymaması, sistemin deneyimsiz oluşu, hukuki düzenlemelerin yetersiz olması ve büyük bankaların tekel haline gelmeleridir.

8.4. Dış Ticaret

Rusya'nın ihracatında petrol ve doğalgaz önemli bir paya sahiptir. İhracatın yarısını doğalgaz ve petrol sağlarken, madenlerde eklenince bu oran %70'lere ulaşmaktadır. Rusya'nın ithalatı ise makine ve diğer sanayi ekipmanlarından oluşmaktadır. Tarım sektörünün zayıflığından dolayı da tarım ürünleri de ithalatta önemli bir paya sahiptir.

“Rusya Federasyonu'nun Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile Gümrük Birliği Anlaşması, BDT ülkeleri ile Serbest Ticaret Anlaşması bulunmaktadır ve Ülkenin AB ile Şubat 1996'dan geçerli olmak üzere ortaklık ve işbirliği anlaşması bulunmaktadır.”²⁸⁶

Tablo 61: Rusya Dış Ticareti (milyar dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İhracat	105.6	103	106.9	135.4	183.4	245.3	304.5	352.4
İthalat	44.9	53.4	60.5	76.1	96.3	125.1	163.9	199.7
Hacim	150.5	156.4	167.4	211.5	179.7	370.4	468.4	552.1
Denge	60.7	49.6	46.4	59.3	86.7	120.2	140.6	152.7

Kaynak: DEİK, Rusya Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2008, s.26 ve Ayşe Oya BENLİ, Rusya Ülke Profili, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.16 verilerinden derlenmiştir.

²⁸⁵ DEİK, A.g.e. s.23.

²⁸⁶ Bayar, A.g.e. s.21.

Rusya Federasyonu'nun ihracatını oluşturan en önemli kalem yakıt, petrol ve petrol ürünleridir. Diğer ihracat kalemleri; değerli metal ve metal ürünleri, makine ekipmanları, kimyasal ürünler, mineral ürünler, tekstil ürünleri, kereste ve selülozdur.²⁸⁷

İthalatta ise makine ekipmanları, gıda ve tarımsal ürünler, kimyasal ürünler, metaller, tıbbi malzemeler, kara taşıtları, mobilya, dondurulmuş et ve balık ürünleriyle, narenciyeler önemli yer tutmaktadırlar.

Tablo 62: Rusya Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (Ocak-Aralık 2007)

İhracat:	Milyon \$	İthalat:	Milyon \$
Ham petrol	114.145	Makine ve ekipman	98.075
Petrol ürünleri	51.470	Otomobiller	21.332
Doğal gaz	42.755	Demirli metaller	5.17
Dizel yakıt	21.440	İlaç	5.516
Demirli metaller	21.110	Demirli metaller	5.157
Fuel oil	18.211	Dondurulmuş et	3.433
Makine ve ekipman	17.795	Kamyonlar	2.903
Demirli metaller	15.667	Örme ve örülmemiş giyim eşyası	2.840
İşlenmiş nikel	8.656	Çelik boru	2.410
İşlenmemiş alüminyum	7.425	Alkollü ve alkolsüz içecekler	2.247
Demirden yarı mamuller	6.650	Mobilya	1.485
Taş kömürü	5.355	Dondurulmuş balık	1.412
Hadde ürünler	4.769	Deri ayakkabı	1.352
İşlenmemiş kereste	4.138	Ham şeker	1.107
Buğday	3.609	Dondurulmuş tavuk eti	1.052
Oto benzini	3.409	Narenciye	843
İşlenmiş kereste	3.254	Ham petrol	655
Diğer gübreler	2.045	Petrol ürünleri	589
Azotlu mineral gübreler	1.970	Taş kömür	467
İşlenmiş bakır	1.883	Kakaolu ürünler	438

Kaynak: DEİK, Rusya Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2008, s.27.

90'lı yıllarda Rusya ihracatın dörtte üçüne yakın bir kısmı diğer Sovyet ülkelerine yaparken, ithalatının da yarısını bu ülkelerden yapmakta idi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ithalat eğilimi BDT ülkelerinin haricindeki ülkelerden

²⁸⁷ DTM, **Rusya Federasyonu Ülke Profili**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3.

yana olmaya başlarken ihracat eğilimi de önemli ölçüde AB ülkelerine kaymıştır. Çin ile önemli ticari ilişkileri de bulunan Rusya'nın Kuzey ülkeleri ile de ticari ilişkileri gelişmiştir.

Tablo 63: Rusya Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (Ocak-Aralık 2007)

İhracat	Milyon \$	İthalat	Milyon \$
Hollanda	42.786	Almanya	26.572
İtalya	27.518	Çin	24.402
Almanya	26.290	Ukrayna	13.323
Türkiye	18.332	Japonya	12.712
Beyaz Rusya	17.187	ABD	9.425
Ukrayna	16.323	Beyaz Rusya	8.887
Çin	15.893	Güney Kore	8.836
İsviçre	14.201	İtalya	8.535
Polonya	13.298	Fransa	7.760
Kazakistan	11.963	İngiltere	5.642
-----	-----	Türkiye	4.180

Kaynak: DEİK, Rusya Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2008, s.27.

8.5. Türkiye-Rusya Ticari İlişkileri

Türkiye ve Rusya Federasyonu arasındaki ticari ekonomik ilişkilerin temeli Cumhuriyet'in ilk yıllarında atılmıştır. Türkiye'nin önemli bir ticaret ortağıdır. Coğrafi yakınlık, iki ülke ticaretinin gelişmesinde önemli bir avantaj sağlamıştır. İki ülke arasındaki bavul ticareti, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde önemli bir paya sahiptir.

Rusya'ya ihracatımız, ithalatımızdan az olduğu için önemli dış ticaret açığımız bulunmaktadır. "Ticaret açığının en önemli nedeni ülkemiz 2000'li yıllarda enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü Rusya Federasyonu'ndan sağlama konusunda bir tercih yapmasına rağmen 18.09.1984 tarihinde SSCB ile imzalanan Doğal Gaz Anlaşması çerçevesinde, doğal gaz karşılığında mal ihracı uygulamasının devam ettirilememesidir."²⁸⁸

²⁸⁸ Benli, A.g.e. s.20.

Tablo 64: Türkiye-Rusya Ticaretinin Seyri (ABD Dolar)

Yıl	İthalat	İhracat	Denge	Hacim
2000	3.886.583.276	643.902.938	-3.242.680.338	4.530.486.214
2001	3.435.672.619	924.106.727	-2.511.565.892	4.359.779.346
2002	3.891.721.401	1.172.038.590	-2.719.682.811	5.063.759.991
2003	5.451.315.438	1.367.590.908	-4.083.724.530	6.818.906.346
2004	9.033.138.484	1.859.186.551	-7.173.951.933	10.892.325.045
2005	12.905.619.879	2.377.049.944	-10.528.569.935	15.282.669.815
2006	17.806.238.758	3.237.611.322	-14.568.627.436	21.043.850.080
2007	23.508.494.288	4.726.853.152	-18.781.641.136	28.235.347.440
2008	31.364.476.862	6.481.306.316	-24.883.170.556	37.845.783.188
2009	7.126.186.204	1.218.509.341	-5.907.676.863	8.344.695.545

Kaynak: TÜİK, KEİ Ülkeleriyle Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı,

[http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TKRY02.RDF&desformat=html&p_kod=2&ENVID=disticaretEnv, \(06.07.2009](http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TKRY02.RDF&desformat=html&p_kod=2&ENVID=disticaretEnv, (06.07.2009) *2009 yılı bilgisi 5 aylıktır.

İki ülke arasında imzalanan çeşitli anlaşmalar ve protokoller ise şunlardır²⁸⁹:

- Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma (25.02.1991)
- Doğal Gaz Anlaşması (17.09.1984)
- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (15.12.1997)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma (15.12.1997)
- Ticari, Ekonomik, Sınai ve Bilimsel-Teknik İşbirliğinin Geliştirilmesi Hakkında Uzun Vadeli Program (15.12.1997)
- Enerji İşbirliği Genel Çerçeve Anlaşması (15.12.1997)
- Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyon dahilinde değişik tarihlerde imzalanan 8 adet anlaşma

“Türkiye’nin Rusya’ya ihracatında sırası ile motorlu kara taşıtları, makine ve cihazlar, meyveler, kabuklu yemişler, plastik ve plastikten mamul eşyalar, yenilen

²⁸⁹ Konya Ticaret Odası, Rusya Federasyonu Ülke Raporu, Etüd Araştırma Servisi, Haziran 2006, s.28.

sebzeler, demir çelik, dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler, örme eşyalar, demir veya çelikten eşyalar, özel dokunmuş v.b. gibi ürün gurupları önemli yer almaktadır.”²⁹⁰

“Türkiye ise Rusya’dan ithal ettiği ürünlerin en büyük paya sahip olanları mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsallarıdır ayrıca demir ve çelik, alüminyum eşyalar, bakır ve bakırdan eşyalar, organik kimyasal müstahsallar, hububat, ağaç ve ağaçtan mamul eşyalar, kağıt ve karton, gübre gibi ham madde ve yarı mamul niteliğindeki ürünlerdir.”²⁹¹

8.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar

Ağır bürokrasi şartları nedeniyle gereksiz zaman kayıpları yaşanmaktadır. Denetimlerin sık ve zamansız yapılması, gerekli yasal düzenlemelerin eksik veya yetersiz oluşu, merkezi ve yerel yönetimin iletişim eksikliğinden kaynaklanan engeller başlıca sorunlardandır.

“Rus vergi sisteminin pek çok gideri unsurunu yasal gider olarak kabul etmemesi, federal ve yerel vergileri daha ağır hale getirmektedir.”²⁹²

Rusya’da çalışan Türk vatandaşları, çalışma izinleri ve vize konusunda sorunlu ülke bazında muameleye tabi tutulmaktadır.

Türk yatırımlarının olduğu birçok sektör enerjiye endekli sektörlerdir. Üretim tesislerinde doğal gaz, elektrik ve su gibi ihtiyaçların temininde büyük sıkıntılar yaşanmaktadır.

“Bankaların işlemlerinde yavaş davranmaları, havalelerin hesaba geç aktarılması, ücret ve maaş ödemelerinde önceden haber verilmesine rağmen nakit para alınmaması ve banka transferinde paranın hesaba geç ulaşması diğer bir sorundur.”²⁹³

²⁹⁰ Benli, A.g.e. s.20.

²⁹¹ Benli, A.g.e. s.21.

²⁹² DEİK, A.g.e. s.47.

²⁹³ DEİK, A.g.e. s.49.

9. SIRBİSTAN

Sırbistan, Yugoslavya'nın bölünmesi ile bağımsızlığını ilan eden ülkelerden biridir. Başkenti eski Yugoslavya'nın da başkenti olan Belgrad'dır. Nüfusu 7,4 milyonn Sırbistan, coğrafi konumu bakımından Orta Doğu Avrupa'dadır. Komşuları Bosna Hersek, Kosova, Macaristan, Hırvatistan, Bulgaristan ve Romanya olan ülkenin toprak büyüklüğü 88361 km²'dir.

Tablo 65: Sırbistan Sosyal Göstergeler

Nüfus	7,5 milyon
Dil	Sırpça, Arnavutça, Macarca
Başkent	Belgrad
Yüzölçümü	88361 km ²
Başlıca Şehirleri	Voyvodina, Nis, Kragujevac, Priştina
Doğal Kaynaklar	Kömür, çinko, kurşun, demir

Kaynak: Tuğrul Somuncuoğlu, Sırbistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007, s.1

Ülkenin en önemli yer altı zenginliği kömürdür. Kendi kömür rezervleriyle yetinebilen ülkeler arasında yer alan Sırbistan önemli çinko ve kurşun madenlerine sahiptir. Bunların dışında sade maden ve mineral kaynakları ülkenin diğer yer altı zenginlikleri arasındadır.

Sırbistan'ın resmi dili Sırpça'dır. Ancak azınlık dilleri olarak, Macarca, Makedonca, Boşnakça, Hırvatça, Sırp-Hırvat ve Karadağca dilleri başta olmak üzere diğer azınlık dilleri konuşulur. Fakat Sırp hükümeti diğer dillerin konuşulmasını yasaklanmıştır. Sırpların büyük bir çoğunluğu Hristiyanlık'ın Ortodoksluk mezhebine bağlıdır ama aralarında Katolik ve azda olsa Protestan olanları vardır. Ayrıca Sırpların küçük bir bölümü Müslümanlık dinine mensuptur.²⁹⁴

İlköğretimin zorunlu olduğu ülkede, eğitim giderleri devlete aittir. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra eğitim sisteminin bozulması engellenemez bir gerçektir. "1990 yılındaki gelişmeler ülkedeki bilim adamlarının yurtdışında çalışmalarını ve bilgi değişimini engellemiş, ülkedeki bilim enstitülerinin önünü

²⁹⁴ İstanbul Ticaret Odası, **Sırbistan Ülke Raporu**, Avrupa Birliği Uluslararası İşbirliği Şubesi, Haziran 2008, s.3

tıkamıştır.”²⁹⁵ Yüksek öğretim verimsiz bir hale gelmiş ve teknolojiden büyük oranda uzaklaşmış bir durumdadır.

9.1. Genel Ekonomik Durum

1999 yılında üretimin %38’i endüstri, %25’i tarım sayesinde karşılanmaktaydı. Son yıllara bakıldığında hizmet sektörü de büyük oranda artış görülmektedir. Yapılan yenilik çalışmaları yetersiz kalmaktadır. Bu da ülkenin bulunduğu coğrafyadaki ülkelerden geri kalmasına neden olmuştur.

Ülke özel sektörünün üretimdeki payı, komşu olduğu ülkelerin sektörlerine bakıldığında az bir paya sahip olduğu görülmektedir. Ancak ülke geneline bakıldığında çok önemli bir yere sahip olan özel sektörün milli gelire katkısı %40’tır. “Büyük bir kayıt dışı ekonominin mevcut olması, 1991’den beri süren savaşlar, eski Sırbistan-Karadağ pazarının kaybı, NATO bombardımanlarının endüstri ve altyapıya verdiği hasar ekonominin yapısal problemlerini derinleştirmiştir.”²⁹⁶

Tablo 66: Sırbistan’ın Temel Makroekonomik Göstergeleri

	2003	2004	2005	2006	2007
GSYİH(milyar \$)	14320	19071	22325	24172	41043
GSYİH Artış Hızı(%)	4.5	2.4	9.3	6.8	7.0
Enflasyon(ort.)	19.5	9.9	11.0	16.1	6.4
İhracat(milyon \$)	2477	3897	4647	6487	8433
İthalat(milyon \$)	7324	10944	10210	12715	16784

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, Sırbistan Ülke Raporu, Avrupa Birliği Uluslararası İşbirliği Şubesi, Haziran 2008, s.3.

2006 yılının başlarında normal bir büyüme gösteren ülke en büyük gelişmeyi ulaştırma sektöründe gerçekleştirmiştir. Hizmet sektörü ve tarım sektörünün de küçülmesine rağmen Sırp ekonomisi gelişim göstermektedir. “Sırbistan’ın ekonomik reformları gerçekleştirme ve AB standartlarına uyum açısından gösterdiği olumlu yaklaşım, Dünya Bankası ve IMF ile üyelik görüşmelerinin başlamasını sağlamıştır ve

²⁹⁵ Tuğrul Somuncuoğlu, **Sırbistan Ülke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007, A.g.e. s.13.

²⁹⁶ Somuncuoğlu, A.g.e. s.1.

ülkede AB ilişkilerinden sorumlu bir birim oluşturulmuştur.²⁹⁷

Tablo 67: Sırbistan Projeksiyon Özeti

	2005 ^a	2006 ^b	2007 ^b	2008 ^b
Büyüme (ort.)	6.2	5.7	6.5	6.0
Sanayi üretim büyümesi (ort.)	1.1	4.7	5.0	5.0
Enflasyon (ort.)	17.3	12.7	5.7	5.5
İhracat (milyar \$)	4.6	6.5	7.9	9.3
İthalat (milyar \$)	-10.2	-12.7	-15.3	17.1
Cari denge (milyar \$)	-2.1	-3.7	-4.7	-4.9
Döviz Kuru (ort-RSD:€)	83.72	83.97	82.54	86.38

Kaynak: Tuğrul Somuncuoğlu, Sırbistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007, s.6. **a:** Gerçek **b:** EIU öngörüsü

IMF, Sırbistan için çeşitli politikalar belirlemiştir. “Şubat 2006’da imzalanan üç yılı kapsayan anlaşmayla beraber IMF’nin Sırbistan hakkındaki makroekonomik kaygıları artmış ve yüksek işsizlik, bütçe açığı ve çift haneli enflasyona karşı politikalar belirlenmiştir ve ekonomi içerisindeki tekelci zihniyetin fiyat artışlarına neden olduğuna değinilmiştir.”²⁹⁸ Ayrıca petrol ithalatındaki yasağın kaldırılması istenmiş ve bu ürünlerin vergi yükünün arttırılmasına yönelik çalışmaların yapılması öngörülmüştür.

Bunların yanında politik değişimlerden kaynaklanan reform planları da yapılmıştır. Sıkı para politikasının belirlenmesi, özelleştirme planları, dış ticaret üzerindeki doğrudan kontrollerin kaldırılması, bankacılık sisteminin değiştirilmesi, bütçenin sağlamlaştırılması ve dünya ekonomisindeki gelişimlere ayak uydurulması bunların en önde gelenleridir.

9.2. Altyapı

“Sırbistan, Balkanlar’ın ortasında önemli geçiş yollarına sahip bir ülkedir ve Balkanlar’ın, Ortadoğu ile Batı Avrupa arasında en kısa ulaşım imkanı sunduğu düşünülürse, Sırbistan’ın jeopolitik açıdan ne denli önemli olduğu anlaşılabilir.”²⁹⁹

²⁹⁷ DEİK, **Sırbistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Mayıs 2006, s.2.

²⁹⁸ Somuncuoğlu, A.g.e. s.2.

²⁹⁹ Somuncuoğlu, A.g.e. s.14

1999'daki olaylar sebebiyle NATO ülkeye bombardıman saldırısında bulunmuş ve bunun sonucunda ulaşım ve iletişimde büyük zarara neden olmuştur.

2002 yılı itibariyle ülke 45290 km karayolu, 4058 km demiryoluna sahiptir. Ülkede genel ulaşım karayoluyla sağlanmaktadır. Genel olarak bakımsız olan yollar aynı zamanda yetersizdir. Yapım aşamasındaki en önemli proje Avusturya'yı Yunanistan ile bağlayan karayolu projesidir. Karayollarındaki bakımsızlık demiryolları açısından da geçerlidir ve modern bir yapıya sahip değildir. Macaristan'ı Belgrat'a ve Macaristan'ı Nis'e bağlayan iki önemli demiryoluna hattına sahip ülke denizyollarını sık kullanmaktadır.

“Sırbistan'ın suyu sadece ulaşım ve taşımacılık açısından değil aynı zamanda sulama, endüstriyel ve evsel su kullanımı, elektrik enerjisi üretimi, inşaat sektörü, balıkçılık, turizm ve su sporları açısından da büyük önem arz etmektedir.”³⁰⁰ 1599 km su yoluna sahip ülke kargo taşımacılığında önemli görevler almaktadır.

Belgrat, Tivat, Padgorica, Nis ve Priştine'de faaliyette olan 5 adet havaalanına sahip ülke 90'lı yıllarda uygulanan ambargo nedeniyle havayolu bağlantısı yasaklanmıştır. Yaşanan savaş gerekli altyapının zarar görmesine neden olmuştur. 2000 yılında ambargonun kaldırılmasından sonra Sırbistan-New York ve Sırbistan-Hırvatistan havayolu hattı tekrar faaliyete geçmiştir. “13 Haziran 2005 tarihinde Avrupa Yatırım Bankası, Sırbistan hava sahası kontrol sisteminin modernizasyonu için proje hazırlamış ve hayata geçirmiştir.”³⁰¹

Ülkede elektrik üretimi devlet eliyle gerçekleştirilirken, özel sektör bu alana dahil edilmemektedir. Savaş öncesi üretilen elektrik yeterli iken, savaş sonrası önemli ölçüde ithalat yapılmaktadır. Enerji yenileme projeleri Avrupa İmar Ajansı tarafından finanse edilmektedir.

³⁰⁰ Somuncuoğlu, A.g.e. s.15.

³⁰¹ DEİK, A.g.e. s.7.

9.3. Sektörlerin Durumu

9.3.1. Tarım

Sırbistan kaliteli ürün veren topraklara ve güçlü bir tarımsal küçük işletme ağına sahiptir. Ülke topraklarının %60'ı ekilebilir alan %4.3 ü meyve bahçesi, %1.4 ü üzüm bağlarından kalan kısım ise doğal otlaklardan oluşur. Sırbistan buğday ve mısır ile beraber yüksek oranda meyve ve sebze üretiminde bulunur. Öyle ki bu üretimin fazla gelen kısmı ihraç edilmektedir.

1994-1997 yılları arasında %4 lük artış gösteren tarım sektörü, 1998 yılında bir önceki yıla göre %3 lük bir azalma gösterdi. Bu yıl bol hasat olmasına rağmen üretim düşmüştür. Sırbistan da 90'lı yıllarda meydana gelen savaşlar neticesinde makineleşmede yeniliğe tam anlamı ile geçilmemiştir. Bu makinelerin yaşlı olması ve üretim tekniğinin yenilenememesi nedeni ile üretimde verimlilik sağlanamamaktadır. Devletin tarıma ayırdığı bütçe yıllara göre pek değişiklik göstermemiştir. 2002 yılında hububat üretimi iç talebi anca karşılayabiliyor iken sonraki yıl üretimde keskin düşüşler yaşanmıştır. 2004 yılından bu yana üretim önemli ölçülerde artmaktadır.

Yugoslavya'nın dağılması ve savaşların başlaması ile birlikte ortaya çıkan karışıklık ve istikrarsızlık ile birlikte hayvancılık sektöründe de önemli düşüşler yaşanmıştır. Yıllar boyunca besi hayvanı oranlarında düşüş yaşanmıştır. Bu durum et fiyatlarının uzun vadede yüksek seyredeceğinin işaretidir.

9.3.2. Sanayi

Sırbistan, diğer eski komünist Doğu Bloğu ülkelerine rağmen, gelişmiş ve çeşitli bir sanayi yapısına sahiptir. Bunda Yugoslavya'nın başkenti olması ve Tito'nun yarı komünist bir yönetim biçimine sahip olması da etkilidir. Ülke 1991 yılında gelişmiş mobilya, ağır sanayi, otomotiv, kimya, tekstil ve gıda işleme tesislerine sahiptir.

Ülkenin sahip olduğu pek çok sanayi kuruluşu NATO bombardımanlarında yerle bir edilmiştir. Endüstriyel üretimdeki talebin düşmesinde ülkenin savaştan yeni çıkmış olması ve insanların ekonomik güçlerini kaybetmeleri, ayrıca uluslararası piyasa

standartlarının geride kalınması gösterilebilir. Sırbistan'ın eski üretim seviyelerine ulaşabilmesi için büyük miktarda teknoloji desteğine ihtiyacı vardır.

9.3.3. Hizmet

Siyasi istikrarsızlıklar ve Sırp şirketlerine koyulan ambargolar neticesinde inşaat sektörü gelişmemiştir. Orta Doğu'daki ülkelerle ilişkilerin bozulması da bunun nedenleri arasındadır. Kosova Savaşı ile de bu doruk noktaya ulaşmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu durum nedeni ile de iç talep harekete geçememektedir. İçme suyu, atık su ve sulama sistemlerinin yenilenmesi projeleri bitirilmeye çalışılmaktadır.

Sırbistan coğrafi konumu gereği Akdeniz'e kıyısı olmayan bir ülkedir. Bu yüzden sahil turizmi yoktur. Sırbistan turizm açısından sadece orta çağ manastırları ve binaları ile dağ turizmini sunabilmektedir. Fakat otel sayısının azlığı ve modern standartların çok uzağında olması nedeniyle turizm konusunda bir atılım yapamamaktadır. Karadağ bölgesinde turizmin tekrar yapılandırılması için çalışmalar sürdürülmektedir. Adriyatik Kıyılarında yabancı yatırımcılar tarafından çeşitli yatırımlar yapılmaktadır. Ülkedeki otellerin çoğunun uluslararası standartlara uymaması yapılan yatırımların maliyetini arttırmaktadır.

9.3.4. Diğer

Ülkede faaliyet gösteren 40 adet bankanın 17'si yabancı sermayelidir. Bankacılık sektörü yapılan reformlara oranla gelişim gösterememişlerdir. Ülkedeki başlıca bankalar; Micro-Finance Bank, Raiffeisen Bank Yugoslavia, HVB Bank, National Bank of Greece, Societe Generale Yugoslav Bank, Deutsche Bank, Wetern Union, Nova Ljubljanska Banka, Nova Kreditna Banka Maribor ve 2001 yılında kurulan American Bank of Kosova'dır.³⁰²

9.4. Dış Ticaret

“14 Mart 2002'de uluslar arası gözlemcilerin katılımıyla imzalanan iki ayrı devlet olma yolundaki protokolün ekonomi ile ilgili bölümünde başta AB olmak üzere

³⁰² DEİK, A.g.e. s.9.

entegrasyon ve diğer ülkelerle ilişkilerde taraflardan herhangi birisi ikili ve çok taraflı anlaşma ve protokollere uymadığı takdirde, söz konusu tarafın tüm haklarını kaybedeceği ve diğer tarafın mevcut devleti tüm yönetim hakları ile devam ettireceği hükme bağlanmıştır.”³⁰³

Birleşmiş Milletler’in yaptırımları sonucu dış ticarete büyük sorunlarla kalan Sırbistan’ın şimdiki durumu farksız değildir. 2002’de 2.3 milyar dolar ihracat yapan ülke 2004 yılında 3.7 milyar dolar ihracat gerçekleştirmiştir. Yine aynı yıl 11.1 milyar dolar ithalat yapmış, ticaretteki açığı 7.4 milyar dolar olarak gerçekleştirmiştir. 2005 yılında bu açık 6 milyar seviyelerine düşürülmüştür.

“Sırbistan’ın dış ticaretini azaltabilmesi için yeni yatırım kolaylıkları getirilmesi, enerji arzının artırılması ve üretim standartlarının düzenlenmesi gerekmektedir ancak bu önlemler ancak orta vadede yarar sağlayabilecektir.”³⁰⁴

Tablo 68: Sırbistan Dış Ticareti (milyon dolar)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İhracat	2412	2477	3897	4647	5809	8433
İthalat	6320	7324	10944	10210	11997	16784
Hacim	8732	9801	14841	14857	17806	25217
Denge	-3908	-5347	-7047	-5563	-6188	-8351

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, Sırbistan Ülke Raporu, Avrupa Birliği Uluslararası İşbirliği Şubesi, Haziran 2008, s.4.

Sırbistan’ın ihracatında rol oynayan ürünler; demir ve çelik, gıda ve canlı hayvan, demir olmayan ürünler, kimyasallar, gaza hariç işlenmemiş mamuller, kıyafetler, kauçuk mamuller, şişe mantarı ve tıbbi eczacılık malzemeleridir.³⁰⁵

³⁰³ DEİK, A.g.e. s.5.

³⁰⁴ Somuncuoğlu, A.g.e. s.17.

³⁰⁵ İstanbul Ticaret Odası, A.g.e. s.5.

Tablo 69: Sırbistan İhracatında Başlıca Ürünler (milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003 ^a	2004 ^a
Yiyecek ve canlı hayvanlar	255	275	482	499	656
Meşrubat ve tütün	15	17	20	32	56
Ham ürünler (petrol dışında)	123	101	118	138	208
Mineral yakıtlar	4	50	78	61	92
Hayvansal ve bitkisel yağlar	17	18	19	17	65
Kimyasal ürünler	145	132	169	249	394
Manifatura mallar	632	653	713	691	1227
Makine ve ulaşım araçları	215	243	254	569	411
Çeşitli manifatura mallar	270	363	369	457	563
Diğer	46	50	52	42	29

Kaynak: Tuğrul Somuncuoğlu, Sırbistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007, s.17 *a: Sadece Sırbistan*

Ülke ithalatında yer alan ürünler ise; petrol ve petrol ürünleri, yol araçları, Doğal ve üretilmiş gaz, genel sanayi makineleri, demir ve çelik, elektrikli cihazlar, üniteler ve aplikasyonlar, meyve ve sebze, tekstil ürünleri ve iplikler.³⁰⁶

Tablo 70: Sırbistan İhracatında Başlıca Ürünler (milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003 ^a	2004 ^a
Yiyecek ve canlı hayvanlar	279	441	527	472	634
Meşrubat ve tütün	53	99	113	132	162
Ham ürünler (petrol dışında)	221	188	208	222	349
Mineral yakıtlar	745	1001	1070	1080	1637
Hayvansal ve bitkisel yağlar	9	10	18	16	18
Kimyasal ürünler	556	698	856	1012	1436
Manifatura mallar	772	948	1270	1558	2181
Makine ve ulaşım araçları	820	1029	1629	2236	3548
Çeşitli manifatura mallar	237	355	553	715	1049
Diğer	19	68	76	30	125

Kaynak: Tuğrul Somuncuoğlu, Sırbistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007, s.18. *a: Sadece Sırbistan*

Dünyadaki değişen şartlar neticesinde Sırbistan'ın da ticaret pazar yapısı da değişmiştir. Bölgedeki ülkelere ihracat yapılırken, AB ülkeleri ikinci plana atılmıştır.

³⁰⁶ İstanbul Ticaret Odası, A.g.e. s.5.

İthalata baktığımızda bunun tam tersi bir durum karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin ticaret yaptığı en önemli ülkeler Rusya, Almanya, İtalya ve Bosna Hersek'tir.

Tablo 71: Sırbistan İhracatında Başlıca Ülkeler (%)

	2002	2003	2004	2005
Bosna Hersek	-	-	16.8	16.4
İtalya	-	-	12.5	14.4
Almanya	-	-	9.6	9.8
Makedonya	-	-	6.9	5.8

Kaynak: Tuğrul Somuncuoğlu, Sırbistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007, s.19.

Tablo 72: Sırbistan İthalatında Başlıca Ülkeler (%)

	2002	2003	2004	2005
Almanya	14.8	14.5	13.7	10.3
Rusya	14.0	13.8	12.8	15.8
İtalya	11.6	10.8	9.7	8.6
Çin	-	-	4.8	4.8

Kaynak: Tuğrul Somuncuoğlu, Sırbistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007, s.19.

9.5. Türkiye-Sırbistan Ticari İlişkileri

Türkiye ile Sırbistan ilişkileri BM'nin uyguladığı ambargodan sonra normal seyrine dönmüş fakat çıkan Kosova Krizi nedeniyle tekrar olumsuz etkilenmiştir. İki ülke arasında gerek ithalat gerekse ihracat oranları yeterli düzeyde değildir. "2005 yılında Sırbistan'a ihracatımız, 2004 yılı aynı dönem ihracatı olan 212 milyon dolardan %20'lik bir artışla 256 milyon dolara çıkmıştır ve ithalatımız 87.4 milyon dolardan 96.7 milyon dolara çıkarak %10'luk bir artış göstermiştir."³⁰⁷ Efes Pilsen, Uzel Makine, Gintaş firmaları Sırbistan'a büyük yatırımlarda bulunmuşlardır. Bunların dışında birçok küçük işletme ülkede ekonomik faaliyette bulunmaktadır.

³⁰⁷ Somuncuoğlu, A.g.e. s.19

Tablo 73: Türkiye-Sırbistan Ticaretinin Seyri (ABD Doları)

Yıl	İthalat	İhracat	Denge	Hacim
2000	47.406.603	98.682.921	51.276.318	128.768.702
2001	7.484.385	81.362.099	73.877.714	88.846.484
2002	11.146.422	122.050.967	110.904.545	133.197.389
2003	29.987.915	184.676.117	154.688.202	214.664.032
2004	87.404.983	211.944.311	124.539.328	299.349.294
2005	96.718.847	257.879.358	161.160.511	354.598.205
2006	49.081.198	278.784.345	229.703.147	327.865.543
2007	70.703.334	475.096.383	404.393.049	545.799.717
2008	61.705.095	458.113.235	396.408.140	519.818.330
2009*	14.525.393	109.974.264	95.448.871	124.499.657

Kaynak: TÜİK, KEİ Ülkeleriyle Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı,

[http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TKRY02.RDF&desformat=html&p_kod=2&ENVID=disticaretEnv,\(06.07.2009\)](http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TKRY02.RDF&desformat=html&p_kod=2&ENVID=disticaretEnv,(06.07.2009)) *2009 yılı bilgisi 5 aylıktır.

Sırbistan ve Türkiye arasında gerek ticari gerek ekonomi gerekse sosyal birçok anlaşma imzalanmıştır. Bunlar:³⁰⁸

- Ticaret Anlaşması (14.04.1971)
- Uzun Vadeli Ekonomik, Teknik, Sınai ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması (12.05.1976)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (02.03.2001)
- Uluslar arası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (05.04.2001)
- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (20.10.2003)
- Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardımlaşmasına Dair Anlaşma (06.02.2002)
- Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması (29.08.2002)
- Turizm İşbirliği Anlaşması (12.02.2004)

Sırbistan ile ticaretimize bakıldığında iki ülkenin ticaretine konu olan ürünler

³⁰⁸ DEİK, A.g.e. s.9.

şu şekilde olmaktadır. Türkiye Sırbistan'a sıcak rulo demir, tekerlekler, yeni tip araç motorları, kauçuk, demir ve çelik ürünleri, arıtılmış bakır, şeker kamışı, küspe ve diğer şeker ürünleri atıkları, donmuş bezelye, makineler ve hibrit mısır ihraç etmektedir.

Sırbistan'dan ise polietilen, tekerlekler, demir çöpü ve hurda, bakır ve bakır ürünleri, gıda sanayi döküntüleri, asit ve aşular ithal etmektedir.

9.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar

En büyük sorun Sırbistan'ın uyguladığı vize engelidir. "Sırbistan, Müslüman pasaportlu herkesin ayırt edilmeden tüm belgeleri tamam olsa dahi ülkeye girişlerini engelleyen uygulamalar sergilemektedir ve bu çerçevede, Türk iş adamlarının Belgrat havalimanında karşılaştıkları problemler diğer ülke vatandaşlarına oranla daha fazla olmaktadır."³⁰⁹

Petrol ve petrol ürünlerinin bu ülkeden geçişinde ilgililerden izin alınması zorunlu tutulmaktadır. Bu uygulama bazen ayçiçeği yağı ve bazı kimyasallar içinde uygulanmakta böylece sınırda zaman kaybı yaşanmaktadır. Ayrıca taşınan yükün ağırlık sınırının geçilmesi durumunda ek ücret talep edilmektedir.

Para transferinin uzun sürmesi, ihraç edilecek ürünlerin belirli kapılardan geçirilmek istenmesi, gümrük kapılarındaki mesai saatlerinin erken sonlandırılması, AB'nin ülkelere verdiği et ve süt ürünleri satma lisansının Türkiye'ye verilmemesinden kaynaklanan ihracat zararı diğer karşılaşılan sorunlar arasındadır.

10. UKRAYNA

Karadeniz coğrafyasının tam ortasında bulunan Ukrayna, Rusya Federasyonu, Moldova, Romanya, Macaristan, Polonya, Slovakya ve Belarus ile komşu olması sebebiyle stratejik bir öneme sahiptir. Ülke toprakları dünyanın en verimli toprakları arasında gösterilmektedir. Teknolojik gelişmenin takip edilememesi, modern tekniklerin uygulanamaması ve ülkenin güneyindeki toprakların nükleer kirlenme nedeniyle kullanışsız hale gelmesi nedeniyle kullanılamamaktadır.

³⁰⁹ DEİK, A.g.e. s.12

Tablo 74: Ukrayna Sosyal Göstergeler

Nüfus	47.8 milyon
Dil	Ukraynaca
Başkent	Kiev
Yüzölçümü	603.700 km ²
Başlıca Şehirleri	Kharkov, Dnepropetrovsk, Odessa, Donetsk, Sevastopol
Doğal Kaynaklar	Doğal gaz, petrol, kömür, demir, manganez, tuz

Kaynak: DEİK, Ukrayna Ülke Bülteni, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ocak 2007, s.1

Ukrayna büyük ölçüde demir, kömür, manganez, doğal gaz, petrol ve tuz zengindir. 603 700 km'lik yüzölçümü ile Ukrayna topraklarının %90'ı tarım yapılabilmesi açısından bereketlidir. Kaliteli topraklar açısından dünyadaki önemli ülkeler arasında sayılan Ukrayna, bu imkanını teknolojik yetersizlik, eleman eksiliği ve eski tekniklere göre yapılan tarım yüzünden kullanamamaktadır.

“1995 yılında 52 milyon olan nüfus ekonomik ve sosyal koşulların kötüleşmesiyle baş gösteren dış göçle bugün 48 milyon civarına inerken nüfusun %73'ünü Ukraynalılar, %22'sini Ruslar, %1'ini Yahudiler ve %4'ünü de diğer uluslar (%0,9 Beyaz Rus, %0,6 Moldovalı, %0,5 Bulgar, %0,3 Macar, %0,3 Romen) oluşturmaktadır.”³¹⁰

% 68'i kentlerde, %32'si kırsal kesimde yaşayan nüfusun %99'u okur-yazardır. Erkeklerde okur-yazarlık oranı %100 iken kadınlarda bu oran %97'ye düşmektedir.

10.1. Genel Ekonomik Durum

SSCB'nin 1991 yılında çöküşünden sonra bağımsızlığını kazanan Ukrayna'da günümüze kadar çelik, kimya endüstrisi, silah sanayi, Makine sanayi, gemi inşaatı ve kömür endüstrilerinde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Ancak Sosyalist rejimden geri kalan ticaret anlayışı bu sektörlerin dünya pazarları ile rekabete girebilmelerini engellemiştir. Ukrayna iş çevrelerinin ve siyasi çevrelerinin menfaat çatışmaları ekonominin gelişmesini bir hayli geciktirmiştir.

³¹⁰ Asım Çalış, **Ukrayna Ülke Profili**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007, s.3.

Sovyet rejiminin yıkılmasından sonra ortaya çıkan devletlerde olduğu gibi Ukrayna' da serbest piyasa şartlarına uyum sağlama çabası göstermiş, özelleştirme çalışmaları yapmak istemiş fakat bunu diğer devletler gibi hızlı gerçekleştirememişlerdir. Bu nedenle “90’lı yılların başında hiperenflasyon ve GSYİH’nın %9’una varan bütçe açıkları yaşanmış yerel para birimi hızla değer kaybetmiştir.”³¹¹ Daha sonra uygulanan para politikaları ile istikrar sürecine girilmiş ve enflasyon oranı düşürülmeye başlanmıştır.

Tablo 75: Temel Makroekonomik Göstergeler

	2002	2003	2004	2005	2006
GSYİH(milyar \$)	42.4	50.1	64.8	80.3	95.3
GSYİH Artış Hızı(%)	5.2	9.6	12.1	3.7	6.8
Enflasyon(ort.)	0.8	5.2	9.0	11.3	9.0
İhracat(milyar \$)	18.6	23.7	33.4	38.2	39.6
İthalat(milyar \$)	17.9	23.2	29.6	37.1	44.9

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, Ukrayna Ülke Raporu, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, 1 Haziran 2007, s.3.

1998’de yaşanan Rusya krizi ile mevcut olan istikrarsız durum ülke ekonomisinin toparlanması sürecini daha da uzatmıştır. Ülke ekonomisi kendini ancak 2000 yılının başlarında toparlamaya başlamıştır. 2002 yılında %4.6, 2003 yılında %9,6 ve 2004 yılında ise %12,6 gibi son derece yüksek orandaki büyüme oranlarının ardından ekonomi soğuma aşamasına girmiş ve 2005 yılında %2,6 lık bir büyüme meydana gelmiştir. “Planlanmış bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçişin verdiği sıkıntıların yanı sıra Ukrayna devlet kurumlarını yeni baştan yapılandırmak zorunda kalmıştır.”³¹²

Gerçekten, bütün ekonomik reformların ardından belli bir istikrarın ufukta görüldüğünden söz edilebilir. Bunu en önemli nedeni Avrupa Birliği ile olan ilişkilerdir. “Ukrayna ekonomisi açısından son dönemlerde yaşanan en önemli gelişmeler, 23 Aralık 2005 tarihinde AB’nin ve ardından da 17 Şubat 2006 tarihinde

³¹¹ DEİK, **Ukrayna Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ocak 2007, s.5.

³¹² Çalış, A.g.e. s.2.

ABD'nin Ukrayna'nın pazar ekonomisi statüsünü tanımış olmalarıdır.”³¹³ Bu statü Ukrayna'nın Dünya Ticaret Örgütü üyesi olması yolunda önemli bir adımdır.

10.2. Altyapı

Ülke 247.300 km'lik karayoluna sahiptir. Bu karayolunun yarısından fazlası otoyol olarak hizmet görmektedir. Toplam trafiğin önemli bölümü karayolu tarafından sağlanmaktadır.

“Ukrayna 23350 km'lik demiryolu ağına sahiptir ve son yıllarda yapılan modernizasyon çalışmaları sayesinde bu ağ daha verimli bir şekilde çalışır hale gelmiştir.”³¹⁴ Demiryolu taşımacılığı ülkenin en ucuz yoludur. Bu sayede karayollarındaki yoğunluk demiryolları vasıtasıyla azaltılmaya çalışılmaktadır.

14 havaalanına sahip ülkenin yurtdışında 150 şehre hizmet veren havacılık filosu vardır. Deniz taşımacılığına bakıldığında ise ülkenin 18 adet limanı olduğu görülmektedir. En önemli limanları Sevastopoli, Odessa, İlyichevsk ve Yujniy limanlarıdır. Bunun dışında Mykolayiv askeri limanı da bulunmaktadır fakat bu liman artık sivil kullanıma açılmıştır.

Sovyetler Birliği'nden kopan her ülke gibi Ukrayna'nın da haberleşme olanakları sınırlı ve eskidir. Batı ülkelerinde %50 olan telefon hattı sahipliği Ukrayna'da %27'dir. Yeni teknoloji bazı bölgelerde kullanılmaktadır ancak bu ülkenin geneline yansımamaktadır. “Telekom kuruluşu olan Ukrtelekom, TeleDanmark, Deutsche Telecom ve PTT Netherland gibi kuruluşların ortaklığıyla Ukrayna Mobil Telefon Hizmetleri'ni de sağlamaktadır.”³¹⁵ İnternet kullanımı da telefon kullanımına paralel olarak gelişmemiştir. Ülkede 300 internet şirketi olmasına rağmen kullanım çok düşüktür.

Enerji altyapısı bakımından kuvvetli olan Ukrayna'da petrol ve petrol ürünlerinin tüketimi fazladır. Bunun nedeni Sovyetler Birliği'nden ayrıldıktan sonra topraklarında kalan sanayi fabrikalarıdır. “Ülkede tahmin edilen kömür rezervlerinin

³¹³ DEİK, A.g.e. s.6.

³¹⁴ DEİK, A.g.e. s.10.

³¹⁵ Çalış, A.g.e. s.9.

miktarı 117.5 milyar tondur ve bunların 56.7 milyar tonluk kısmı keşfedilmiş rezervlerdir.”³¹⁶ Bu özelliği ile bakıldığında dünyanın önde gelen kömür üreticisi olan Ukrayna'nın enerji sıkıntısı çekmeyeceği öngörülmektedir.

10.3. Sektörlerin Durumu

10.3.1. Tarım

Ukrayna'da tarım sektörünün dünya ile rekabet edebilecek bir güce ulaşmaya başlaması 2000 yılına denk gelir ve bu süreç günümüze kadar devam etmektedir. Hükümetin 1999 yılında yürürlüğe soktuğu Toplumcu Tarım Girişimleri hakkındaki kanun tarımsal gelişmenin başlaması açısından çok büyük önem taşır. Bu kanun bu tür girişimlere üye olan çiftçilere büyük olanaklar sunmaktadır.

Örneğin çiftçilerden toprakları alınarak özel sektöre geçirilmektedir ve bu da çiftçilere parasal açıdan birçok olanak sunmaktadır. “2001 yılının ortalarında 11,000 Toplumcu Tarım Girişimleri yeniden yapılandırılarak dizayn edilmiştir ve uzun zamandan beri uygulanan bu politika tarım alanlarını azaltarak yeni iş ve ortak girişimlerin oluşmasını sağlamıştır.”³¹⁷ 2000 ve 2005 yılları arasında tarımsal sektöre uygulanan borç faizi %54 oranından %21'e düşmüştür. “SSCB döneminde tahıl üretiminin beşte birini, et ve kümes hayvanlarının üretiminin üçte birini, şeker pancarı üretiminin yarısını gerçekleştiren Ukrayna'nın şu andaki önemli tarım ürünleri tahıl, patates, şeker pancarı, ayçiçeği, soya fasulyesi, sebze ve meyvedir.”³¹⁸

10.3.2. Sanayi

Sovyetler Birliğinin önemli ağır sanayi işletmelerinin Ukrayna'da bulunması bu sanayi kolunun büyük ölçüde gelişmiş olmasında ve ülke ekonomisinde büyük yeri olmasında önemlidir. İşgücünün %20 si savunma sanayinde çalışmaktadır. “Ukrayna sanayisi içinde diğer önemli sektörler makine imalatı, gıda, demir-çelik, metalurji, kimyasallar, uçak ve gemi inşa sanayisidir ve makine üretimi, kimyasallar alanlarındaki

³¹⁶ DEİK, A.g.e. s.9.

³¹⁷ Çalış, A.g.e. s.4.

³¹⁸ DEİK, A.g.e. s.10.

en büyük sorun, eski teknolojilerin kullanılıyor olması ve ithal edilen mallarla rekabet edilememesidir.”³¹⁹

Ukrayna'nın denize kıyısı olması deniz sanayinin gelişmesini sağlamıştır. Makine sanayi ve kimyasallar sektörü gelişmiştir fakat üretim tekniklerinin eskiliği ve rantabl olamaması sebebiyle dış piyasa ile rekabeti zordur. Özelleştirme ile birlikte bu piyasada bir gelişme ve yenileşme görülmektedir.

Sovyetlerinin çöküşü ile birlikte Komünist pek çok ülkenin liberal politika izlemesi, Avrupa Birliği ve Amerika ile yakınlaşmalar sebebi ile Ukrayna'dan silah satın alımını azaltmıştır. Bunda şüphesiz ki Ukrayna'nın geri kalmış teknolojisi ve verimlilikten uzak olan üretim tekniklerinin büyük etkisi bulunmaktadır. Yabancı yatırımcıların ağır sanayiye girmesi devam etmekte fakat bu hız istenildiği hıza ulaşamamaktadır.

10.3.3. Hizmet

Bilhassa 1998 yılında girilen durgunlukla beraber bu sektörde büyük ölçüde yavaşlamıştır. Yeni gelişmekte olan bir ülke olan Ukrayna'da inşaat yatırımlarının büyük bir bölümü kamu sektörüne ait projelerdir. 2000 yılından itibaren başlayan ekonomik iyileşme ile beraber özellikle varoş kesimlerde büyük bir inşaat atılımı olmuştur. 2002 yılında Kiev Genel Kent Planı uygulamaya girmiş ve buna göre 10 yıllık dönemde 11 milyon m²'lik bir konut projesi inşa edilmesi planlanmaktadır. Bu plana göre yüksek gelir gruplarına hitap eden binaların yapılması, batı tarzında alışveriş merkezlerinin inşa edilmesi ve ulaşım imkanlarının iyileştirilmesi planlanmaktadır.

Ülke barındırdığı doğal ortamı ile turizm için vazgeçilmez bir potansiyele sahiptir. “Zaporojye, Donetsk, Nikolayev, Odesa, Herson ve Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin denize yakın alanlarında oluşan güney bölgesi; Poltova Bölgesini kapsayan kırsal bölge turizm bakımından en zengin bölgelerdir.”³²⁰ Yine son yıllarda yapılan sağlık turizmi de ülke çapında büyük önem arz etmektedir.

³¹⁹ Çalış, A.g.e. s.6.

³²⁰ Çalış, A.g.e. s.10.

10.3.4. Diğer

Yeraltı zenginlikleri bakımından incelendiğinde ülkenin çok önemli kaynaklara sahip olduğu görülmektedir. “Bu kaynaklar arasında kömür ilk sırayı alırken, demir cevheri, kireç, kireçtaşı diğer önemli kaynaklardır ve bunların dışında titanyum, cıva, sülfat ve potasyum tuzları, sülfür, granit, toromin ve kaolin gibi madenler bulunmaktadır.”³²¹ Dünyanın büyük demir cevheri üreticilerinden biri olan Ukrayna aynı zamanda büyük magnezyum rezervlerine de sahiptir. Ülkede bulunan kömür madenlerinin tamamına yakını devlete ait olup, üretimin verimlilikten uzak olması sebebiyle kâr elde edilememektedir.

Ukrayna'da bankacılık sektöründe herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. 30'u yabancı sermayeden oluşan 200 banka görev yapmaktadır. “Ukrayna'nın en büyük bankaları, aktifleri 1 milyar doların üzerinde olan Prominvestbank, PrivatBank, Bank Ukraine, Aval Bank, Ukreximbank, Ukrsotsbank ve Oschadny Bank'tır.”³²² Ülkede bankacılık sistemine güven duyulmadığı için nakit para kullanımı yaygındır. Bankalar kredi vermede büyük engeller ortaya koymaktadır.

10.4. Dış Ticaret

Ukrayna, 90'lı yılların ortalarından itibaren içe kapalılıktan kurtulup dış dünyayla bütünleşerek bir dış ticaret politikası yürütmeye başlamıştır. Bunun için birçok yenilik getirilmeye çalışılmıştır. Bu yenilikler arasında ithalatta kotanın kaldırılması, lisans uygulamasının sona erdirilmesi, ihracata yönelik devletler tarafından yapılan ihalelerin azaltılması ve dış ticarete muhasebe sisteminin basitleştirilmesi gösterilebilir.

³²¹ DEİK, A.g.e. s.8.

³²² DEİK, A.g.e. s.11.

Tablo 76: Ukrayna Dış Ticareti (milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
İhracat	15.722	17.091	18.669	23.739	33.432	38.220	39.604
İthalat	14.943	16.893	17.959	23.221	29.691	37.180	44.967
Denge	779	198	710	518	3.741	1.040	-5.363
Hacim	30.665	33.984	36.628	46.960	63.123	75.400	84.571

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası, Ukrayna Ülke Raporu, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, 1 Haziran 2007, s.3.

“Ukrayna’nın en büyük ithalat kalemini; petrol, petrol türevleri, doğal gaz, makine ve cihazlar, kimyasallar, yiyecek-içecek ve gıda ürünleri, plastik, tekstil, hava, yol ve su taşıtları oluştururken, ihracat kalemini ise kömür, metal cevherleri, kimyasal maddeler, gübre ve gübre hammaddeleri, şeker, ayçiçeği çekirdeği ve ham ayçiçeği yağı, et ve demir dışı metaller oluşturmaktadır.”³²³

Tablo 77: Ukrayna Dış Ticaretinde Başlıca Ürünler (2006)

İhracat	%	İthalat	%
Metaller	41	Petrol ve gaz	31.4
Makine ve ekipman	13.5	Makine ve ekipman	27.9
Maden cevheri ve enerji	12.8	Kimyasallar	8.6
İşlenmiş gıda	12.6	İşlenmiş ve işlenmemiş gıda	7.4
Kimyasallar	8.7	Metaller	6.8

Kaynak: Asım ÇALIŞ, Ukrayna Ülke Profili, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007, s.14.

Ukrayna, SSCB ve diğer Baltık ülkeleriyle serbest ticaret anlaşması yapmış ve bu ülkelerin ürettiği ürünlere gümrük vergisi ödemekten kurtulmuştur. Sadece lüks mallardan KDV tahsil edilmektedir.

³²³ Çalış, A.g.e. s.14.

Tablo 78: Ukrayna Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2006)

İhracat	%	İthalat	%
Rusya	18	Rusya	36
Türkiye	7	Türkmenistan	10
İtalya	5	Almanya	10
Almanya	4	Amerika	4
Çin	4	Polonya	3

Kaynak: DTM, Ukrayna, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3

Ukrayna'nın enerji konusunda dışa bağımlı olmasından dolayı ithalat kaleminin en büyük oranı petrol ve petrol ürünlerine ayrılmaktadır. Bu durumda ithalattaki en önemli ticaret ortağı Rusya ve Türkmenistan'dır.

10.5. Türkiye-Ukrayna Ticari İlişkileri

Ukrayna Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletler arasında Türkiye'nin en büyük ticari hacme sahip olduğu Rusya'dan sonra ikinci sırada gelir. 1992 yılında 126 milyon dolar olan ticaret hacmi 2007 yılında 5 milyar dolara yükselmiştir. Bu ticari ilişki sonucunda ticari denge, Türkiye'nin Ukrayna'dan sürekli ara mal almasından dolayı hep Ukrayna lehine sonuçlanmıştır. "İki ülke arasındaki dış ticarete Türkiye aleyhine süregelmekte olan dış ticaret açığının başlıca nedenlerinden birisi, Ukrayna'nın ithalatta uyguladığı, yüksek gümrük vergisi ve tüketim vergisi oranları ve bu ülkeden daha çok hammadde ithal ediyor olmamızdan kaynaklanmaktadır."³²⁴

2007 yılında Ukrayna'ya Türkiye'den yapılan ihracatın büyük bir çoğunluğunu motorlu taşıtlar ve bunların parçaları almaktadır. Bunu tarım ürünleri, tekstil ürünleri, elektrikli makine ve tütün mamulleri takip etmektedir. Ukrayna ekonomisinde meydana gelen düzelme ile birlikte halkın alım gücü artarak lüks tüketime yönelmesine neden olmuş bu da Türkiye'nin ihracatının nicelik değil nitelik yönünden artmasına neden olmuştur.

³²⁴ Çalış, A.g.e. s.15.

Tablo 79: Türkiye-Ukrayna Ticaretinin Seyri (ABD dolar)

Yıl	İthalat	İhracat	Denge	Hacim
2000	981.559.775	258.121.194	-723.438.581	1.239.680.969
2001	757.625.630	289.179.616	-68.446.014	1.046.805.246
2002	991.097.280	313.265.002	-677.832.278	1.304.362.282
2003	1.331.505.472	444.967.281	-886.538.191	1.776.472.753
2004	2.509.351.386	575.826.913	-2.451.768.693	2.566.934.079
2005	2.651.017.078	821.033.657	-1.829.983.421	3.472.050.735
2006	3.059.079.420	121.364.283	-2.937.715.137	3.180.443.703
2007	4.519.113.917	1.481.155.808	-3.037.958.109	6.000.269.725
2008	6.106.324.788	2.187.651.303	-3.918.673.485	8.293.976.091
2009*	1.279.559.964	345.005.775	-924.554.189	1.624.565.739

Kaynak: : TÜİK, KEİ Ülkeleriyle Dış Ticaret, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı,

[İki Ülke arasında imzalanan önemli anlaşmalar şunlardır³²⁵](http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TKRY02.RDF&desformat=html&p_kod=2&ENVID=disticaretEnv, (06.07.2009) *2009 yılı bilgisi 5 aylıktır.</p></div><div data-bbox=)

- Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (04.05.1992-Ankara)
- Uluslar arası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (30.05.1994)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (27.11.1996-Ankara)
- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (27.11.1996-Ankara)
- Gümrük İşbirliği Anlaşması (27.11.1996)

Genel itibari ile KOBİ niteliğinde olan Ukrayna'daki Türk firmaları genellikle gıda, temizlik maddeleri, hazır giyim ve orman ürünleri ile metal-maden ve inşaat sektöründe faaliyet göstermektedirler. Son yıllarda büyük ölçekli Türk firmaları da Ukrayna'da direkt yatırımlara başlamıştır. Bunlardan bir kaçı Efes Pilsen Bira Grubu, Başer Kimya A.Ş., Evyap A.Ş., Batı Grup, Turkcell, Colins ve Aygaz'dır.³²⁶

³²⁵ DTM, **Ukrayna**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3

³²⁶ DEİK, A.g.e. s.16.

Ukrayna'da Türk inşaat şirketlerinin yatırımları istenilen düzeye ulaşamamıştır. 2002 yılı itibari ile 558 milyon ABD doları tutarında bir toplam sözleşme imzalanmıştır. Türkiye ile Ukrayna arasında gerçekleştirilmesi planlanan büyük projeler arasında Ceyhan-Samsun Boru hattı ile Ortadoğu petrolünün Ukrayna'ya taşınıp buradan da Avrupa ülkelerine nakli planlanmaktadır. Fiziki yatırım tutarı 1,3 Milyar ABD dolarıdır. Bunun yanında Rusya dan gelecek doğalgazı taşımak için kullanılacak olan Ukrayna-Bulgaristan-Türkiye hattına paralel bir boru hattı döşenmesidir. Bunun tahmini fiziki değeri ise 1 milyar ABD doları değerindedir.

“2007’nin ilk 10 aylık döneminde, Türkiye Ukrayna’ya ihraç ettiği mal grupları arasında ilk sırayı motorlu kara taşıtları ve bunların parçaları yer alırken diğer önemli ihraç ürünleri sebze ve meyveler, tekstil ürünleri, tütün ve mamulleri, elektrikli makine ve cihazlar ile şeker ve şekerli mamullerdir.”³²⁷

Tablo 80: Ürünler İtibariyle Türkiye-Ukrayna İhracatı (2007 yılının ilk 10 aylık dönemi-\$)

Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	139.237.846
Plastik ve plastikten mamul eşya	135.918.423
Kazan; makine ve cihazlar, aletler, parçaları	100.052.131
Demir ve çelikten eşya	71.437.430
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	67.867.311
Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgil ve kavun kabuğu	58.579.896
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsallar, mumlar	47.978.083
Demir ve çelik	40.208.392
Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama maddeleri	35.136.236
Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	34.707.852
Özel dokunmuş mensucat, dantel, duvar halıları, işlemeler	33.213.293
Halılar ve dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları	29.227.412
Kağıt ve Karton;Kağıt hamurundan kağıt ve kartondan eşya	28.555.267
Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler	18.961.232
Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konserveleri	17.755.473

Kaynak: Asım ÇALIŞ, Ukrayna Ülke Profili, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007, s.16

³²⁷ Çalış, A.g.e. s.26.

“2007 yılının ilk 10 aylık döneminde Türkiye’nin Ukrayna’dan ithal ettiği en önemli ürünler, demir ve çelik sanayine hammadde teşkil eden hurda ile yağlı tohumlar ve sanayi bitkileri ile gübreler ve diğer kimyasallardır.”³²⁸

Tablo 81: Ürünler itibariyle Türkiye-Ukrayna İthalatı(2007 yılının ilk 10 aylık dönemi-\$)

Demir ve çelik	2.427.089.923
Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsallar, mumlar	284.314.970
Gübreler	244.752.509
Ağaç ve ağaçtan mamul eşya; odun kömürü	127.440.647
İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler	95.508.586
Yağlı tohum ve meyveler, sanayi bitkileri, saman, hayvan yemi	92.241.318
Hububat	69.188.972
Metal cevherleri, cüruf ve kül	58.098.994
Gıda sanayi kalıntı ve döküntüleri, hazır hayvan gıdaları	55.137.535
Organik kimyasal müstahsallar	41.809.494
Alüminyum ve alüminyumdan eşya	41.662.428
Plastik ve plastikten mamul eşya	37.890.165
Demir ve çelikten eşya	32.004.868
Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahsalları	30.578.252
Süt ve süt mamulleri, kuş ve kümes hayvanları, yumurtaları, bal vb.	25.883.455

Kaynak: Asım ÇALIŞ, Ukrayna Ülke Profili, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007, s.17

10.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar

İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmemesinin en büyük nedeni Ukrayna’nın pazar ekonomisine geçerken sıkıntı yaşaması, adapte olamaması ve beklenen gelişimi sağlayamamasından kaynaklanmaktadır. Bu da ülkede yatırım yapılacak bir ortamın sağlanamamasına ve ihtiyaçları yerine getirememesine neden olmaktadır.

Firmalarımız Ukrayna’ya ihracat yaparken standardizasyon konusunda çok önemli sıkıntılar çekmektedir. Yapılan anlaşmalara göre her iki ülkenin de standart belirleyici kuruluşları karşılıklı olarak teftişler yaparak bu olayı çözmeleri

³²⁸ Çalış, A.g.e. s.17.

gerekmektedir. Şimdilik sadece mutfak araç gereçleri ve porselen mallar için bu işlem yapılmaktadır. “Bunun dışında kalan ve ithalatında zorunlu standart uygulaması getirilen tüm mallar için Ukrayna’da bulunan Türk ya da Ukraynalı firmalarca ithalatta her seferinde standart belgesi alınmak mecburiyeti bulunmaktadır.”³²⁹

“Ukrayna’da bankacılık sisteminin gelişmemiş olması, bankalarca uygulanan katı mevzuat, ithalatçı firmaların malı teslim almadan ödeme yapmak istememeleri nedeniyle firmalarımız bankacılık ve finansman konularında sıkıntı yaşayabilmektedir.”³³⁰

Ülkenin sahip olduğu bürokrasi anlayışının ileri boyutlarda olması ve üst düzey yöneticilerin karar verme yetkisinin olmaması, yatırım yapacak olan ülkelerin para ve zaman kaybına neden olmaktadır. “Ekonomik mevzuatın yetkililerce bile yeterince bilinmemesi, sık sık değişmesi ve değişikliklerin firmalara yeterince duyurulmaması, Ukrayna’da iş yapan Türk şirketleri’nin sıklıkla dile getirdikleri sorunlardır.”³³¹

“Ukrayna’da özellikle gıda sanayi sektöründe faaliyette bulunan küçük ve orta ölçekli firmalarımız, yerel yönetimler ile Sağlık Bakanlığı’nın alışılmışın dışında sıklıkla yaptıkları denetimler nedeniyle zaman zaman çalışmalarını durdurma noktasına gelmektedir.”³³²

Müteahhitlik firmalarımızın gereksinimi olan personeli Türkiye ya da başka bir ülkeden getirilmesi durumunda vize, çalıştırma ve ikamet izinlerinin bürokratik engellere takılmakta, geçici ithalat yoluyla iş makinelerinin getirilmesinde sıkıntılar çekmemektedirler. “Türk iş adamlarının Ukrayna’da iş yapmaya karar vermeden önce incelemelerde bulunmak amacıyla bu ülkeye gitmek istediklerinde karşı taraftan davet olmadığı gerekçesiyle geri çevrilmeleri söz konusu olmaktadır.”³³³

Gümrük vergilerinin yüksekliği ve gümrük mevzuatının sık sık değiştirilmesi, yabancı firmaların ülkede elde ettikleri dövizin yarısını Ukrayna bankalarında

³²⁹ Çalış, A.g.e. s.23.

³³⁰ İstanbul Ticaret Odası, **Ukrayna Ülke Raporu**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, 1 Haziran 2007, s.8.

³³¹ DEİK, A.g.e. s.19.

³³² Çalış, A.g.e. s.24.

³³³ DEİK, A.g.e. s.20.

bozdurması zorunluluğu, serbest bölge işletmeciliğinin modernizasyonunun sağlanamaması, tescilli ve patentli olan markaların başka firmalara da verilmesi ve bunun kontrolünün sağlanamaması diğer önemli engellerdendir.

11. YUNANİSTAN

Yunanistan, Balkan yarımadasının güneyinde, Ege Denizi, İon denizi ve Akdeniz kıyısında, Arnavutluk ile Türkiye arasında yer alan bir Avrupa ülkesidir. Nüfusu 11 milyon olan Yunanistan, 131.957 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. Üç tarafı denizle çevrili tarihi bir yarım ada olan Yunanistan'ın komşuları Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan ve Türkiye'dir

Başkenti Atina olan Yunanistan'ın önemli şehirleri Selanik, Petras, Larisa, İraklion, Drama, Serez, Kavala, Gümülcine ve İskeçe'dir.

Tablo 82: Yunanistan Sosyal Göstergeler

Nüfus	11 milyon
Dil	Yunanca
Başkent	Atina
Yüzölçümü	131957 km ²
Başlıca Şehirleri	Selanik, Petras, Larisa, İskeçe, Gümülcine, Kavala, Serez, Drama
Doğal Kaynaklar	Perlit, bentonit, puzolan, sünger taşı, mermer, boksit, alüminyum, çinko, kurşun

Kaynak: Tuğrul Somuncuoğlu, Yunanistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.1

“Yunanistan geni oranda maden yatakları bulunmaktadır ve perlit, bentonit, puzolan ve sünger taşı üretiminde dünyada en üst sıralarında yer almaktadır ve aynı zamanda geniş mermer, boksit ve alüminyum rezervlerine sahiptir.”³³⁴

Nüfus incelendiğinde şehir yaşamının yaygın olduğu görülmektedir. Dağlık bölgelerde yaşam azdır. Yunanlıların dışında mülteciler ve çalışma amaçlı ülkeye gelen insanlar 1 milyon kişiyi bulmaktadır. “Bunların neredeyse yarısı Arnavutluk'tan

³³⁴ Tuğrul Somuncuoğlu, **Yunanistan Ülke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.5.

gelmektedir ve diğerleri, giderek artan sayıda Ortadoğulu mülteciler ve Afrika kıtasından gelen ekonomik göçmenlerdir.”³³⁵ Etnik yapıya bakıldığında %98 Yunan Ortodoks, %2 ise Müslüman ve diğer etnik kökenli insanlardan oluşmaktadır.

11.1. Genel Ekonomik Durum

Serbest piyasa ekonomisine sahip olan Yunanistan, toplam milli gelirden AB ülkeleri arasında Portekiz’den sonra en düşük değere sahip ikinci ülkedir. Ülkede yürütülen özelleştirme çalışmalarına rağmen, devlet ekonomide önemli rol oynamaya devam etmektedir. Özellikle kamunun bankacılık sektörü üzerindeki belirleyiciliği birçok büyük sektörü kontrolü altına almasına olanak tanımıştır. 1998 yılında Avrupa Para Birliği’ne katılmasıyla beraber önemli özelleştirme reformları gerçekleştirmiştir.

Yunanistan’ın ekonomisinde turizm önemli bir yer tutmaktadır. Sektör ayrıca ülkenin döviz kaynakları için hayati bir öneme sahiptir. “Yunanistan’ın ekonomisi için turizmden sonraki en önemli sektörler gayrimenkul, ticaret ve finans sektörüdür ayrıca telekom pazarının serbestleşmesi de iletişim sektörünün önemini arttırmıştır.”³³⁶

Tablo 83: Yunanistan’ın Temel Makroekonomik Göstergeleri

	2004 ^a	2005 ^a	2006 ^a	2007 ^a	2008 ^b	2009 ^c	2010 ^c
GSYİH(milyar \$)	231.1	246.0	267.7	312.8	337.0	319.0	335.2
GSYİH Artış Hızı(%)	4.9	2.9	4.5	4.0	2.0	-0.9	0.4
Enflasyon(ort.)	3.0	3.5	3.3	3.0	4.0	2.6	2.4
İhracat(milyar \$)	15732	17677	20284	23911	25636	19810	20134
İthalat(milyar \$)	47357	51967	64592	80792	83991	67527	70273

Kaynak: Tuğrul Somuncuoğlu, Yunanistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.1. *a: Gerçekleşen b: EIU tahmini c: EIU projeksiyonu*

Ülke ekonomisindeki son dönemde görülen büyümenin ana nedeni yapılan yatırımlardır. Avrupa birliğinden gelen ekonomiye destek mahiyetindeki fon, kamu ve özel sektörün katkılarıyla birleşerek üretime önemli bir ivme katmıştır. Ayrıca

³³⁵ Yıldız Sapmaz, **Yunanistan Ülke Raporu**, T.C Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Nisan 2004, s.4.

³³⁶ İstanbul Sanayi Odası, **Yunanistan Ülke Raporu**, Avrupa İşletmeler Ağı, Haziran 2008, s.3.

Yunanistan'ın mali dengesinde vergi gelirindeki artış ve mali disiplinden kaynaklanan bir iyileşme görülmektedir.

11.2. Alt Yapı

Yunanistan, Bulgaristan'ın AB ye üye olmasından sonra AB ile karasal sınıra kavuşmuştur. Ondan önce AB ile karasal sınırı olmayan tek Avrupa birliğine üye ülke konumundaydı. “Yunanistan, başlıca Avrupa pazarlarından uzak olması ve düşük kalitedeki ulaşım ve iletişim ağına sahip bulunması, sürekli bir ticari açık vermesinin altında yatan en önemli faktörlerdir.”³³⁷ 2004 olimpiyatları ve AB den sağladığı fonunda teşvikiyle Avrupa bağlantılı limanlara ulaşımı sağlayacak karayolu hattının geliştirilmesine ve balkan ülkeleriyle olan ulaşım hattının geliştirilmesine önem vermiştir.

“İki uluslararası standart otoban, Atina üzerinden Patras ve Selanik'i birbirine bağlamakta ve Igoumentitsa'dan Selanik'e uzanarak Yunanistan'ı boydan boya geçip Türkiye sınırına kadar ulaşmaktadır.”³³⁸ Diğer yol Atina'yı Elefsis'e ve Spata havaalanına bağlayan BOT projesidir. Bu yolun yapımında Fransa büyük finansal yardımlarda bulunmuştur.

Yunanistan'da demiryolu ülkenin zorlu coğrafi yapısı nedeniyle gelişmemiştir. Ülkenin demiryolu kurumu tarihi eskiye dayanan Hellenic Demiryolu Kurumu'dur. Ülkenin Güney-doğu Avrupa'nın iç bölgelerine uzanan demiryolu hattı yetersiz ve çok az kullanılmaktadır. “Bu sistem AB'nin Avrupa Ulaşım Ağı programına dahil edilmiş ve çift raylı ve hatların 200 km/saat hızına izin verecek şekilde elektrikleştirilmesi programı uygulanmıştır.”³³⁹

Yunanistan dünyanın en büyük deniz filosuna sahiptir. Ülkede, uluslararası denizciliği engelleyecek hiçbir sınırlama bulunmamaktadır. Kıyı denizciliği ve tekne gezileri AB anlaşmalarına göre AB gemilerine de açılmıştır. Ülkenin Atina Hellenikon havaalanı en büyük havaalanıdır ve hava taşımacılığının büyük bir kısmını üstlenmiştir.

³³⁷ Sapmaz, A.g.e. s.5.

³³⁸ Somuncuoğlu, A.g.e. s.10

³³⁹ Sapmaz, A.g.e. s.6.

Ayrıca Spata’da yeni bir hava yolu daha açılarak havaalanlarındaki yolcu yığılımlarının önüne geçilmek istenmektedir.

AB üyesi olmadan önce uygulanan kısıtlı telefon hattı hizmeti Hellenic İletişim Kurumu tarafından kaldırılmış ve iletişim sistemi modernize edilerek kullanıma sunulmuştur. Mobil telefon sistemi gelişmiş olan Yunanistan’da 25 adet şirket faaliyet göstermektedir. Bunların en önemlileri Panafon, Telstet ve Cosmote şirketleridir. İnternet kullanımı pek yaygın değildir. “Posta Hizmetleri Hellenic İletişim Kurumu adlı devlet kurumu tarafından yürütülmekle birlikte özel kargo ve posta hizmeti veren kuruluşlarda bulunmaktadır ayrıca Yunanistan da kargo hizmetleri gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışı arasında yoğun olarak kullanılmaktadır.”³⁴⁰

11.3. Sektörlerin Durumu

11.3.1. Tarım

Yunanistan’da dağlık coğrafi yapısı nedeniyle ülke topraklarının yalnızca %30 işlenebilmektedir. Ülke, birçok mahsulde kendi kendine yetebilmektedir ancak et ve mandıra ürünlerinin geniş bir bölümünü ithal etmektedir. Tarım ve ormancılığın GSYİH’ ye katkısı azdır.

Yunanistan, şeftali, domates üretiminde dünyaca ünlüdür. Diğer önemli tarım ürünleri tütün, pamuk ve şeker pancarıdır. Zeytinyağı ihracat eden ülkeler sıralamasında yer alan Yunanistan, balık çeşitliğinde de Avrupa üretiminin yarısını karşılamaktadır.

11.3.2. Sanayi

Yunanistan’da imalatçı firmaların geneli küçük aile firmalarıdır ve GSYİH içindeki payı çok küçüktür. En karlı sektör hammaddelerini yerel kaynaklardan temin eden yiyecek ve içecek, tütün gibi tüketim malları sanayisidir. “Giyecek ve ayakkabı endüstrisinde düşük ücretli Asya ve Doğu Avrupa ülkeleriyle yapılan rekabet nedeniyle son yıllarda gerileme görülmüştür.”³⁴¹

³⁴⁰ İstanbul Sanayi Odası, A.g.e. s.14.

³⁴¹ Sapmaz, A.g.e. s.16.

11.3.3. Hizmet

Yapı endüstrisi Yunan ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Fakat performans bakımından yıllara göre istikrarsızlık göstermektedir. AB fonları ve 2004 olimpiyatları, 2004 yılı GSYİH' ye katkısı %8,9 olmasını sağlamıştır. "Sektör AB'nin, finansmanına katkı sağladığı projelerle 1990'ların ortalarında iyileşme göstermiştir ve AB'nin Çerçeve Program yoluyla finanse ettiği projelerden en çok ağır sanayi inşaat şirketleri yararlanmışır."³⁴² AB fonlarının önemli bir kısmı altyapı yatırımlarına harcanmış ve ulaşım daha etkin bir hale getirilmeye çalışılmıştır.

Yunanistan'da turizm en gelişmiş sektörlerden biridir. Yunanistan'ın üç tarafı denizlerle çevrili tarihi bir yarım ada olması, tarihi geçmişi ve çok sayıda adadan oluşan coğrafi yapısı nedeniyle büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Özellikle deniz turizmi ve kültür turizmi çok ileri bir düzeye ulaşmıştır. Ülkeye gelen turist sayısı Yunanistan nüfusundan daha çoktur ve her yıl turist sayısı hızla artmaktadır.

Sektör GSYİH'ya büyük katkı sağlarken Yunanistan ülke vatandaşlarının istihdam sorunun azalmasına da büyük katkı sağlamaktadır. "Hükümet turizm sektörüne yabancı yatırımcıları ve özel sektör işletmelerini çekmeyi amaçlamaktadır be bu resmi politika turizm ürünlerini çeşitlendirmeyi ve bu sektörün ülkenin ekonomisine katkısını daha da arttırmayı amaçlamaktadır."³⁴³

Yunanistan AB üyesi olmanın avantajlarından da son derece iyi bir şekilde faydalanmaktadır. AB kurumlarından gelen fonlar turizme aktarılmakta ve tesisler hızla yenilenmektedir. Ayrıca bu fonlar çevrenin korunmasını yönelik eko turizmin gelişmesi için kullanılmaktadır.

11.3.4. Diğer

"2005 yılı sonu itibariyle Yunanistan'da 62 kredi kurumu mevcuttur ve bunlardan 21'i yerel ticari banka, 23'ü yabancı ticari bankalar ve şubeleri, 16'sı kooperatif bankası ve 2'si özel kredi kuruluşudur."³⁴⁴ 5 büyük banka pazarın %80-

³⁴² Somuncuoğlu, A.g.e. s.6.

³⁴³ İstanbul Sanayi Odası, A.g.e. s.5.

³⁴⁴ Somuncuoğlu, A.g.e. s.7.

85'ine hakimdir. Son yıllarda bazı büyük Avrupa bankaları Yunanistan pazarına direkt ya da birleşimler yoluyla girmiştir. Deutsche Bank, EFG Eurobank Ergasis'de %10 ve Credit Agricole İndo Suez'de Ticaret Bankasında önemli paya sahiptirler.

Sigortacılık sektörü bankacılık kadar başarılı bir performansa sahip değildir. Hayat sigortası önemini her yıl giderek arttırmaktadır. Portekiz Ticaret Bankası, Yunanlı sigortacılarla ortak olmuştur. İnteramerican ve Novabank ülkeye önemli yatırımlar yapmışlardır.

11.4. Dış Ticaret

Yunanistan'ın ödemeler dengesi verilerine göre ithalatın üçte biri oranındaki ihracatıyla mal ticaretinde büyük yapısal açığa sahiptir. AB'ye girmeden önce gümrük vergileri, kotalar, kısıtlayıcı önlemler ile kendi mallarını koruma altına alan Yunanistan AB'ye girdikten sonra bunlardan mahrum kalmıştır. Bunun neticesinde “Yunan firmaları üretimlerini giderek artan bir şekilde katma değeri yüksek ve kaliteli ürünlere yönlendirmeye ve bölgesel ya da ülke bazında pazarlama tecrübelerinden yararlanmak isteyen yabancı ortaklarla stratejik işbirliği tesis etmeye çalışmaktadırlar.”³⁴⁵

Tablo 84: Yunanistan Dış Ticareti (milyar dolar)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
İhracat	9.9	12.6	15.7	17.7	20.3	23.9
İthalat	31.3	38.2	47.4	52.0	64.6	80.7
Hacim	41.2	50.8	63.1	69.7	84.9	104.5
Denge	21.4	25.6	31.7	34.3	44.3	56.8

Kaynak: Tuğrul Somuncuoğlu, Yunanistan Ülke Raporu, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008, s.17.

Yunanistan'ın ihracatında rol oynayan ürünler, meyve ve sebzeler, tütün, pamuk, kısmen petrol ürünleri, bitkisel yağlar, tekstil iplikleri ve mamulleri, alüminyum ve demir-çelik ürünleridir.

³⁴⁵ İstanbul Sanayi Odası, A.g.e. s.7.

Ülke çeşitli enerji kaynaklarının, gıda ürünlerinin özellikle de et ve süt ürünlerinin, ulaşım araçlarının ve elektrikli aletlerin çoğunun ithalatçısı durumundadır.

Yunanistan ticaretinin büyük kısmını özellikle AB ye üye olduktan sonra Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere gibi Avrupa Birliği ülkelerine yönelik yapmaya başlamıştır.

Tablo 85: Yunanistan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ülkeler (2005)

İhracat:	Pay (%)	İthalat:	Pay (%)
Almanya	13	İtalya	12
İtalya	11	Almanya	12
İngiltere	6	Fransa	7
Fransa	4	Hollanda	5
Diğerleri	65	Diğerleri	64

Kaynak: DTM, Yunanistan, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3

11.5. Türkiye-Yunanistan Ticari İlişkileri

Son yıllarda Yunanistan'la ilişkilerimiz gelişmesine rağmen, tarihten gelen sorunlar nedeniyle ikili ilişkiler ve ticaret hep sekteye uğramıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1990 yıllara kadar düşük seviyelerde seyretmiştir. 1990'lı yıllardan sonra ise yükselişe geçmiştir.

“2005 yılında ihracatımız %3.8 oranında azalırken ithalatımız %22 oranında artmıştır ayrıca 2007 yılında Yunanistan ile olan dış ticaret hacmimiz 3.21 milyar dolar değeri ile en yüksek düzeyine ulaşmıştır.”³⁴⁶

³⁴⁶ Somuncuoğlu, A.g.e. s.18.

Tablo 86: Türkiye-Yunanistan Ticaretinin Seyri (milyon ABD Dolar)

Yıl	İthalat	İhracat	Denge	Hacim
1999	287.6	406.8	119.2	694.4
2000	430.8	437.7	6.9	868.5
2001	266.3	476.1	209.8	742.4
2002	312.5	590.4	277.9	902.9
2003	427.7	920.4	492.7	1348.1
2004	594.4	1171.2	576.4	1765.2
2005	727.8	1126.7	398.9	1854.5
2006	1045.3	1602.6	557.3	2647.9
2007	950.2	2262.6	1312.4	3212.8
2008	1150.7	2429.9	1279.2	3580.6

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası, Yunanistan Ülke Raporu, Avrupa İşletmeler Ağı, Haziran 2008, s.10.

İki ülke arasında imzalanan anlaşmalar ve protokoller şöyledir³⁴⁷:

- Hava Ulaştırma Anlaşması (22.07.1947)
- Ticaret ve Ödeme Anlaşması (07.11.1953)
- Uluslararası Karayolu Nakliyatına Dair Anlaşma (16.11.1970)
- Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması (10.05.2000)
- Çevrenin Korunmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası (16.05.2000)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (01.08.2001)
- Terörizm, Örgütlü Suçlar, Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı ve Yasadışı Göç İle Mücadele İşbirliği Anlaşması (14.07.2001)
- Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Anlaşması (10.05.2000)
- Gümrük İdarelerinin İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması (10.05.2000)
- Kültürel İşbirliği Anlaşması (10.05.2000)

³⁴⁷ DTM, Yunanistan, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008, s.3

- Ekonomik İşbirliği Anlaşması (25.07.2001)
- Deniz Taşımacılığı Anlaşması (18.07.2001)
- Tarım Alanında Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Protokolü (02.11.2000)
- Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (02.12.2003)

Türkiye'nin Yunanistan'dan başlıca ithal ettiği ürünler, pamuk, demir çelik, tütün, balık ve deniz ürünleri, ham deri ve kürk, petrol ve petrol ürünleri, ham ve yarı mamul plastikler, kağıt-karton mamullerinden oluşmaktadır. Ayrıca çok önemli bir başka üründe, tarım gurubundan olan ham derilerdir.

Türkiye'nin Yunanistan'a ihraç ettiği ürünler ise, kimyasal maddeler, pamuk, ham ve yarı mamul plastikler, balık ve deniz ürünleri, meyve ve sebzeler, kauçuk ürünleri, tekstil iplikleri, haberleşme ve ses cihazları, oto yan sanayi mamulleri, giyim ve eşya aksesuarı, ayakkabılar ve demir çelik oluşturmaktadır.

11.6. İki Ülke İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar

“Yunanistan'a ihracı veya bu ülkeden transit geçişi yapılan zirai ürünlerin kontrolünün Cumartesi-Pazar hariç her gün 10:00-14:00 arasında yapılması nedeniyle, Türk TIR'ları bu saatler dışında Yunanistan'a giriş yapmaları halinde, normal günlerde en az 10 saat, tatil günlerinde ise 48 saate yakın bir süre beklemek zorunda kalmaktadır.”³⁴⁸

Yaş-meyve ihracatında gümrüklerde alışılmışın dışında kontrollerin yapılması ve sağlık konusunda inceleme yapacak olan görevlilerin sınır kapılarında bulunmaması gümrüklerde yığılmaya ve zaman kaybına neden olmaktadır.

Türk işadamlarının vize konularında sorun yaşaması yatırım yapacak olan Türk iş adamlarının bu düşüncelerini ertelemelerine ve hatta vazgeçmelerine neden olmaktadır.

³⁴⁸ Sapmaz, A.g.e. s.35.

“Uluslararası Salgın Hastalıklar Ofisi(OIE) tarafından hazırlanan hastalık bülteninde, Yunanistan’ın bazı bölgelerinde BSE hastalığının görüldüğünün bildirilmesi üzerine Tarım ve Köy işleri Bakanlığımız, 3285 sayılı Hayvan Sağlığı ve zabıtası Kanunu gereğince, Yunanistan’ın bu bölge çıkışlı hayvansal ürünlerinin ülkemize ithalini 5.7.2001 tarihinden itibaren yasaklamıştır.”³⁴⁹

³⁴⁹ Sapmaz, A.g.e. s.36.

SONUÇ

Küreselleşme kavramı, gerek iktisadi gerekse siyasi çevrelerde zaman içerisinde her ne kadar tartışmalara neden olduysa da dünya ekonomisinin tarihi sürecinde gelişmeye devam etmiştir. Bu süreç ekonomik, siyasi, askeri, coğrafi ve kültürel konular esas alınarak sürdürülmüş ve ülkeler arasında vazgeçilmez ve umursanamaz bir güç olarak kabul edilmiştir. Bazı çevreler bu tür ekonomik yaklaşımları dünya ekonomisine geçiş ve uyum süreci olarak kabul ederken bazı çevreler ülkelerin oluşturdukları birlikler çerçevesinde kendilerini dış dünyadan soyutlayabileceği görüşüne varmıştır.

Bulunduğu bölgesel konum önemi bakımından değişen dünya düzeninden de faydalanmak isteyen Türkiye Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında bir birlik oluşturulması fikrini ortaya atmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi zamanla bir proje olmaktan çıkmış bölgenin istikrarının sağlanması için vazgeçilmez bir platform olmuştur. Bölgede bulunan ülkelerin çoğunun SSCB'den ayrılarak bağımsızlıklarını elde etmelerinden dolayı askeri, siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan sorun yaşamalarının önüne geçmek, bu ülkelerin çağdaş demokrasi seviyesine getirilmesi ve ekonomik açıdan önce Avrupa ülkelerine daha sonra dünya ekonomisine uyumunu sağlamak amacıyla kurulmuş olan birlik öteki ülkeler açısından da büyük destek görmüştür.

Yapılan ülke analizleri neticesinde dış ticaret hacimleri düşük olan ülkelerin birliğin gücünden faydalanarak mevcut potansiyellerini arttırmaları gerekliliği göze çarpmaktadır. Birliğe üye olan çoğu devletin altyapı eksikliği, teknoloji yetersizliği, tam yerleşmemiş piyasa ekonomisi koşullarının bulunması, çalışma ve yatırım ortamlarının yaratılmamış olması ve gelir dağılımları arasındaki büyük farklılıklar birlik içinde birçok reformun gerçekleşmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Üye ülkelerin üretim faktörlerinin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olması, maliyet yapılarının farklılığı ve yeni düzenlemelere açık ekonomilerinin bulunması göz önünde bulundurulduğunda Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi'nin geleceği hakkında olumlu düşünceler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ülkelerin birbirleriyle ticari seyirleri, serbest dolaşım hakları elde

etmeleri ve bölgeye yapılan yatırımların artması bu olumlu düşünceleri daha da pekiştirmektedir.

Bu projenin daha anlamlı ve başarılı olması için ilk şart ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin artmasına bağlıdır. Avrupa Birliği'nin bölge ülkelerine ilgi duyması ve AB'nin kendisine rakip olacak bir ekonomik birliğin yanında kurulması yapılacak ticari ilişkileri baltalamaktadır. Ayrıca KEİ'ye üye olan ülkelerin AB'ye de üye olma çabaları, farklı siyasi hedeflerinin olması, bazı ülkelerin Dünya Ticaret Örgütü üyesi olmamaları, ticareti kolaylaştıracak iyileştirme ve düzenlemelerin yapılamaması, kamu ve özel sektörlerin bir araya gelerek etkin bir politika belirleyememeleri, üye ülkelerin birbirlerinin pazar bilgileri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları, bölge içindeki ticareti teşvik edici kararların alınmaması, ulaşım ve iletişim sorununun varlığı, bankacılık sektörünün modernizasyonunun sağlanamaması, bazı ülkelerin vize uygulamalarından vazgeçmemeleri ve kayıt dışı ekonomilerin kontrol altına alınamamaları nedenlerinden dolayı ticaret gelişmemektedir.

Bunun içinde gerek ticareti geliştirici gerekse siyasi istikrarı sağlayacak bir dizi önlemler alınması gerekmektedir. Bu önlemler için şu öneriler dile getirilebilir; ticareti kolaylaştırıcı anlaşmaların imzalanması, ulaşım ve iletişim imkanlarının kuvvetlendirilmesi, güçlü ve şeffaf bir bankacılık anlayışının benimsenmesi, Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası üye ülkelerinin hepsinde şube açılması ve üye ülkelerin hepine belirli oranlarda kredi sağlanması, sınır ticaretinin geliştirilmesi, serbest bölgelerin potansiyelinin arttırılması ve yenilerinin kurulması, dış ticaret yetkililerinin yetiştirilebileceği eğitim olanaklarının sağlanması, geniş katımlı ekonomik toplantıların düzenlenmesi, üye ülkelerin ticaret odalarının konuya ilgi göstermelerinin sağlanması, vize sorunlarının giderilmesi, iş adamlarına serbest dolaşım hakkının tanınması, şirket kurma, oturma ve çalışma izinleri konusunda esnek davranılması konuları engellerin aşılmasına yardım edebilecek önemli çözüm girişimleri olabilir.

Karadeniz Havzasında her konuda istikrarın sağlanması Orta Asya'da bulunan Türk Devletleri ile Türkiye'nin yakınlaşmasını daha da kolaylaştıracak ve onların da dünya ile bütünleşmelerini sağlayabilecektir. Bu Türkiye'ye Doğu ile Batı arasında

yıkılmaz bir köprü niteliği kazandıracak ayrıca ekonomik açıdan da çok büyük yarar sağlayacaktır.

EKLER

EK 1: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirve Deklarasyonu

Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye, Ukrayna Devlet ve Hükümet Başkanları:

1. Avrupa'daki esas ve hızlı değişimleri ve kıta halkının Helsinki Nihai Senedi ve AGİK izleme dokümanları ve özellikle "Yeni Bir Avrupa" için Paris Şartı'nda yer alan ilkeler ışığında yeni bir barış ve güvenlik döneminin inşası konusundaki kararlılıklarını dikkate alarak,
2. Müreffeh ve bütün bir Avrupa'nın, insan hakları ve temel özgürlüklerine dayalı demokrasi, ekonomik özgürlük, sosyal adalet yoluyla refah ve tüm ülkeler için eşit güvenlik gibi ortak değerleri üzerine yükseleceğini dikkate alarak,
3. Katılan devletlerin potansiyellerini ve coğrafi yakınlıklarını, reform ve yapısal düzenlemelerinin getireceği avantajların doğrultusunda ekonomik işbirliğini karşılıklı olarak ilerletme imkanlarını dikkate alarak,
4. Kendi halkının sağlığı için Karadeniz'in çevresel problemlerinin öneminin bilincine vararak ve ekonomik kalkınmanın çevre boyutunu garanti altına almanın hayati önemini tanıyarak,
5. Katılan devletlerin dünya ekonomisine daha yüksek düzeyde entegrasyonunun başarılmasına olduğu kadar, AGİK sürecine ve Avrupa çapında ekonomik bir alanın kurulmasına katkısı olacak bir ekonomik işbirliği geliştirme niyetini teyit eder.
6. Daha ileri bir kalkınmayı ve diğer ilgili ülkelerle olduğu kadar kendi aralarında ikili ve çok taraflı işbirliğinin çeşitlendirilmesini sağlamak; ekonomik, teknolojik ve sosyal ilerlemesini geliştirmek ve serbest girişimi cesaretlendirmek yolundaki hedefleri paylaşırlar.

7. Tarafların ekonomik işbirliğinin yükümlülüklerine aykırı düşmeyecek ve AT ve bölgesel girişimlerdeki işbirliğinin yanı sıra uluslararası örgütler dahil, üçüncü taraflarla katılımcı devletlerin ilişkilerinin ilerlemesini engellemeyecek şekilde geliştirileceği konusunda anlaşırlar.
8. Dostane ve iyi komşuluk ilişkilerinin teşvikini geliştirerek, Karadeniz'in bir barış, istikrar ve refah denizi haline gelmesini garanti altına almayı amaçlarlar.
9. Katılımcı devletler arasındaki ekonomik işbirliğinin, uluslararası hukukun, diğer evrensel ilkelerin olduğu kadar, Helsinki Nihai Senedi ve son olarak AGİK dokümanlarındaki kararları temel alarak geliştirileceğini beyan ederler.
10. Ekonomik İşbirliğinin aşamalı olarak geliştirileceğini ve bu süreçte öncelikleri kararlaştırılan ilgili ülkelerin özel ekonomik koşullarını, çıkarlarını ve özellikle "pazar ekonomisi" 'ne geçen ülkelerin sorunlarını dikkate alacağını kabul ederler.
11. Katılımcı ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin bu dokümanın hükümlerini tanıyan diğer ilgili devletlerin katılımına açık olduğunu onaylarlar. Ortak projelerle ilgili olarak yerel ve uluslararası mali kurumların yanı sıra, ülkeler, bu ülkelerin ekonomik ve mali kurumları, girişimcileri ve firmaları projelerin gerçekleştirilmesinde bir araya gelebilirler.
12. Aşağıda belirtilen çeşitli faaliyet alanlarını içeren kapsamlı bir ikili ve çok taraflı Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ni gerçekleştirmeye kararlıdır.
13. Ticari ve sınai işbirliği dahil, ekonomi, bilim, teknoloji ve çevre konularında gerçekleştirdikleri işbirliğini genişletmek ve artırmak amacıyla her türlü fırsat ve imkandan en iyi şekilde yararlanmak konusundaki kararlılıklarını teyit ederek, katılımcı devletler, yetkin örgütler, kurum, kuruluş ve firmaların da katılımıyla aşağıdaki tüm hususları kapsayan yeni ortak projeler hazırlama, geliştirme ve gerçekleştirme yoluyla bu sürece somut adımlarla katkıda bulunacaklarını beyan ederler:
 - Altyapıları da dahil olmak üzere taşımacılık ve iletişim,

- Bilgi değişimi,
- İstatistikler de dahil, ekonomik ve ticari bilgi değişimi,
- Ürün standardizasyonu ve belgelendirme,
- Enerji,
- Madenler ve doğal kaynakların işlenmesi,
- Turizm,
- Tarım ve tarıma dayalı endüstri,
- Veterinerlik ve sağlığı koruma,
- Sağlık ve eczacılık,
- Bilim ve teknoloji

14. İşbirliğini geliştirmek üzere, katılımcı devletler, iş çevresini geliştirmek ve doğrudan ilgili girişim ve firmaların bireysel ve ortaklaşa girişimlerini teşvik etmek üzere;

- İgili yüz yüze görüşmeleri, işadamlarının ilgili ülkenin topraklarına gecikmesiz girişi, kalışı ve serbest dolaşımını kolaylaştırarak ve girişimcilerle firmalar arasındaki doğrudan temasları teşvik ederek,
- Küçük ve orta ölçekli girişimlere destek sağlayarak,
- Üçüncü taraflara yönelik yükümlölüklerine ters düşmeyecek şekilde her türlü engeli daha da sınırlamak veya tedricen ortadan kaldırmak suretiyle mal ve hizmetlerde çok taraflı ticaretin genişletilmesine katkıda bulunarak ve bu tür kalkınmaya uygun koşulları garanti ederek,
- Özellikle yakın gelecekte, çiftte vergilendirmeden kaçınılması ve yatırımların teşviki ve korunması konularındaki anlaşmaları sonuçlandırmak ve yürürlüğe

koymak suretiyle yatırım, sermaye akışı ve endüstriyel işbirliğinin farklı şekilleri için gerekli uygun koşulları garanti altına alarak,

- Girişimcilerine ve firmalarına katılım olanağı sağlamak üzere katılımcı devletlerde konu ile ilgili olarak uluslararası örgütlenmeler konusunda fikir değişimini teşvik ederek,

- Serbest ekonomik bölgelerde işbirliğini teşvik ederek harekete geçeceklerdir.

15. Katılımcı devletler, ortak projelerinin geliştirilmesi dahil, çevrenin korunması için, özellikle Karadeniz çevresinin korunup geliştirilmesi için bio-üretkenlik potansiyelinin korunması, işletilmesi ve kalkındırılması için uygun adımları atacaklardır.

16. Katılımcı devletler, hükümetler arası ve hükümetler dışı düzeyde uygun kredi ve mali düzenlemelerin sonucunu dikkate alacak veya cesaretlendirecekler ve karşılıklı ekonomik ve ticari işbirliğini genişletmek ve Karadeniz Bölgesi'ndeki ortak bilimsel yatırım projelerini gerçekleştirmek amacıyla uluslar arası kuruluş ve üçüncü tarafların aracılığı dahil olarak fonların harekete geçirilmesini gözeteceklerdir. Bu kapsamda, Bir Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası'nın kurulması imkan ve yollarını göz önüne alacaklardır.

17. Katılan devletlerin dışişleri bakanlarının toplantıları, ilerlemeleri görüşmek ve yeni hedefleri tanımlamak üzere yılda en az bir kere rotasyona tabi olarak yapılacaktır. Farklı alanlarda işbirliğiyle ilgili gerekli düzenlemeler yapmak amacıyla ortak bir anlayışla, geçici ve daimi uzman çalışma grupları kurulacaktır. Katılan devletler işbirliğinin bu aşamasında kurumsal esnekliği garanti etmenin gerekliliğini göz önüne alırlar. Pratik deneyimlerinden yararlanılması için, iş çevresi temsilcileri bu sürece davet edilmelidir.

18. Mevcut doküman hükümlerinin gözetimini kabul eden devletler, katılımcı devletlerin onayıyla, tüm işbirliği sürecinde yer alabilirler. Üçüncü tarafların örgütlerine, girişimcilerine ve firmalarına ortak çıkarların bulunduğu projelerde çıkarlarını gösterme ve anlaşma durumunda uygulamaya geçme imkanı da

verilecektir. Bölgesel ve uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar da bu projelerin uygulanmasına katkıda bulunabilirler.

EK 2: Boğaziçi Bildirisi

Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye, Ukrayna Devlet ve Hükümet Başkanları İstanbul'da bir araya gelerek 25 Haziran 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Deklarasyonunu imzaladılar.

Devlet ve Hükümet Başkanları, BM Şartı genel ilkeleri ve AGİK dökümanları esasında ve ortak refah için uygun şartların yaratılması düşüncesiyle halkları arasında barışçı ve yapıcı ilişkileri daha da geliştirmek yönündeki tarihsel ihtiyacın farkındadırlar.

Serbest piyasa ekonomisinin getirdiği haklar ve kurallara daha fazla özgürlük getirilmesi yolundaki temel yaklaşımı paylaşmaktadırlar. Şimdiye kadar sarf edilen çabaların daha fazla ekonomik işbirliğini başarmak amacıyla sağlam ve etkin mekanizma kurmak üzere daha da ilerletilmesi düşüncesindedirler.

Deklarasyonun imzalanması ile insan haklarına saygı, hukuk kuralları, demokrasi değerlerinden esinlenerek aralarında yeni bir ortaklığın başlangıcına işaret edildiğini belirtmektedirler. Hükümet ve Devlet başkanları aralarındaki ilişkilerde iyi komşuluk ve dostluk ruhu ile diyalog, işbirliği, yarar ve karşılıklı saygıya bağlılıklarını tekrarlarlar.

Bu fırsatın bölgede kalkınma, istikrar ve barış dönemini başlatabileceğini ifade ederek, bu amaçlara ulaşmak için iyi niyetle tüm gayretlerini sarf edecekleri konusunda anlaşılılar.

Devlet ve Hükümet Başkanları Karadeniz girişimi sayesinde bölgelerin ve halklarının refah ve mutluluğuna doğrudan katkıda bulunacak somut işbirliği eylem ve planlarının varlığının daha iyi farkına vardıklarını belirttiler. Deklarasyonda tanımlanan bütün konularda en kolay uygulanabilir ve pratik ihtimallerden başlayarak tüm işbirliği fırsatlarının hayata geçirilmesinin teşvik edilmesi ve aktif olarak takip edilmesi gereğini teyit ettiler.

Devlet ve hükümet başkanları bölgenin ciddi çatışmalarla yüz yüze olduğunu

ve gerilimin yükselme tehlikesi bulunduğunu bilmektedirler. Bu nedenle hepsinin kabul ettiği AGİK Dökümanlarında yer alan kurallara göre bütün anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi gerektiğini vurguladılar. Bundan başka kanunsuzluk, terörizm, şiddet, saldırıya karşı kararlılıklarını barış ve güvenliğin yeniden tesis edilmesi ve kurulmasına yardım niyetlerini bir kere daha teyit etmektedirler.

Paylaşılan gelecek görüşü ve karşılıklı işbirliği aracılığı ile Devlet ve Hükümet başkanları Karadeniz'in barış, özgürlük, istikrar ve refah bölgesine dönüşmesini sabırsızlıkla beklemektedirler.

Avrupa'nın yeniden inşasında, ülkelerin ve halklarının oldukça önemli ve yarattığı katkılarının bulunabileceği ve de KEİ'nin Avrupa bütünleşmesi yolundaki süreci ve yeniden yapılanmayı kolaylaştıracağını vurguladılar.

Devlet ve Hükümet başkanları 24 Haziran 1992'de toplanan Dışişleri bakanları toplantısı sonuçlarını memnuniyetle karşıladılar. Gelecekte de benzer zirve toplantıları yapılması ihtimalini belirtirler.

Katılımcılar, Türk halkına ve hükümetine mükemmel konukseverliğinden dolayı müteşekkirdirler.

EK 3: Karadeniz Ekonomik İşbirliği İç Tüzük (Çalışma) Kuralları

Madde 1: Tanımlar

Üye Devlet, 25 Haziran 1992'de İstanbul'da KEİ İşbirliği Sonuç Bildirisi'ni imzalamış veya KEİ'ye üye olduğunu açıklamış devlet anlamına gelir.

Dışişleri Bakanları Kurulu, KEİ üyesi devletlerin dışişleri bakanlarının oluşturduğu kurul anlamına gelir. Başkan KEİ'nin dönem başkanlığını üstlenen üye devletin dışişleri bakanı veya bu devletin hükümeti tarafından bu iş için görevlendirilmiş bakan anlamına gelir.

Uluslararası Organizasyon, evrensel kimliğe sahip uluslararası organizasyonlarla birlikte hükümetler tarafından oluşturulmuş olsun olmasın kısıtlı sayıda ülkeyi kapsayan bölgesel organizasyonları da ifade eder.

Madde 2: Amaçlar

KEİ'nin amaçları KEİ sonuç bildirgesinde belirtildiği gibidir.

Madde 3: Organlar

KEİ'nin karar verme organı Dışişleri Bakanları Kurulu'dur. (DBK)

DBK toplanmadan önce üye devletlerin dışişleri bakanlarının temsilcilerinin katıldığı bir hazırlık toplantısı yapılabilir.

KEİ'nin karar verme yetkisi, Sonuç Bildirisi'nden başka, DBK'ya bırakılmıştır. Kurul, belirli bir konuda karar vermek üzere yardımcı kurullar oluşturabilir. Yardımcı kurullar DBK'yı bilgilendirir.

Madde 4: Dışişleri Bakanlar Kurulu'nun Görevleri

KEİ'nin çalışmalarını ilgilendiren her türlü konuda kararlar vermek,

Yardımcı kurullar tarafından sunulan görüşleri değerlendirmek ve bunların doğrultusunda uygun kararlar almak,

Devletlerin ve uluslararası organizasyonların gözlemci statüleriyle ilgili konularda karar vermek,

İç Tüzük kurallarını uygulamak ve geliştirmek,

Yardımcı kurullar oluşturmak, bunlara görevler vermek, yetkilerini tanımlamak, düzenlemek veya sona erdirmek.

Madde 5: Dışişleri Bakanlar Kurulu'nun Düzenli Toplantıları

DBK, en azından her altı ayda bir toplanır.

Üye devletlerin görüş birliği varsa, bir veya daha fazla üye devletin talebi üzerine ek toplantılar yapılabilir. Bu talep, Sekretarya tarafından ilgili dokümanlarla birlikte konu üzerinde çalışabilmeleri için üye devletlere ivedilikle iletilir. Sorun üzerinde görüş birliği varsa Kurul daha kısa zamanda toplanabilir.

DBK' den önce bir hazırlık toplantısı yapılıyorsa, bu ev sahibi ülke tarafından yönetilir.

Aksine karar verilmemişse, DBK kapalı oturum şeklinde toplanır.

Her toplantıdan sonra bir sonraki toplantının yeri ve zamanı belirlenir. Eğer bu mümkün olmazsa, bir sonraki oturumun başkanı tüm üye devletlerle uygun bir tarih belirlemek için müzakereler yapar.

Madde 6: Dışişleri Bakanlar Kurulu'nun Özel Toplantıları

Bir veya daha fazla üye devlet DBK'yı özel toplantıya çağırabilir. Öneri, toplantı tarihinden en az 20 gün önce özel toplantı isteme gereğini açıklayan belgelerle birlikte başkana iletilmelidir. Eğer durumun aciliyeti varsa DBK bu süreyi beklemeden toplanabilir.

Başkan öneriyi açıklayıcı belgelerle birlikte üye devletlere gönderir.

Üye devletlerden herhangi biri tebligatı aldıktan sonra 5 gün içinde itirazını bildirmezse özel DBK toplantısı yapılır.

DBK özel toplantısı, başkanın muvafakati ile toplantıyı isteyen üye devletin bir şehrinde yapılır.

Madde 7: Dış İşleri Bakanlar Kurulu Özel Toplantılarının Çalışma Programı

Kurulun özel toplantılarının çalışma programı KEİ Sekretaryası tarafından açılış günü ile birlikte bildirilir. Program prensip olarak üzerinde toplantı istenen konu ile sınırlıdır.

Ancak tüm üye devletlerin onaylaması durumunda başka konular da görüşülebilir.

Madde 8: Alt Kurullar

DBK'nın oluşturduğu alt kurulların toplantıları ev sahibi ülke tarafından yönetilir. Eğer ev sahibi ülke isterse, genel sıralama kuralları veya ortak görüş dahilinde, başka bir üye devletin temsilcisi başkanlık edebilir.

Alt kurullar toplantılarının sıklığı ve yerlerini gönüllülük temeli doğrultusunda kendileri belirlerler.

Alt kurullar DBK tarafından verilen görevleri yerine getirirler, ilgili konularda ortak projeler yürütme ihtimalini araştırır ve ortak projeleri düzenlerler.

Alt kurullar DBK'ya çalışmalarının durumu hakkında rapor sunarlar.

Alt kurullar DBK'ya sunulmak üzere yeni işbirliği alanları ile ilgili çalışmalar yaparlar.

Aksi belirtilmedikçe, kurul toplantıları gizli oturum şeklinde yapılır.

Üye devletlerin KEİ'nin çalışmaları ve amaçları ile ilgili görüş ve önerileri başkan ve sekretaryaya yazılı olarak sunulur. Eğer başvuran devlet isterse bu görüş ve öneriler sadece kayda alınarak üye devletlere dağıtılır. Başkan bu görüş ve önerileri değerlendirmesi ve öneriler getirmesi için ilgili alt kurula

gönderir. Bu mümkün olmazsa DBK öncesi yapılan, üst düzey yetkililerin katıldığı hazırlık toplantılarında bunlar ele alınır.

Madde 9: Taslak Çalışma Programının Hazırlanması

KEİ Sekreteryası her DBK toplantısı için önceki toplantılarda alınan kararlar, alt kurulların tavsiyeleri ve üye devletlerin önerileri doğrultusunda bir taslak çalışma programı hazırlar ve bunu toplantılardan en az 30 gün önce katılımcılara gönderir. Program konuları ile ilgili belgeler de taslakla birlikte gönderilir.

Üye devletler, taslak programın dağıtımını izleyen 10 gün içinde programa yeni maddeler eklenmesi için, isteklerinin sebeplerini açıklayan belgelerle birlikte oturma başkanına başvurabilirler.

Başkan bu öneriyi programa alma gereğini açıklayan belgelerle birlikte toplantıdan en az 15 gün önce üye devletlere gönderir.

Üye devletler, çalışma programının toplantıda kabulü sırasında da önemli ve aciliyeti olan konular doğrultusunda eklemeler ve değişiklikler önerebilirler.

Madde 10: Alt Kurullara Uygulanması

Madde 9'daki hazırlıklar, imkanların elverdiği ölçüde alt kurullarının çalışmaları için de yapılır.

Bu İçtüzük Kurulları'ndaki diğer hususlar da, aksi belirtilmedikçe alt kurullar için de geçerlidir.

Madde 11: Resmi Diller

KEİ yazışmalarının resmi dili İngilizce'dir.

KEİ toplantılarının resmi dili İngilizce ve Rusça'dır.

Bakanlar düzeyindeki toplantılarda ev sahibi ülke İngilizce, Fransızca ve Rusça'ya anında çeviri sağlar.

Madde 12: Diğer Diller

Üye devletler, maliyetini kendileri karşılamak şartıyla istedikleri dillere anında veya sonradan çeviri için gerekli düzenlemeleri yapabilirler.

Bu tür düzenleme istekleri toplantıdan en az 15 gün önce ev sahibi ülke yetkililerine iletilerek, gerekli işlemleri yapmaları sağlanır.

Madde 13: Yetersayı

DBK'da karar yetersayı üye devletlerin 2/3'lük çoğunluğudur.

Alt kurul toplantılarında karar yetersayı bu kurulda yer alan üye devletlerin salt çoğunluğudur.

Madde 14: Oybirliği

Oybirliği, hiçbir üye devlet temsilcisinin bir karara karşı çıkıp muhalefet şerhi koymaması olarak anlaşılır.

Üye devletler aşağıdaki konular ile ilgili kararlarını oy birliği ile almalıdır.

- Yeni üyelerin katılımı,
- Diğer devletlere ve uluslararası organizasyonlara gözlemci statüsü verilmesi ve bu statünün uzatılması,
- KEİ'nin yeni organlarının oluşturulması, bunların görevlerinin tamamlanması, modifiye edilmesi ve sona erdirilmesi, yapısal mekanizmalarının tanımlanması.
- İç Tüzük Kuralları'nın kabulü ve değiştirilmesi,
- Eğer içerdiği konular için oybirliği gerekiyorsa, KEİ toplantıları çalışma programlarının kabulü.
- Ortak çalışma projelerinin onaylanması ile ilgili devletlerin oybirliği
- Bütün üye devletleri etkileyen mali taahhütler.

Madde 15: Oyçokluğu

Üye devletler bütün kararlarda oybirliğine ulaşmaya çalışmalıdır. Madde 14'te belirtilen konularda oybirliği sağlanamıyorsa, oylama yapılır. Toplantıya katılan ve oy kullanan üye devletlerin 2/3' lük çoğunluğu ile karar verilir.

Tavsiye kararları toplantıya katılan ve oy kullanan üye devletlerin salt çoğunluğu ile alınabilir.

Bir konu üzerinde gerekli oy sağlanamazsa, öneri reddedilmiş sayılır.

Madde 16: Çekimserlik ve Mevcut Olmama

Bir üye devletin çekimser oy kullanması oy kullanmama gibi değerlendirilir ve böylece oylama sonucuna etki etmez.

Oy verme işlemi sırasında mevcut olmayan bir üye devletin oyu, oylama sonucuna etki etmez.

Madde 17: Oylama Yöntemi

Oylama el kaldırmak suretiyle yapılır. Herhangi bir üye devlet ad okunarak yoklama isteyebilir. Bu durumda oylama, başkan tarafından kura ile belirlenen bir devletten başlamak suretiyle, İngilizce esas alınarak alfabetik sırayla yapılır.

Bu tür oylamalarda temsilciler "evet", "hayır" veya "çekimser" şeklinde oy kullanır.

Madde 18: Oylamanın Yürütülmesi

Başkan oylamanın başladığını bildirdikten sonra sonuçlar açıklanıncaya kadar ara verilemez. Başkan oylama sonuçlarını açıklayıncaya oylama tamamlanmış olur ve sonuçlar kesindir.

Üye devletler oylama başlamadan önce veya bittikten sonra oylarıyla ilgili açıklama yapmak, resmi şerhler koymak hakkına sahiptir. İlgili deklarasyonların sadece kayda alınarak, üyelere dağıtılmasını isteyebilirler.

Başkan oylamanın başladığını ilan ettikten sonra, hiçbir üye oy verme işlemiyle ilgili olanlar dışında oylamayı kesintiye uğratamaz.

Madde 19: Ketumiyet Uygulaması

Ketumiyet uygulaması, DBK onayı gerektirmeyen konularda, başkanın aldığı rutin kararlar için kullanılabilir. Sekretarya tarafından üye devletlere bildirilen bu tip kararlar, 30 günden az olmayacak belirli bir süre içinde itiraz edilmezse, kabul edilmiş sayılır.

Madde 20: Önergeler

Önergeler, DBK tarafından özellikle madde 14'te sıralanan KEİ'nin yapısını ve çalışmasını ilgilendiren konularda kabul edilen metinlerdir.

Önergeler oybirliği ile kabul edilir.

Önergelerin yaptırımları bütün üye devletler için bağlayıcıdır.

Madde 21: Kararlar

Kararlar DBK tarafından KEİ'nin teknik konuları ve işleyişi ile ilgili konularda kabul edilen metinlerdir.

Kararlar 2/3'lük oyçokluğu ile kabul edilir.

Olumlu oy kullanan bütün üyeler için bağlayıcıdır.

Madde 22: Tavsiyeler

Tavsiyeler, DBK veya alt kurullar tarafından kabul edilen, üye devletler için bağlayıcı nitelik taşımayan metinlerdir.

Alt kurulların tavsiyeleri DBK'nin onayı ile geçerlilik kazanır.

Alt kurullar kabul edilince DBK değerlendirmeye alır.

Madde 23: Yeni Devletlerin Kabulü

KEİ'ye üye olmak isteyen devlet, başkan bir başvuru sunar. Başvuruda 25 Haziran 1992' de İstanbul' da kabul edilen KEİ Sonuç Bildirisi'nde belirtilen prensiplere bağlılığını bildirir.

Başkan, başvuruyu yeni üye devletin kabulünün doğuracağı mali etkileri belirten bir yazıyla üye devletlere yollar.

Yeni üye olmak isteyen devlet, üyeliğe kabulünden önce, DBK'nın daha önce kabul ettiği tüm önermeleri onaylamaya hazır olduğunu belirtmelidir.

Başvuru, mümkün olan ilk DBK toplantısı çalışma programına dahil edilir.

Eğer DBK kabul kararı verirse, başvuru sahibi hemen üye devlet statüsü kazanır.

Madde 24: Gözlemci Statüsü

KEİ gözlemci statüsü kazanmak isteyen bir devlet, uluslararası veya bölgesel organizasyon, bu isteğini belirten bir başvuruyu başkana sunar.

Başkan bu başvuruyu üyelere dağıtır.

Her başvuru kendi içinde ele alınarak, başvuru sahibinin KEİ'nin çalışmasına pratik ve değerli katkı ya hazır olup olmadığı gözden geçirilir.

Gözlemci statüsü başvurusu mümkün olan ilk DBK toplantısı çalışma programına dahil edilir.

Bir devlete gözlemci statüsü uzatılabilmek kaydıyla iki yıllığına verilir.

Uluslararası veya bölgesel organizasyonlara gözlemci statüsü sınırsız süre için verilir.

Üçüncü ülkelere veya uluslararası ve bölgesel organizasyonlara verilen gözlemci statüsü KEİ'nin bütün veya seçilmiş aktiviteleri için geçerli

olabilir. Bunun belirlenmesi DBK'nın sorumluluğundadır.

Gözlemciler özel izinle kapalı oturumlara veya bir toplantının kapalı bölümlerine katılabilirler.

KEİ toplantılarına katılan gözlemciler başkan tarafından;

- Toplantıda konuşma yapmakla,
- Teknik ve uzmanlık seviyesindeki toplantılardaki tartışmalara katılmakla,
- Resmi KEİ dökümanlarını almakla
- Çalışma programının belli konuları üzerinde raporlar sunmakla görevlendirilebilir.

Bir devlete verilen gözlemci statüsü KEİ'ye tam üyeliği için bir basamak teşkil edebilir.

Bir devletin veya uluslararası organizasyonun gözlemci statüsü, bahis konusu devlet ya da organizasyonun talebi üzerine sona erdirilir.

Bir devlet veya uluslararası organizasyonun gözlemci statüsü, DBK tarafından sona erdirilebilir veya askıya alınabilir.

İki senelik süre sonunda gözlemci statüsünü yenilemek konusunda oybirliği sağlanamıyorsa, söz konusu devlet veya organizasyonun gözlemci statüsü düşer.

Madde 25: Başkanlığın El Değiştirmesi (Dönüşümü)

DBK'nın başkanlığı üye devletlerarasında 6 ayda bir İngilizce esas alınarak alfabetik sıraya göre el değiştirir. Eğer bir üye başkanlığı almaya hazır değilse, sıra aynı düzende bir sonraki üyeye geçer.

Madde 26: Başkanın Görevleri

Başkan KEİ çatısı altında yürütülen her türlü aktivitenin koordinasyonunu

sağlar. Mevcut çalışma kurallarının ve DBK tarafından kabul edilen önerge ve kararların düzgün uygulanmasından sorumludur.

Sekreteryaya başkana görevlerinde yardımcı olur.

Madde 27: Daimi Uluslararası Sekreteryaya

KEİ'nin sekreterlik hizmetlerini yerine getirir.

Daimi Uluslararası Sekreteryaya görevdeki başkanın idaresinde çalışmalarını yürütür.

Madde 28: Toplantı Organizasyonu İçin Yapılan Harcamalar

Harcamalar ev sahibi ülke tarafından karşılanır.

DBK ve alt kurul toplantılarına katılacak delegasyonların ve Daimi Uluslararası Sekreteryaya'nın ev sahibi tarafından belirlenecek sayıdaki üyelerinin yeme ve yatma masrafları ev sahibi ülke tarafından karşılanır. Yol masrafları katılımcı tarafından sağlanır.

KEİ toplantılarına katılacak gözlemciler kendi masraflarını karşılar.

Madde 29: Yeni Kuralların Eklenmesi

Eğer KEİ'nin işleyişiyle ilgili yeni kurallar mevcut İç Tüzük Kuralları'na eklenir. Kurallar veya değişiklikler yapılırsa, bunlar mevcut İç Tüzük Kuralları'na eklenir.

EK 4: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi'nin Kurulmasına İlişkin Deklarasyon

Arnavutluk, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna Parlamento Başkanları, 25-26 Şubat 1993 tarihleri arasında İstanbul'da toplanarak;

1. KEİ bölgesinde ve Avrupa'nın bütününde meydana gelen köklü ve hızlı değişiklikleri dikkate alarak ve geçmişin mirasından uzak durarak,
2. İnsan haklarına ve temel hürriyetlere dayanan çoğulcu demokrasiye ve ekonomik serbesti ve sosyal adalet yoluyla refaha olan kararlı bağlılıklarının ve halklarının onlarca yıldan beri besledikleri umut ve beklentilerinin gerçekleştirilmesinin zamanının geldiğini kabul ederek,
3. Ülkeleri arasında çeşitli alanlarda ve değişik düzeylerde işbirliğini genişletmek ve artırmak için tüm olanak ve fırsatlardan yararlanma hususundaki kararlılıklarını teyit ederek,
4. 25 Haziran 1992 tarihinde KEİ ülkeleri Devlet ve Hükümet Başkanlarının imzaladıkları deklarasyon ve aynı tarihte yayınladıkları Boğaziçi Bildirisi'nde yer alan insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve demokratik değerler ilkeleri ve amaçlarının gerçekleştirilmesi için gerekli hukuki zemini oluşturmak,
5. Bu ilke ve amaçların gerçekleştirilmesine yardım ve katkıda bulunmak,
6. Parlamentolar ve parlamenterlerin KEİ sürecinde oynayacakları önemli rolü de dikkate alarak, KEİ'nin ilke ve hedeflerini bu ülkelerin halklarına parlamentolar aracılığıyla ileterek halkın demokratik katılım ve desteğini sağlamak,
7. KEİ ülkeleri parlamentoları ve parlamenterleri arasında dostane ilişki ve işbirliğini geliştirmek ve böylece halklar arasındaki güven ve iyi komşuluk ortamının daha da gelişmesini sağlamak,
8. KEİ ülkelerinin üyesi oldukları diğer uluslararası kuruluşlarda birlikte hareket

etmelerine yardımcı olmak maksatlarıyla,

- KEİ'ye katılan ülkelerin parlamenterlerinden oluşan bir Parlamenterler Asamble kurulması ve bu adının "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi" (KEİPA) olması hususunda mutabık kalmışlardır.
- Yukarıda isimleri belirtilen KEİ ülkeleri Parlamento Başkanları, KEİPA'nın iç tüzük tasarısını kabul etmiş ve KEİPA'nın ilk genel kurul toplantısının onayına sunmayı uygun görmüş bulunmaktadır.

KEİPA'nın ilk genel kurul toplantısının 1993 yılı Haziran ayının ikinci yarısında İstanbul'da yapılması kararlaştırılmıştır.

EK 5: Yalta Zirvesi Deklarasyonu

1. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi üyeleri olarak, konseyin 25 Mayıs 1992 tarihinde İstanbul'da faaliyetine başladığı günden bu yana gösterdiği gelişmeyi değerlendirmek ve gelecekteki gelişimi için rehberlik yapmak amacıyla 5 Mayıs 1998'de Yalta'da toplandık. Hepimizin kabul ettiği gibi, uluslararası ekonomik konseyimizin gösterdiği gelişme, barışa, istikrara, güvenliğe ve vatandaşlarımıza katkıda bulunmakta olup, konseyimizin uluslararası yasal kimliğini sağlamlaştırma zamanını geldiği düşünülmektedir. Bu amaçla, mevcut hükümetler arası mekanizmayı bölgesel ekonomik bir organizasyona çeviren bir antlaşma olan “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi Organizasyon Antlaşması”nı imzalamış bulunmaktayız.
2. Bizce, Karadeniz Bölgesinin 21. Yüzyıldaki rolü, hem dünya politikası açısından hem de global ekonomi açısından, bölgenin stratejik coğrafyası ve büyük ekonomik potansiyeli sebebiyle, önemli oranda artacaktır. Dolayısıyla, Konsey, hızlı bir değişme ve gelişmenin yaşanacağı dünyaya uyum sağlamalı, mevcut alanlardaki faaliyetlerini derinleştirirken yeni işbirliği alanları bulunmalıdır. Bu nedenle, globalizasyon ve bilgi çağına meydan okuyabilmek, ekonomik büyüme gelişmeyi artırabilmek, iş alanları yaratabilmek ve ülkelerimiz arasındaki sinerjiyi artırabilmek için Konseye yeni bir ekonomik program gerekmektedir.
3. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurallarına göre ticaret özgürlüğü ve yabancı ticaret rejimlerinin uyumu konularındaki yüklenimlerimizi tekrar doğruluyoruz. Bu amaç doğrultusunda, Konseyimiz, Konseye üye ülkeler ve Avrupa Topluluğu arasındaki mevcut antlaşmaların gözden geçirilmesine ve bütün Karadeniz'e kıyası olan ülkelerin WTO'ya üye olmasına özel önem vermekte olup bu amaçlarımızı gerçekleştirebilmek için hem Avrupa Topluluğu'nun hem de Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) desteğini beklemekteyiz. Ayrıca bu noktada, uzun vadede Konseye üye ülkeler arasında bir Serbest Ticaret Bölgesi kurma ve bu amaçla özenli bir Aksiyon Planı hazırlama konusundaki isteğimizi tekrar belirtmek istiyoruz

4. Konseyin geleceğine ait planlarımızın gerçekleştirilmesi için özel sektörün itici güç olacağını ve hükümetler arasındaki işbirliğinin, iş dünyası arasındaki işbirliği ile tamamlanması gerektiğini düşünmekteyiz. Konseye üye ülkelerdeki somut projelerin geliştirilmesi ve uygulanması aşamasında özel sektöründe yerine alması gerektiği fikrini destekliyoruz.
5. Selanik'te kurulan ve Konseyin ilk mali kurumu olan ve yakında faaliyetlerine başlaması beklenen "Karadeniz Ticaret ve Gelişim Bankası"nın kuruluşu konusundaki memnuniyetimizi belirtmek istiyoruz. Proje geliştirme aşamasından projenin uygulanması aşamasına geçen banka, Konseye yeni bir kalite ve heyecan getirecektir. Uluslararası bankacılık ve finans kuruluşlarını, Karadeniz Ticaret ve Gelişim Bankasını desteklemeye çağırıyor ve bankamızın faaliyetlerine katılmalarını bekliyoruz.
6. Üye ülkeler arasında paylaşılan değerleri ve diyalogu artıran bu tip faaliyetlerin hayata geçirilmesinin, Konseyin sağlamlaştırılması ve gelişimi açısından hayati önem taşıdığını düşünüyoruz. Bu bağlamda, işbirliğindeki öncelikli alanları belirlemek ve bu alanlarda koordinasyonu yürütecek ülkeler seçmek fikrini benimsiyoruz. Bu yeni oluşum, koordinasyonu yürütmesi istenen ülkelerin yüklenimlerini artırarak, projelerin hayata geçirilmesini daha verimli hale getirecektir.
7. Konsey, Avrupa Topluluğu, OSCE, WTO, UNIECE, UNIDO ve diğer uluslararası organizasyonlarla mevcut ilişkilerini, tamamlayıcılık ve karşılaştırmalı üstünlük bağlamında daha da ilerletecektir. Ayrıca, Konsey Orta Avrupa Girişimi (CEI), Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi (SECI) ve diğer bölgesel girişimlerle işbirliği ve yardımlaşma konularında araştırma çalışmaları yapacaktır. Konseyin, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda "gözlemci" statüsüne alınacağını umuyoruz.
8. Bu noktada Konsey ve Avrupa Topluluğu arasındaki ilişkinin önemini belirtmek istiyoruz. Geçen Aralık ayında Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi'nin almış olduğu Kapanış Bildirisini, Avrupa Topluluğu'nun, Konseye ve Konseye üye

ülkelere karşı atmış olduğu bir adım olarak görüyor ve çok olumlu karşılıyoruz. Avrupa Topluluğu ile ulaşım, enerji, telekomünikasyon şebekeleri, ticaret, ekoloji, adalet ve evsiz insanlar gibi konularda girişilecek işbirliğinin gelecek vaat ettiğine inanıyoruz. Nihai amacımız ise Avrupa Ülkeleri ve Konseye üye ülkeler arasında bir ekonomik işbirliği sahası yaratmaktır.

9. Konsey, hem bizim bölgemizdeki hem de bölgemiz dışındaki ülkeler için, işbirliğine girmek için uygun bir partner konumuna gelmiştir. Konseye ait faaliyetlere gözlemci olarak katıldıkları için Avusturya, Mısır, İsrail, İtalya, Polonya, Slovakya ve Tunus'a teşekkürlerimizi sunuyoruz. Aynı zamanda, konseyimize üyelik için ve gözlemci statüsünde faaliyetlerimize katılmak için başvuran ve konseyin bir parçası olmak için istekte bulunan tüm ülkelere saygılarımızı sunuyoruz. “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi Organizasyonu Antlaşması”nın yürürlüğe girmesinden önce, Konseyin genişleme politikasını tartışmak istiyoruz. Yakın bir zamanda, diğer ülkelere ve Ulusal Hükümet Organizasyonlarına (NGOS), gözlemci statüsünde veya başka adlar altında destek verir duruma geleceğiz.
10. Bizce, şu an konsey birden çok amaca hizmet etmektedir. Bütün üye ülkelerde ekonomik ve sosyal gelişimi hızlandırmak ve demokratik kurumları sağlamlaştırmak gibi amaçlar için gerekli olduğu muhakkaktır. Ayrıca, Konsey 21. Yüzyılın birleşmiş Avrupa’sına entegrasyon için bir hazırlık zeminidir. Bunun yanında, Konsey, Karadeniz Bölgesi'nin yatırım, refah ve istikrar açısından gelecek yüzyılda çekici bir bölge olabilmesi için devletsel, bölgesel ve kişisel bazda yapmamız gerekenleri belirlemek ve ortak bir gelecek oluşturmak için tarihi bir fırsatı temsil etmektedir.
11. Üye ülkelerimizin parlamentolarını “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Organizasyonu Antlaşması”nı, bu konuda konseyin parlamenter meclisinden her türlü desteği göreceklarını de göz önüne alarak, onaylamaya çağırıyoruz. Ayrıca burada temsil edilen ülkelerin refahları için Konseyin gelişimine büyük yardımları dokunan POBSEC’e şükranlarımızı sunuyoruz.

12. Zirvenin mükemmel organizasyonu ve konukseverlikleri için Ukrayna hükümetine ve halkına teşekkürlerimizi sunuyoruz

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Alkan, Akın. **21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Karadeniz Güvenliği**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Ağustos 2006.
- Coşkun, Recai. **Küreselleşme mi? Bölgeselleşme mi? Yeni Bölgesel İşbirlikleri Neler İma Ediyor?**, III. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Kırgızistan, 7-9 Haziran 2005.
- Deri Dökümantasyon Merkezi, **Türk Deri Sanayinin Geleceği ve KEİ**, Ezgi Ajans, Ekim, 1998.
- Duran, Meltem. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ülkeleri Arasında Ticaretin Geliştirilmemesinin Nedenleri ve Çözüm Önerileri**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:2004-61, İstanbul, 2004.
- Ertürk, Emin. **Uluslararası İktisadi Birleşmeler**, Alfa Aktüel Geliştirilmiş 4. Baskı, İstanbul, 2006.
- Görgülü, Aybars. **Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü**, Tesev Yayınları, Dış Politika Analiz Serisi-8, Mayıs 2008.
- İstanbul Ticaret Odası, **Türkiye İçin Değerlendirilmesi Gereken Önemli Bir Hedef Pazar: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ülkeleri**, İ.T.O Yayınları, Yayın No:2004-25, İstanbul, 2004.
- KEİ, **Mevcut Durum ve Gelecek**, Kei Uluslararası Daimi Sekreteryası, İstanbul, 1994.
- Özdağdeviren, K. Nazif. Orhan Ertuna. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, Mayıs 1995.
- Sanalan, Timuçin. **Gümrük Birliği Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi ve Doğu Karadeniz Ekonomisi: Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1997.
- TÜSİAD. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB)-Ekonomik Bir Değerlendirme**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1993.
- TÜSİAD. **Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Yayın No:TÜSİAD-T/99-264, Haziran 1999.

Sürekli Yayınlar

- Adanalı, Neslihan. **Türkiye Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Dönem Başkanı**, İzmir Ticaret Odası Pusula Dergisi, Sayı:29, Yıl:3, 2007.
- Ağacan, Kamil. **Güney Kafkasya**, Stratejik Öngörü Dergisi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ekim 2006.
- Akın, Ebru Kunt. **“Yeni Ufuklara Yelken Açmak” Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün 15. Yılı ve Geniş Karadeniz Bölgesindeki Rolü**, Karadeniz Bülteni, Bahçeşehir Üniversitesi Karadeniz ve Kafkasya Araştırmaları Merkezi, Haziran 2007.
- Bağirov, Sabit. **Hazar Denizi ve Bölgenin Enerji Kaynakları, (Kafkasya’nın Jeopolitik Sorunları**, Hazar Üniversitesi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Konferansı, Bakü, 27 -28 Eylül 2001), Asam Yayınları, Kafkasya Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2003.
- Bayar, Sevilay. **Rusya Ülke Profili**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2005.
- Benli, Ayşe Oya. **Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008.
- Benli, Ayşe Oya. **Bulgaristan Ülke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008.
- Benli, Ayşe Oya. **Gürcistan Ülke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008.
- Benli, Ayşe Oya. **Rusya Ülke Profili**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008.
- Çalış, Asım. **Ukrayna Ülke Profili**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2007.
- DEİK, **Azerbaycan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Kasım 2007.
- DEİK, **Bulgaristan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2007.
- DEİK, **Gürcistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ağustos 2008.
- DEİK, **Moldova Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Mart 2007.
- DEİK, **Romanya Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Mart 2008.
- DEİK, **Rusya Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2008.
- DEİK, **Sırbistan Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik ilişkiler Kurulu, Mayıs 2006.

- DEİK, **Ukrayna Ülke Bülteni**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ocak 2007
- Doğan, Işıl Cemali. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nde Yeni Bir Atılım: Proje Geliştirme Fonu**, T.C Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, sayı:16, Şubat 2005.
- DTM, **Arnavutluk**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008.
- DTM, **Azerbaycan**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008.
- DTM, **Bulgaristan**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008.
- DTM, **Gürcistan**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008.
- DTM, **Moldova**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008.
- DTM, **Romanya**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008.
- DTM, **Rusya Federasyonu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008.
- DTM, **Ukrayna**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008.
- DTM, **Yunanistan**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Anlaşmalar Genel Müdürlüğü, 2008.
- Elekdağ, Şükrü. **Türkiye Dış Ekonomik İlişkilerinde Yeni Ufuklar (Uluslararası Semineri 24 - 25 Şubat 1992)**, İSO Araştırma Dairesi Yayınları 1992/6, Temmuz 1992.
- Gülsoy, Ebru. **Arnavutluk Ülke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008.
- Gülsoy, Ebru. **Romanya Ülke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008
- Güngör, Bayram. **Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Neden Gündemde?: Jeo-Ekonomik Bakış**, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, Yaz 2008.
- İstanbul Ticaret Odası, **Arnavutluk Ülke Raporu**, AB ve Uluslararası İşbirliği Şubesi, Ağustos 2007.

- İstanbul Ticaret Odası, **Azerbaycan Ülke Raporu**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, 8 Ocak 2008.
- İstanbul Ticaret Odası, **Ermenistan Ülke Raporu**, Dış Ticaret Araştırma Servisi, 17 Haziran 2005.
- İstanbul Ticaret Odası, **Gürcistan Ülke Raporu**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, 16 Ekim 2007.
- İstanbul Ticaret Odası, **KEİ Ülkeleri Yatırımcıları Çekiyor**, İtovizyon Dergisi, Sayı:1, Yıl: 1, Şubat 2003.
- İstanbul Ticaret Odası, **Moldova Ülke Raporu**, Dış Ticaret Araştırma Servisi, 23 Haziran 2005.
- İstanbul Ticaret Odası, **Sırbistan Ülke Raporu**, Avrupa Birliği Uluslar arası İşbirliği Şubesi, Haziran 2008.
- İstanbul Ticaret Odası, **Ukrayna Ülke Raporu**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Şubesi, 1 Haziran 2007.
- İstanbul Sanayi Odası, **Yunanistan Ülke Raporu**, Avrupa İşletmeler Ağı, Haziran 2008.
- Kanbolat, Hasan. Türkiye, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin Dönem Başkanlığına Hazırlanıyor**, Stratejik Analiz Dergisi, Haziran 2006.
- Kanbolat, Hasan. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin Canlandırılması ve Türkiye**, Stratejik Analiz Dergisi, Ocak 2007.
- Kasım, Kamer. **Türkiye'nin Karadeniz Politikası: Temel Parametreler ve Stratejiler**, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Sayı:5, Yıl:3, 2008.
- Konya Ticaret Odası, **Rusya Federasyonu Ülke Raporu**, Etüd Araştırma Servisi, Haziran 2006.
- KOSGEB, **Ermenistan İmalat Sanayi ve Dış Ticaret Profili**, Bölgesel Kalkınma Enstitüsü, Haziran 2001.
- Kundakçı, Utku. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ): Karadeniz'in Neresinde?**, Dış Politika Bülten, Tesev Yayınları, No:5, Temmuz 2007.
- Mendekli, Emine. **Trabzon'a KEİ Dopingi**, İtovizyon Dergisi, Sayı:4, Yıl:1, Mayıs 2003.
- Sapmaz, Yıldız. **Yunanistan Ülke Raporu**, T.C Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Nisan 2004.

- Somuncuoğlu, Tuğrul. **Sırbistan Őlke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Mősteřarlıđı İhracatı Geliştirme Etőd Merkezi, 2007.
- Somuncuoğlu, Tuğrul. **Yunanistan Őlke Raporu**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Mősteřarlıđı İhracatı Geliştirme Etőd Merkezi, 2008.
- Tőrkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, **Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi'nin Geleceği: Fırsatlar ve Riskler**, Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitőső, TOBB ETŐ Senato Salonu, 14Nisan 2006.
- Tőrkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, **Karadeniz Projesi**, Ekonomi Raporu Komisyonu Toplantı Tutanağı, 5 şubat 2007.
- Uluçevik, Tugay. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Őrgőtő 13 Yaşında**, T.C Dış Ticaret Bakanlığı Uluslararası Sorunlar Dergisi, sayı:19, Ağustos 2005.
- Uzunoğlu, Sadi. Ahmet Atakişi. Mehmet Serkan Yőrük, **Avrasya Bölgesinde Ekonomik Entegrasyon Uygulanabilirliği Őzerine Bir İnceleme**, Kőreselleřme Bağlamında Avrasya Toplumları, Uluslararası Atatőr Alatoo Őniversitesi, Bişkek,30 Mart 2006.
- Uzunoğlu, Sadi. Caner Ekizceleroğlu. Levent Özkan. Mehmet Serkan Yőrük, **Avrasya Bölgesine Yönelik Gelişme Stratejileri ve Potansiyel Sektör Araştırması**, Kőreselleřme Bağlamında Avrasya Toplumları, Uluslararası Atatőr Alatoo Őniversitesi, Bişkek, 2006.
- Yavi, Ersal. **Antik ağdan Gőnőmőze Karadeniz Ekonomisi**, TOBB Yayınları, Ankara, 1994.

Tezler

- Bal, Hasan Çebi. **Ekonomik Birleşmeler Teorisi ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi Projesi**, (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, 1993.
- Buttanrı, Bilge. **Karadeniz'e Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Kültürel, Ekonomik, Siyasi, Askeri İlişkiler Işığında Türkiye İçin Geleceğe Yönelik Stratejilerin Belirlenmesi**, (Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze, 2003.
- Cihangiroğlu, Mustafa Baki. **Bölgesel İşbirliği Modeli Olarak KEİB Teşkilatı ve Bu Teşkilat İçinde Türkiye-Romanya Ekonomik Ticari İlişkileri Örneği**, (Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998.
- Çoban, Cengiz. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye**, (Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi), İstanbul, 2007.
- Engin, Hayrettin. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi ve Muhtemel Ekonomik Etkileri**, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1993.
- Gülcan, Mehmet. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Türkiye Açısından Önemi**, (Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi), İstanbul, 2007.
- Gür, Memduh. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1998.
- Hepaktan, C. Erdem. **Dünyada Ekonomik Bütünleşme ve Türkiye Açısından Karadeniz Ekonomik İşbirliği**, (Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 1996.
- İnançlı, Selim. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) ve Ekonomik Etkileri**, (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 1992.
- Kızılaslan, K. Uğur. **Dünya Ekonomisinde İşbirliği Çabaları ve KEİB Projesi Örneği**, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996.

- Özyer, Serkan. **Bölgesel Entegrasyonların Dünya Ticaretinin Geliştirilmesine Etkileri ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örneği**, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Uluslar arası İşletmecilik Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2005.
- Taştekel, Fatma Bayraktar. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi Projesi'nin Gelişmiş ve Üye Ülkelerin Türkiye ile Ekonomik İlişkileri**, (Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Bankacılık Ekonomisi ve İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Aralık 1993.
- Tıǧlı, İ. Mutlu. **Gelişmekte olan Ülkeler Arasındaki Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar ve KEİB**, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Uluslar arası Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.
- Turaboǧlu, Tuncay Turan. **Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyon Hareketleri Işığında KEİB**, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Fakültesi, Yönetim Organizasyon ve İşletme Politikası Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994.

İnternet Kaynakları

- Ağacan, Kamil. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği İstanbul Zirvesi**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 29 Haziran 2007, <http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=1680&kat1=4&kat2=>, (14.11.2008).
- Bozkuş, Yıldız Deveci. **Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan Zirvesinde Tarafların Beklentileri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 12 Eylül 2008, <http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=2634&kat1=38&kat2=>, (14.11.2008).
- Bozkuş, Yıldız Deveci. **Türkiye'den Bir Adım Daha: Erivan-Antalya Uçak Seferleri**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 30 Temmuz 2008, <http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=2400&kat1=44&kat2=>, (14.11.2008).
- Bozkuş, Yıldız Deveci. **Kafkas İttifakı Önerisi Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Yeni Bir Başlangıç mı?**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 20 Ağustos 2008, <http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=2503&kat1=44&kat2=>, (14.11.2008).
- Bozkuş, Yıldız Deveci. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Ermenistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 26 Haziran 2007, <http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=1684&kat1=4&kat2=>, (14.11.2008).
- CIA Resmi İnternet Sitesi, Central Intelligence Agency, **Armenia**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/AM.html>, (05.01.2009).
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **İslami Ülkeleri Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK)**, http://www.deik.org.tr/pages/TR/DEIK_CokTaraflıKuruluslar.aspx?ctID=9&IKID=10, (28.11.2008).
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **Kalkınmakta Olan 8 Ülke (D-8)**, http://www.deik.org.tr/pages/TR/DEIK_CokTaraflıKuruluslar.aspx?ctID=10&IKID=10, (28.11.2008).
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği)**, http://www.deik.org.tr/pages/TR/DEIK_CokTaraflıKuruluslar.aspx?ctID=10&IKID=10, (28.11.2008).
- Erdem, A. Yavuzhan. **Ermenistan Ülke Raporu**, Ahmet Yesevi Stratejik Araştırma Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 29.04.2005, <http://www.aysam.gen.tr/yazdir.php?newsid=240>, (20.06.2009).
- Erkmenoğlu, Ferhan. **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün Dünü, Bugünü ve Geleceği**, Diplomatik Gözlem Gazetesi Resmi Sitesi, <http://www.diplomatikgozlem.com/briefing.asp?id=106>, (14.11.2008).

Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Resmi İnternet Sitesi, **Geography**
<http://www.gov.am/en/geography/>, (05.01.2009)

Ermenistan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi,
<http://www.mineconomy.am/en/> , (06.06.2009)

İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri, **Dünyadaki Belli Başlı Ticari Bloklar**, <http://www.itkib.org.tr/ihracat/disiliskiler/Ticaribloklar.htm>, (25.11.2008).

Kanbolat, Hasan. **KEİ Yeniden Yapılandırılıyor**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 23 Ocak 2007,
<http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=1373&kat1=4&kat2=>, (14.11.2008).

Lütem, Ömer Engin. **İyi Niyet Gösterileri ve Ermenistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi İnternet Sitesi, 11 Temmuz 2008,
<http://www.asam.org.tr/tr/yyazdir.asp?ID=2351&kat1=44&kat2=>, (14.11.2008)

Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, **NAFTA (Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması)**, <http://www.antimai.org/dag/inxnafta.htm> , (26.11.2008).

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Karayipler Topluluğu (Caribbean Community)**,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinid=1071&icerikid=1181>, (14.11.2008).

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)**,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinid=1019&icerikid=1131>, (14.11.2008).

TÜİK, **KEİ Ülkeleriyle Dış Ticaret**, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı,
http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TKRY02.RDF&desformat=html&p_kod=2&ENVID=disticaretEnv, (06.07.2009)

TÜİK, **Ülke ve Fasıllara Göre Dış Ticaret**, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı,
http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TYtablo03.RDF&desformat=html&p_kod=1&p_yil=2009&p_ulke1=9&p_ulke2=66&p_ulke3=68&p_ulke4=70&p_ulke5=72&p_ulke6=74&p_ulke7=75&p_ulke8=76&p_ulke9=77&p_ulke10=78&p_ulke11=94&ENVID=disticaretEnv, (06.07.2009)

TÜİK, **Ülke ve Fasıllara Göre Dış Ticaret**, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı,
http://tuikrapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?disticaretdb2&report=TYtablo03.RDF&desformat=html&p_kod=1&p_yil1=2008&p_ulke1=9&p_ulke2=66&p_ulke3=68&p_ulke4=70&p_ulke5=72&p_ulke6=74&p_ulke7=75&p_ulke8=76&p_ulke9=77&p_ulke10=78&p_ulke11=98&ENVID=disticaretEnv, (06.07.2009)

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)**, http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa, (14.11.2008).